ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA"
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XIX, ANUL 1973

FASC. 1-2 ext.

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"
DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XIX, ANUL 1973

Fasc. 1

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" IAŞI

Tomul XIX, secţia III a, fasc. 1 **1973**

SUMAR

ALEXANDRU IOAN CUZA

La 100 ani de la moarte

Paginile acestea puţine pe care le vom închina unuia dintre ctitorii României moderne, nu urmăresc să fie ceea ce în mod obişnuit se numeşte o biografie. Istoria vieţii lui Alexandru I. Cuza este, înainte de toate, istoria luptătorului pasionat, dăruit unei cauze unice, aceea a emancipării sociale, politice şi intelectuale a poporului său. Nici pe aceasta n-o putem cuprinde, în întregime, aici. Ceea ce ne propunem este doar încercarea de a realiza o prezentare sintetică a activităţii omului şi domnitorului Cuza, fiecare din aceste laturi întregitoare definind profilul uman şi moral al unei pilduitoare personalităţi.

Spiritual, Al. I. Cuza este un părtaş al generaţiei de la 1848, al acelei generaţii care a fost de faţă, prin reprezentanţii săi, la realizarea cîtorva din marile acte ale istoriei poporului român, cînd s-a luptat pentru existenţa individualităţii naţionale, cînd s-au aşezat temeliile statului şi s-au fixat datele fundamentale ale culturii noastre originale.

Produs al unei epoci istorice şi al unei configuraţii sufleteşti complexe, paşoptiştii se nasc şi se afirmă într-o perioadă de mari prefaceri economice, sociale şi spirituale. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale celui următor, împrejurări favorabile, de natură economică şi politică, creează poporului nostru posibilitatea eliberării din starea sa seculară de aservire. În condiţiile descompunerii feudalismului şi ale apariţiei noilor relaţii de producţie, întregul nostru organism economico-social face paşi mari spre capitalism. Comunicaţia bunurilor materiale şi spirituale devine mai lesnicioasă, întemeierea unor aşezăminte suprastructurale, corespunzătoare modificărilor survenite în bază se impune cu necesitate, iar integrarea în circuitul european al valorilor se produce mai hotărît. Alecu Russo, un atent observator al epocii sale, surprindea, cu pătrundere, transformările materiale şi morale la care au fost martori şi părtaşi :

„În 16 ani — notează el — de la 1835 pînă la 1851, mai mult a trăit Moldova decît în cele cinci sute de ani de la descălecarea lui Dra-

goş la 1359, pînă în zilele părinţilor noştri. Viaţa părinţilor noştri a trecut ca şi viaţa strămoşilor lor, adică lină ca un rîu, ce urcă prin livezi şi grădini şi se pierde fără huet în Siret. Întîmplările lumii de prin prejur mureau la graniţă, vălmăşagul veacului îi găsea şi-i lăsa liniştiţi. Viaţa noastră nu are legătură cu a lor, am putea să zicem mai că nu sîntem fiii lor. Părinţii noştri au deschis ochii în leagănul strămoşesc; oamenii de la 1835, care inaugurează generaţia de faţă, au răsărit în larma ideilor nouă. Ochii şi gîndul părinţilor se învîrteau spre Răsărit, a noastre sînt ţintite spre Apus, deosăbire de la cer la pămînt" [1].

„Ostaşi ai propăşirii", cum cu toţii au ţinut să se numească, paşoptiştii au înţeles în deplină consonanţă cu nevoile istorice obiective, să fie, în fiecare moment al existenţei lor, factorii prin care se înfiripă şi se menţine trează conştiinţa unităţii şi solidarităţii celor mulţi. Coborîtori ai unor mari sau mici boieri moldoveni sau munteni, prin copilăria petrecută, adeseori, la ţară, ei descoperă, devreme, adevărurile vieţii satelor româneşti, dobîndind un puternic sentiment al diferenţelor sociale. În anii şcolarităţii, ei adaugă alte experienţe fundamentale care le vor defini unitatea personalităţilor lor. Elevi ai şcolilor naţionale de la Iaşi şi Bucureşti, prin vestiţi profesori-patrioţi ai timpului, ei află tot mai multe despre trecutul eroic al poporului şi se pătrund de dragoste pentru istoria românilor de pretutindeni. Peste copilăria şi adolescenţa lor, cum, pe drept s-a observat, se profilează umbra impozantă a lui Tudor Vladimirescu, luptător pentru drepturile poporului şi erou al demnităţii naţionale [2].

Şederea la studii, în străinătate, adaugă mult la formaţia lor intelectuală şi la pregătirea lor politică. Ascultînd, cu o curiozitate mereu deschisă spiritului nou al veacului, lecţiile unor vestiţi istorici, economişti, pedagogi, adevăraţi tribuni ai libertăţii, citind filozofie şi literatură, cercetînd în biblioteci şi arhive, ei îşi însuşesc idei care le vor fi de folos în activitatea de oameni politici şi îndrumători şi activişti culturali.

Întorşi în ţară, paşoptiştii îşi încep devreme activitatea lor revoluţionară, chemărilor timpului lor răspunzîndu-le cu patos şi dăruire.

Acestui climat social-politic şi spiritual îi aparţine şi Alexandru Ioan Cuza.

Primele cunoştinţe — ca şi Kogălniceanu şi Alecsandri, pentru a nu-i pomeni decît pe aceştia — le-a căpătat la Iaşi, în pensionul francezului Victor Cuenin, iar diploma de bacalaureat în litere o obţine la Paris, în decembrie 1835. Pînă la 1848, activitatea desfăşurată în ar-

---

[1] *A. Russo,* Scrieri, *ediţie comentată de P. Haneş. Editura „Scrisul românesc", Craiova, s.a., p. 186.*

[2] *Cf. Paul Cornea, Mihail Zamfir,* Gîndirea românească în epoca paşoptistă, *Ed. pentru literatură, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 15—16.*

mată și în administrație ne este mai puțin cunoscută[3]. *Știm însă, așa cum Bolintineanu, contemporanul și biograful său o mărturisește, că, alături de ceilalți reprezentanți iluștri ai generației sale, a participat activ, în cadrul* Partidei naționale, *la crearea bazelor ideologice și la organizarea revoluției românești de la 1848*[4].

În această operă de regenerare, tinerii aduceau nu numai entuziasm generos și dăruire revoluționară, ci înaltă competență teoretică și spiritul practic necesar unei întreprinderi de asemenea anvergură. În activitatea care viza transformarea societății, adaptarea acesteia în conformitate cu spiritul veacului, pașoptiștii acționau nu ca moldoveni, munteni sau transilvăneni, ci ca români, pentru constituirea României, *una și indivizibilă, în hotarele vechii Dacii.*

În timpul revoluției de la 1848, Alexandru Ioan Cuza s-a situat pe poziția acelora care preconizau lupta armată pentru înfăptuirea programului de reforme necesar dezvoltării țării. Atitudinea sa, profund patriotică, a fost consemnată în documentele vremii :

„Dar fraților ! Să murim ! — exclama el, la una din întrunirile revoluționarilor, pătruns de un puternic elan patriotic — Dar să ne pre-

---

3 *Iată cîteva din datele referitoare la această perioadă : Tot la Paris, începe studiul științelor juridice pe care nu le termină, însă ; devine apoi membru al Societății economiștilor din Paris. Întors în țară, se reintegrează în cadrul Miliției — în rîndurile căreia fusese înscris, încă din 1837, cu rangul de cadet. Își dă demisia în februarie 1840. La 2 martie 1842 îl găsim ocupînd funcția de prezident al judecătoriei ținutului Covurlui, funcție pe care o părăsește, tot prin demisie, în toamna anului 1845. Pentru „destoinicia și sîrguința“ manifestate în îndeplinirea slujbei, i se conferă rangul de agă, în decembrie 1834. Cf. Constantin C. G i u r e s c u,* Viața și opera lui Cuza Vodă, *Ed. a II-a, București, 1970, p. 60—71 și D. I v ă n e s c u și V. I s a c,* Date noi privind viața și activitatea lui Alexandru Ioan Cuza pînă la alegerea sa ca domn al Principatelor Unite, *în „Revista arhivelor“, anul XLVIII, vol. XXXIII, nr. 4, București, 1971, p. 525—538.*

4 *„Alexandru Cuza — notează scriitorul — nu fuse străin înrîuririi acelui partid național care, plecînd din umbra societăților secrete din București, sub conducerea lui Cîmpineanu, se răspîndi în Moldova prin N. Bălcescu, se închegă la moșia Mînjina a lui C. Negri. V. Alecsandri, C. Filipescu și alții, aruncară în inima junimii Moldovei semința ideii de unire, prin escursiuni la moșii, la băi, călătorii în străinătate, reuniuni la Mînjina lui C. Negri.*

Junimea Moldovei din clasa boierilor se forma la școala ideii de unire și de libertate ; fiii divorsau de părinți, întîrziați pe calea de degradare și de robie ce le creaseră străinii în secolu din urmă. Din această acție născu la București o societate literară, la Paris o bibliotecă, unde se adunară, regulat, pentru întîia oară junii munteni și junii moldoveni, unde se cunoscură și înțeleseră. Aceste înțelegeri avură un rezultat util pentru cauza României. Ele prepararä poate evenimentele din urmă sau cel puțin regulară rezultatele lor. Toți membrii acestei asociații de idei apărură pe scena politică în evenimentele din 1848“. Dimitrie B o l i n t i n e a n u, Viața lui Cuza Vodă (Alexandru Ioan I) și călătoria la Constantinopol, *Iași, librăria Șaraga, s.a., p. 12—13. Cu excepția exagerării privind importul ideologiei progresiste în Moldova, observațiile lui Bolintineanu sînt interesante, fiind confirmate de cercetările recente. Cf. Cornelia B o d e a,* Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1848, *București, 1967.*

gătim pentru ca să murim. Cu moartea noastră trebuie să deschidem un viitor naţiei noastre vrednic de mărirea trecutului strămoşilor noştri romani! Astăzi toate naţiile învie, trebuie să învie şi a noastră" [5].

Victimă a represiunii domneşti, Alexandru I. Cuza, împreună cu ceilalţi revoluţionari ce fuseseră îmbarcaţi la Galaţi, pentru a fi predaţi turcilor, reuşeşte o spectaculoasă evadare. Trecînd Carpaţii, în Transilvania, participă la marea adunare a românilor de pe cîmpia Blajului. Măreaţa manifestare de forţă şi de demnitate naţională a făcut o profundă impresie asupra revoluţionarilor moldoveni.

După o scurtă şedere la Cernăuţi, în Bucovina, timp în care a activat intens în cadrul comitetului revoluţionar moldovean, după ce a peregrinat pe la Viena, Paris şi Constantinopol [6], *împreună cu ceilalţi exilaţi moldoveni, grupaţi în jurul noului domnitor Grigore Ghica, om cu vederi mult mai liberale decît predecesorul său, Alexandru Ioan Cuza se reîntoarce în Moldova unde ocupă posturi importante în administraţie* [7].

În activitatea sa — pentru care domnitorul îl răsplăteşte cu titlul de vornic, încredinţîndu-i, apoi, în 1856, postul de pîrcălab al Galaţilor — Alexandru Ioan Cuza se remarcă printr-un respect desăvîrşit al legii, printr-o cinste exemplară şi, totodată, printr-o adîncă înţelegere faţă de ţărănime.

S-a situat în primele rînduri ale luptei pentru unitate statală. În timpul căimăcămiei, a avansat repede în gradele ierarhiei militare [8] *ajungînd, în cele din urmă, comandant al Miliţiei moldovene. În peri-*

---

[5] *Scena, relatată de G. Sion, într-o corespondenţă adresată „Gazetei de Transilvania", se petrece la casele lui Al. Mavrocordat din dealul Copoului. Cf.* Anul 1848 în Principatele Române, Acte şi documente, *vol. I, p. 225.*

[6] *Ştim, de asemenea, din cele relatate de J. Poumay, consulul general al Belgiei la Bucureşti, că Alexandru I. Cuza a trăit o oarecare perioadă de vreme în Belgia, manifestînd o sinceră admiraţie pentru instituţiile liberale ale acesteia. Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique,* Correspondance politique, *Légations, Roumanie, 2e vol. (1857—1860), doc. nr. 95.*

[7] *Reintors în ţară, îl găsim, din nou, prezident al judecătoriei ţinutului Covurlui, la începutul lunii octombrie 1849, funcţie în care se remarcă printr-o desăvîrşită competenţă şi o înaltă probitate. La 15 februarie 1851 i se încredinţează postul de director al Ministerului de Interne, post pe care-l părăseşte, tot prin demisie, la 1 octombrie în acelaşi an, după ce domnitorul îi aduce mulţumiri pentru felul exemplar în care îşi îndeplinise sarcinile. În decembrie 1854, îl găsim din nou prezident al judecătoriei Covurlui. Pentru serviciile aduse în această funcţie, la 18 mai 1855, este ridicat la rangul de vornic. Demisionează din nou şi este numit, la 7 iunie 1856, pîrcălab de Galaţi. Constantin C. Giurescu,* Op. cit., *D. Ivănescu şi V. Isac,* Op. cit.

[8] *După plecarea domnitorului Gr. Ghica şi instituirea căimăcămiei, Al. I. Cuza îşi prezintă din nou demisia din funcţia ce o ocupa; este menţinut, totuşi. Vogoride îl reintegrează în armată şi, pentru a-l cîştiga, îl avansează spectaculos, pînă la gradul de maior. Mai tîrziu, după demisia din postul de pîrcălab, acelaşi Vogoride, care-şi modificase atitudinea, în august 1858, îl avansează la gradul de*

oada luptei pentru realizarea statului național, viitorul domnitor s-a făcut cunoscut, în țară și în afara hotarelor acesteia, atît prin activitatea desfășurată ca deputat în Adunarea ad-hoc a Moldovei, cît, mai ales, în urma demisiei răsunătoare din postul de pîrcălab, ca semn de protest împotriva falsificării alegerilor din vara anului 1857.

Ziarele franceze, în frunte cu oficialul „Le Moniteur Universel", reproducînd împrejurările care au provocat demisia precum și textul acesteia, subliniau, referindu-se la Cuza, că acesta, „pe bună dreptate, trece drept unul din funcționarii cei mai capabili, cei mai cinstiți și cei mai energici ai țării; prin averea și legăturile sale de familie el ocupă un loc considerabil în opinia publică. Din aceste motive, emoția provocată prin retragerea sa a fost foarte puternică" [9].

Principatele erau în acei ani teatrul unei încleștări dramatice. Lupta între nou și vechi îmbrăca un caracter ascuțit. Opoziția — puternică — era îndreptată nu atît împotriva actului Unirii, *care, din rațiuni și interese diverse, desigur, reprezenta o dorință aproape unanimă, cît, mai ales, împotriva consecințelor sociale și politice ale acestuia.*

Pasiunile erau atît de puternice încît — așa cum aprecia, de pildă fostul domnitor, Gr. Ghica — singura alternativă pentru garantarea Unirii se părea a fi alegerea unui principe străin. Prințul indigen, considera Gr. Ghica, care ar putea rezolva complexele probleme ce le punea societatea timpului, ar fi trebuit să posede calitățile unui om de geniu [10].

Alesul — în împrejurările care se cunosc, prilej cu care s-a înscris o pagină glorioasă în istoria noastră națională — a fost Alexandru Ioan Cuza. 5 ianuarie 1859, victoria partidei naționale împotriva celor doi strigoi, *Mihail și Grigorie Sturza, reprezenta triumful noului, al luminii, asupra întunericului feudal.*

Este incontestabil faptul că în unanimitatea pe care Alexandru Ioan Cuza a întrunit-o în Adunarea electivă, un loc important îl ocupă popularitatea patriotului, calitățile sale personale, natura agreabilă, inteligența, replica promptă și ascuțită. Aceste însușiri nu erau însă suficiente pentru a explica alegerea. În favoarea noului domn — ales, mai întîi, în Moldova — pledau și alți factori cu egală dacă nu chiar cu mai mare greutate.

În primul rînd, așa cum împrejurările anterioare o demonstraseră, Alexandru I. Cuza nu era nici ambițios și nici nu dorea, cu

---

colonel; totodată, ocupa și postul de ajutor de comandant al hatmanului Miliției. Sub regimul căimăcămiei de trei, ajunge comandant suprem al armatei moldovene. Ibidem.

[9] *Cf., „Messager du Midi". 10e année, nr. 205, Montpellier, 20 iulie 1857 (Corespondență din Iași, din 7 iulie 1857).*

[10] *Aprecierile sînt relatate de Ubicini, care reproduce o conversație cu Gr. Ghica. Cf.* Les Principautés Unies devant la Conférence, *Paris, Dentu, 1866, p. 27—28.*

orice preț, să ajungă pe o atît de înaltă treaptă. De asemenea, nu umbrea pe alții prin mari însușiri — însușiri pe care alți candidați ai partidei naționale, ca Alecsandri, Kogălniceanu sau Negri le posedau din plin. I se cunoștea firea dezinteresată ; nu se folosise niciodată de slujbe spre a face, ca alții, avere. În același timp, „patriot și cu idei liberale, nu era însă un radical, cu idei extremiste. Așa se explică de ce, atunci cînd, după diverse încercări nereușite de a se pune de acord asupra unui candidat, s-a rostit numele lui Cuza, toată lumea a fost imediat de acord. Așa se explică de ce, chiar și partizanii Sturzeștilor, deci, conservatorii, au adăugat voturile lor (cu unele excepții), în loc să se abțină sau să fie împotrivă".

Este, deci, în afară de orice îndoială că în succesul de la 5 ianuarie 1859 a tras în cumpănă personalitatea lui Cuza, reprezentativă pentru noile idei și sentimente ce frămîntau societatea românească, care s-a afirmat fără să stîrnească teamă sau invidie, reprezentînd chezășia realizării unității interne, atît de necesară în acel moment[11].

Entuziasmul care a cuprins întregul popor în urma dublei alegeri a lui Alexandru I. Cuza ca domn și al Țării Românești, impunătoarea demonstrație din capitala Moldovei, ca și primirea „magnifică" ce i-a rezervat-o populația Bucureștilor : „cum n-a avut-o nici suveranii marilor state" — așa cum se nota într-un document contemporan —[12] *adeziunea generală și profundul ecou pe care actul l-a avut în Transilvania, pun în lumină semnificația adîncă pe care Unirea o avea în conștiința contemporanilor. Unirea reprezenta triumful libertății asupra cătușelor feudale, victoria noului asupra vechiului, punctul de plecare în realizarea aspirațiilor de libertate socială, unitate completă și independență națională. Alexandru Ioan Cuza personifica toate aceste năzuințe. Mihail Kogălniceanu, al cărui nume avea să fie atît de strîns legat de cel al Domnului Unirii, cu prilejul alegerii din Moldova dădea expresie acestei realități în următorii termeni :*

„Prin înălțarea ta pe tronul lui Ștefan cel Mare, s-a înălțat însăși naționalitatea română. Alegîndu-te pe tine domn am voit să arătăm lumii ceea ce toată țara dorește : la legi nouă om nou... Fii dar omul epocii, fă ca legea să înlocuiască arbitrariul ; fă ca legea să fie tare ; iar tu, măria ta, ca domn, fii bun, fii blînd ; fii bun mai ales cu acei pentru care mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi..."[13].

Contemporanii îl descriu pe noul domn în culorile cele mai frumoase, în termenii cei mai măgulitori. Astfel, de pildă, Jacques Poumay,

---

[11] *Constantin C. Giurescu,* Op. cit., *p. 172.*

[12] Documente privind Unirea Principatelor *(sub redacția Corneliei C. Bodea), Ed. Acad. R.S.R., vol. III, București, 1963, p. 517—518.*

[13] *M. Kogălniceanu,* Texte social-politice alese *(Ediție îngrijită de Dan Berindei), Ed. politică, București, 1969, p. 218.*

consulul general al Belgiei la București, ne-a lăsat următorul portret al lui Alexandru I. Cuza:

„În vîrstă doar de 38 ani, prinţul este înalt, svelt, blond, ochiul strălucitor, privirea pătrunzătoare; distins în manierele sale, el posedă un original, plăcut și serios mod de a conversa. Este un magnific soldat, purtînd cu graţie uniforma; vorbește italiana și franceza cu multă acurateţă. Este un om al ordinei și al energiei. A făcut asupra tuturor o excelentă impresie.

Prinţul Cuza este un bărbat cum nu există altul în Principate, care vrea fericirea și independenţa ţării sale; este foarte hotărît, fără exaltare, însă; este modest și dezinteresat, chibzuiește cu înţelepciune și vorbește cu cel mai mare respect de Puterile semnatare ale Convenţiei. Toată lumea este de acord asupra calităţilor eminente cu care este înzestrat noul domnitor și nici o singură voce nu s-a ridicat împotriva sa" [14].

Noului Domn al Principatelor Unite îi revenea sarcina istorică de a iniţia și dirija acţiunea pentru înzestrarea societăţii românești cu instituţii corespunzătoare epocii, care să asigure dezvoltarea ţării pe drumul progresului, înscrierea acesteia în orbita civilizaţiei contemporane, prin valorificarea resurselor materiale și spirituale ale întregului popor. Cu alte cuvinte, sub regimul instaurat prin Convenţia de la Paris — operă colectivă a puterilor europene — noul domn trebuia să aplice — în limitele corespunzătoare, firește — principiile programatice ale revoluţiei din anul 1848.

În înfăptuirea acestei misiuni, pe care istoria și poporul său i-au încredinţat-o, Alexandru Ioan Cuza a dat dovadă de remarcabile însușiri. Manifestînd tact și prudenţă, dar și îndrăzneală, atunci cînd împrejurările au solicitat-o, uzînd de farmecul său personal dar și de inteligenţa sa ascuţită, dovedind un dezinteres desăvîrșit, izvorît din dragoste faţă de popor și din profundul său patriotism, ajutat de colaboratori de prestigiu, care-i împărtășeau vederile și patriotismul — am menţiona, în rîndul acestora, doar pe Kogălniceanu și Alecsandri — noul domnitor a izbutit să realizeze acea minune *— așa cum o consideră unii istorici* [15] *— de a construi solid temeliile României moderne.*

Sarcina nu a fost deloc ușoară. În realizarea misiunii sale, Al. I. Cuza trebuia să lupte cu puternica opoziţie internă, cu adversitatea puterilor, cu rutina și spiritul meschin ce o manifestau mulţi din acei care nu-și putuseră adapta mentalitatea ritmului rapid al transformărilor înnoitoare.

---

[14] *Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique*, Correspondance politique, *Légations, Roumanie, 2e vol., doc. nr. 94 și 95, depeșele din 16/28 februarie, 21 februarie/5 martie 1859.*

[15] *Cf. Paul Henry*, L'abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie, Documents diplomatiques, *Paris, 1930, p. 4.*

În primul rînd, a reușit, prin eforturi stăruitoare, să înlăture acele clauze ale Convenției de la Paris în virtutea cărora Unirea din 1859 rămînea doar de esență pur personală, materializîndu-se, prin voința poporului, în persoana aceluiași domn.

În 1861, în proclamația adresată națiunii, domnitorul putea să anunțe înfăptuirea actului, ale cărui baze fuseseră puse prin dubla alegere din 24 ianuarie 1859. Unirea era înfăptuită. Milcovul, acel rîu lipsit de importanță, care separa cele două țări surori și care — așa cum se aprecia — prin voința Puterilor, devenise mai adînc decît un braț de mare și mai înalt decît un munte inaccesibil[16]*, nu mai constituia o stavilă în calea aspirațiilor românești.*

„Unirea este îndeplinită — afirma Domnul cu legitimă mîndrie — naționalitatea română este întemeiată. Acest fapt măreț, dorit de generațiile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de noi, s-a recunoscut de Inalta Poartă și de Puterile garante și s-a înscris în datinile națiunilor . . . În zilele de 5 și 24 ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul națiunii, ați întrunit speranțele voastre într-un singur domn ; alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie“ [17].

Odată România constituită — măcar în inimile românilor, dacă nu și în litera tratatelor — putea începe marea operă legislativă. În realizarea acesteia, însă, așa cum s-a amintit și mai înainte, Cuza s-a lovit nu numai de împotrivirea Puterilor europene, ci și de rezistența moșierilor, mai ales, cărora dispozițiile electorale ale Convenției de la Paris le asigura o majoritate covîrșitoare în corpul legislativ.

Față de puterile europene, Domnul a manifestat o atitudine demnă, promovînd, cu fermitate și curaj, interesele naționale. Astfel, de pildă, atrăgînd atenția Porții asupra necesității secularizării averilor mănăstirești, Domnul sublinia : „În această chestiune eu nu sînt principele Românilor, sînt România înseși“. *Pe aceeași linie, apreciind răspunsul demn dat de domnitor vizirului, cu prilejul amestecului acestuia în treburile interne ale țării, locuitorii din județul și orașul Bacău, în 1865, îl felicitau pe Domn în următorii termeni :*

„De la Ștefan cel Mare, Mircea și Mihai Bravul pînă la Măria Ta, nici un domn al României nu a mai susținut cu atîta căldură demnitatea națională“ [18].

Trebuie notat, în același sens, că fiecare măsură adoptată pe plan intern reprezenta, în același timp, un pas înainte pe drumul autonomiei depline și al independenței.

Împotrivirea din interior n-a putut fi înfrîntă decît prin lovitura de stat din 2/14 mai 1864, în urma căreia, pe baza unei reprezentări mai

---

[16] Ibidem.
[17] Cf. *„Monitorul Moldovei“, nr. 12 din 1862.*
[18] *Constantin C. Giurescu,* Op. cit., *p. 359.*

largi, realizată printr-o nouă lege electorală, s-au putut înfăptui acele măsuri care reprezentau condiția sine qua non *a progresului.*

Este greu să cuprindem aici însemnătatea întregii opere legislative inițiate sau patronate de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Patriotismul i-a arătat, nu numai teoretic, măsurile ce trebuiau luate pentru ridicarea poporului său în rîndul popoarelor civilizate ale Europei. I-au dat, totodată, și puterea spre a trece — prin luptă îndîrjită — la realizarea practică a acestor măsuri [19].

Mari și necesare, bogate în consecințe, au fost toate actele domniei sale. Cuza rămîne, însă, în perspectiva istoriei noastre naționale ca Domn al Unirii, al secularizării averilor mănăstirești, al dreptului lărgit de vot și, mai ales, al eliberării și împroprietăririi țăranilor. Această ultimă reformă, importantă nu atît prin implicațiile sale umanitare. cît, mai ales, prin consecințele decisive asupra dezvoltării societății românești, l-au impus statornic pe domnitor în conștiința poporului.

„Fapta pe care Măria Voastră ați isprăvit — consemnau, în acest sens, locuitorii unor numeroase sate din cuprinsul județului Fălciu, într-o telegramă adresată lui Alexandru I. Cuza — slobozind neamul românesc din boeresc, munca silită ce era mai grea decît robia, este atît de mare, cît nu o poate scrie nimenea. Dumnezeul părinților noștri păstreze zilele Măriei Tale ferice, nebîntuite, îl rugăm să ia din zilele noastre și a copiilor noștri și să adauge pe ale Măriei Tale. Rugămu-te — scriau țăranii în încheiere — dă-ne voie ca de acum înainte să te numim părintele cel binevoitor și slobozitoriul neamului țărănesc".

Și acum, ca și în conștiința posterității, domnitorul era numit „cel bun și drept", „părintele săracilor, orfanilor și văduvelor", „liberatorul poporului", „salvatorul și eliberatorul întregii Romănii de sub robia faraonilor, de legea aceea feudală ce ne pregătea nouă, ca națiune, pieire rușinoasă" [20].

Îngrijorați de consecințele politicii domnitorului sau de așa-zisele veleități ale acestuia de conducere personală, din grija de a evita revenirea la situația anterioară Unirii, reprezentanți ai curentelor politice extreme ale moșierimii și burgheziei — albii și roșii — au alcătuit acea îmbinare pe care istoria a denumit-o pe drept, coaliția monstruoasă, *cu scopul de a-l înlătura pe domn și a-l înlocui cu un prinț străin* [21].

---

[19] Ibidem, *p. 467.*

[20] *Cf. N. Adăniloaie,* Țărănimea și Cuza-Vodă, *în „Studii", tom 19, 1966, nr. 1, p. 36—38.*

[21] *Istoricul Paul Henry, referindu-se la multiplele înfăptuiri ale Domnului, face, în acest sens, următoarele aprecieri :*

„... Peu de gouvernements ont pu se vanter d'avoir, en cinq ans, réalisé d'aussi profondes, d'aussi importantes, d'aussi décisives réformes. . Tout cela n'allait point sans soulever des animosités. Jalousies des prétendants au trône dont il gênait les ambitions, rancunes des boyards depossédés, colères des Puissances dont il déjouait les calculs égoïstes ou l'imprévision, inquiétudes du pouvoir su-

La adăpostul întunericului, în taină, în numele poporului, pe care, însă, nu-l reprezentau, complotiștii și-au înfăptuit planul silindu-l pe domnitorul Principatelor Unite, fondatorul României moderne, să abdice.

Și cu acest prilej, Alexandru Ioan Cuza a manifestat valențele dezinteresului și ale înaltului său patriotism. S-a retras cu discreție, a părăsit țara, iertînd pe cei ce-l detronaseră. Ultima sa urare a fost pentru prosperitatea României. Era consecvent făgăduielii pe care o făcuse nu numai o dată :

„Fie în capul țării, fie alături de D-voastră — spunea el deputaților — eu voi fi întotdeauna cu țara, pentru țară, fără altă țintă decît vroința națională și marile interese ale României. Eu vroiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi nici o împiedecare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui. În Alexandru Ioan I, domn al României, Românii vor găsi întotdeauna pe colonelul Cuza, care a proclamat în Adunarea ad-hoc și Camera electivă a Moldovei marile principii ale regenerației României" [22].

Aceleași gînduri și sentimente, cărora le-a rămas mereu statornic, îl călăuzeau și mai tîrziu cînd, răspunzînd ducelui de Grammont, viitorul ministru de externe al Franței, care-i sonda opinia cu privire la eventualitatea unei reîntoarceri pe tronul României, afirma :

„Orice s-ar întîmpla, nu voi consimți niciodată a reintra în România prin o intervenție străină. Nu ași voi să ajung altfel decît prin țară ; . . . nu voiesc cu nici un preț să reîncep misiunea de altă dată ; dar dacă ași vedea țara mea amenințată de o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar cere colaborarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în acea zi ași fi gata, orice s-ar putea întîmpla" [23].

A iubit poporul și s-a bucurat de dragostea adîncă și durabilă a acestuia care l-a situat în pantheonul istoriei noastre alături de Ștefan cel Mare. În judecata-i dreaptă și recunoscătoare, poporul, a cărui memorie este veşnică, i-a ridicat un monument mai durabil decît arama [24].

---

zerain devant le réveil d'une nationalité chrétienne, ressentiment des partis avancés dont il repoussait les utopies, Cuza, en définitive, avait tout bravé pour accomplir ce qu'il considérait commes les destinées de son pays. Comme le monde n'est mené que par les intérêts personnels, il devait fatalement venir un jour ou le prince qui avait créé la Roumanie verrait s'élever subitement sur sa route un mur formé de toutes les hostilités qu'avec une belle insouciance il avait fait naître sous ses pas, et contre lequel il se briserait..." Op. cit., p. 5.

[22] *Constantin C. Giurescu,* Op. cit., *p. 361.*

[23] Ibidem, *p. 436.*

[24] *Cuza a rămas în posteritate nu numai în istoria României. El și-a înscris numele, în egală măsură, în istoria universală. Aceasta îl înscrie alături de acele personalități (am nota, în acest sens, pe Frederik Wilhelm I, Wilhelm I, Bismark, Victor Emanuel și Cavour) care au dominat istoria mișcărilor pentru unitate, „prin actele și hotărîrile lor politice decise, dar mai*

Profetic răsună și astăzi cuvintele rostite de Kogălniceanu, în mai 1873, cînd, întreaga țară, îndurerată, își lua aeternum vale *de la Domnul Unirii :*

„Nu greșalele lui l-au răsturnat (pe Cuza), ci faptele lui cele mari. Acestea sînt nepieritoare. Ele opresc chiar moartea. Alexandru Ioan I nu poate să moară ; o dovedesc lacrimile unui popor întreg, lacrimi ce se vor vărsa de oriunde se vorbește românește. . . ; veșnica lui amintire nu se va șterge din inimile noastre și ale fiilor noștri ; și cît va avea țara aceasta o istorie. . . cea mai frumoasă pagină va fi aceea a lui Alexandru Ioan I" [25].

GH. PLATON

---

ales prin impulsul ce l-au dat eforturilor întreprinse pentru transformarea mentalității colective". Cf. Pierre Renouvain, Jean-Baptiste Duroselle, Introduction à l'Histoire des relations Internationales, *Paris, Armand Colin, 1964, p. 180.*

[25] *C. Bacalbașa,* Bucureștii de altă dată, 1871—1884, *vol. I, București, 1927, p. 109—111.*

LA GUERRE DE TROIE ET LES INSCRIPTIONS DU LINÉAIRE B*

PAR

MIHAIL VASILESCU

Cette année, quatre décennies se sont écoulées depuis que le grand savant suédois Martin P. Nilsson a démontré, dans un ouvrage devenu célebre [1], l'origine mycénienne de la mythologie grecque. Il procédait à cette démonstration à une époque où l'on ne pouvait pas encore affirmer en toute certitude que les créateurs de la civilisation mycénienne étaient bien les Grecs achéens et non pas quelque population au nom à peine supçonné, sinon tout-à-fait ignoré [2]. La déduction du savant suédois reposait sur l'existence des centres mycéniens complètement anéantis ou ayant beaucoup perdu de leur importance à l'époque post-mycénienne, mais autour desquels différents mythes et légende sont nés et se sont épanouis. Il puisait un argument décisif de la coïncidence des grandes cités mycéniennes mises au jour par l'archéologie avec les centres célèbres du mythe, en s'appuyant sur la remarque du fait que l'importance mythique d'un endroit déterminé est en étroite relation avec son importance au sein de la civilisation mycénienne [3]. La conséquence

---

* Communication présentée à la XXVe session scientifique de l'Université „Al. I. Cuza" de Jassy, octobre, 1972.

[1] M. P. Nilsson, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, (Sather Classical Lectures, No. VIII) Berkeley (California), 1932.

[2] Ainsi, J. B. Bury, CAH, II, 1924, p. 473 : „we cannot, for instance, connect the building of the palace .. of Mycenae... or of Tiryns, with any particular name or dinasty. Two things, howewer, we may venture to say. The general evidence of tradition point to Pelasgians a very proeminant and powerful people during this period in many parts of Greece". Cf., entre autres, W. Ridgeway, *The Early Age of Greece*, 1901, p. 167 sqq ; A. Lang, *The World of Homer*, 1910, p. 12 ; J. L. Myres, *Who were the Greeks ?* (Sather Classical Lectures, No. VI) Berkeley (California), 1930, *passim.* ; M. P. Nilsson, *Homer and Mycenae*, London, 1933, p. 56 sqq.

[3] M. P. Nilsson, reprend brièvement la même idée dans *Homer and Mycenae*, p. 283 sqq ; Cf. A. Sacconi, *Il mito nel mondo miceneo*, dans PdP, LXXII, 1960, p. 162.

naturelle de ce raisonnement est que la religion grecque, telle que l'époque historique nous la fait connaître, est le fruit d'une longue évolution dans laquelle le rôle des périodes minoenne et mycénienne est essentiel [4]. Toutefois, au moment où il rédigeait son ouvrage, bien qu'ayant mis à profit quantité de données mythologiques et archéologiques (interprétées du reste de façon magistrale), Martin P. Nilsson ne pouvait avancer à l'appui de sa thèse aucune preuve documentaire irréfutable. En effet, l'écriture mycénienne, la seule susceptible de fournir un tel témoignage, était encore indéchiffrable.

Ce n'est qu'une vingtaine d'années plus tard, en 1952, que deux spécialistes anglais — M. Ventris et J. Chadwick — réussiront, grâce à une méthode très ingénieuse [5], le décryptage de l'écriture des nombreuses inscriptions mycéniennes trouvées dans les fouilles de Cnossos, Pylos, Mycènes et Thèbes. Le résultat de leur labeur, considéré, à juste titre comme l'une des plus importantes découvertes de notre siècle, a été d'abord publié sous le titre : *Evidence for Greek Dialect in Mycenaean Archives* [6]; les *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge, 1956), réimprimés en 1959, en donnèrent l'exposé plus ample. Ainsi il fut prouvé que les inscriptions du „linéaire B" (comme Sir Artur Evans, l'auteur de sa découverte, désignait cette écriture) étaient, de fait, rédigées en grec. Il s'ensuit donc que les créateurs de la civilisation mycénienne étaient les Grecs — fort probablement, les Achéens des épopées homériques [7].

Même si les inscriptions mycéniennes ne sont que de simples documents administratifs, sortis de la plume des bureaucrates de la cour des puissants de ce monde antique, même si elles ne reflétent que des transactions commerciales ou les diverses offrandes de caractère religieux, sans traiter autrement que par allusion de la politique intérieure et extérieure des cités mycéniennes, ces documents ne jettent pas moins un jour absolument inédit sur certains aspects essentiels de l'univers

---

[4] M. P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion* [2], Lund, 1950; *Gesch. d. Griech. Religion* [3], München, 1967, p. 303 sqq.

[5] M. Ventris, dans „Antiquity", XXVII, 1953, p. 200 sqq; G. Pugliese Carratelli, *La decifrazione dei testi micenei*, dans PdP XXXV, 1954, p. 81 sqq; M. Lejeune, *Déchiffrement du „Linéair B"*, dans REA, LVI, 1954, p. 153 sqq.; P. Chantraine, *Le déchiffrement de l'écriture Linéaire B à Cnossos et à Pylos*, dans RPh, XXIX, 1955, p. 11 sqq; A. Frenkian, *Inscripțiile proto-grecești în scrierea liniară B și descifrarea lor*, dans „Studii clasice", I, 1959, p. 215 sqq; J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, Cambridge, 1960.

[6] JHS, LXXII, 1953, p. 84 sqq.

[7] L'hypothèse d'après laquelle les scribes des tablettes mycéniennes auraient été différents, par leur langue et leur „nationalité", des gouverneurs des cités mycéniennes au service desquels ils étaient (Merlingen, Andrews), fut repoussée avec raison. Cf. *Docs*, p. 71 sq.

mycénien : sa vie économique et son organisation sociale [8]. En outre, ces tablettes donnent aussi la liste des principales divinités du panthéon grec, que les chants homériques ont rendues familières, ce qui apporte la confirmation définitive de l'hypothèse de Martin P. Nilsson quant aux origines mino-mycéniennes de la religion grecque [9].

Mais ici, ce qui nous importe tout particulièrement, ce sont les renseignements des inscriptions du linéaire B relatifs au long conflit que les Grecs de l'époque classique appellent la guerre de Troie — dont la réalité ne fut, d'ailleurs, jamais mise en doute. Des siècles durant, les Grecs des époques historiques ont conservé, grâce à la tradition orale, le souvenir héroïque des Gestes qui remontaient à des époques immémoriales. Parmi ces hauts faits, les mythes — sur lesquels les spécialistes modernes se sont penchés plus d'une fois, avec l'espoir d'en déceler le sens caché — parlent de guerres dans lesquelles Argos et Thèbes se sont affrontées jadis. C'est là, à ce qu'il semble [10], le noyau des récits dans le genre de la Guerre des Sept ou des Epigones, et surtout des longues campagnes menées par les Achéens contre la cité de Troie, racontées par Homère. Cette guerre de Troie constituait un répère essentiel pour la chronologie de la haute antiquité grecque : c'est par rapport à cette guerre que se „dataient“ tous les autres faits, plus ou moins légendaires, des époques révolues [11].

Or, bien que les actes héroïques d'Achille et d'Hector, d'Agamemnon ou de Pâris aient été plus vivants dans la conscience des Grecs de l'époque classique que les gestes des personnages dont ils n'étaient séparés que par un siècle ou deux [12], le manque des données nécessaires a empêché toujours leur datation exacte. Sans doute, dès l'Antiquité, les essais en ce sens furent nombreux. Usant de procédés que le chercheur actuel traiterait d'ingénus, les érudits antiques ont tenté de préciser la date de tel événement, soit en prenant pour unité de mesure la génération humaine, soit partant de quelque éponyme mythique. Chaque fois, les grands décalages entre les diverses dates proposées par les anciens justifient notre manque de confiance.

---

[8] Voir, par ex., *Docs*, p. 106 sqq ; Fr. Matz, *Creta, Micene, Troia* (trad. en roumain), București, 1969, p. 180 sqq ; F. H. Stubbings, *The Expansion of Mycenaean Civilisation*, CAH², vol. II, chap. XXII (sep. fasc.), 1964, p. 16 sqq.

[9] W. K. C. Guthrie, *Early Greek Religion in the Light of the Decipherment of Linear B*, dans BICS, VI, 1959, p. 35 sqq ; *The Religion and Mythology of the Greeks*, CAH², vol. II, chap. XL, 1964, (sep. fasc.), p. 8 sq.

[10] Cf. M. P. Nilsson, *Mycenaean Origin of Greek Mythology*, p. 107 ; F. H. Stubbings, *Op. cit.*, p. 3 sqq.

[11] Pour l'ensemble de ces problèmes on peut consulter efficacement le travail de E. J. Forsdyke, *Greece before Homer. Ancient Chronology and Mythology*, London, 1956.

[12] M. I. Finley, *Mith, Memory and History*, dans „Hist. Th.“, IV, 3, 1965, p. 283.

Par exemple, Hérodote [13], le premier Grec qui tente de préciser l'enchaînement chronologique des événements passés, écrivant pendant le troisième quart du Ve siècle av.n.è., estime qu'Homère a dû vivre environ 400 ans avant lui — donc vers les années 850—840 av.n.è. — et que la guerre de Troie se plaçait quelques 400 ans auparavant, autrement dit vers les années 1250—1240 av.n.è. Mais aucun argument plausible ne venait à l'appui de sa datation puisque d'autres auteurs, surtout ceux de l'époque hellénistique, proposèrent des chronologies différentes. C'est ainsi que Douris place ces événements en 1334 av.n.è., *Vita Homeri* en 1270 av.n.è., Clitarque en 1234 av.n.è., Dicèarque en 1212 av.n.è., *Marmor Parium* en 1209 av.n.è., Trasyllos et Timaïos en 1193 av.n.è., Erathosthènes et ceux qui lui succédèrent : Apollodore, Castor, Diodore, Apollonios environ vers 1184/3 av.n.è., Sosibios en 1171 av.n.è., Ephoros environ vers 1135 av.n.è., Phanias environ vers 1129 av.n.è. [14]. Il y a, comme on peut le constater, un décalage de 205 ans entre le moment le plus reculé et celui le plus récent, proposés par les historiens antiques.

Naturellement, les historiens reprirent, de notre temps, ce débat, disposant pour leur compte de données de beaucoup plus riches et plus variées surtout depuis que la recherche inspirée d'un Heinrich Schliemann a contribué à raffermir la confiance dans la poésie homérique, en mettant au jour à Hissarlyk les vestiges de l'illustre Ilion. Ils ont bénéficié à cet égard des résultats — publiés dans quatre volumes parus en 1950—1958 [15] — obtenus par la mission archéologique américaine dirigé par Carl W. Blegen, qui a repris les fouilles de Schliemann entre les années 1932—1938, avec des moyens matériels supérieurs et usant d'une méthode d'investigation perfectionnée.

Sur les neuf agglomérations qui se superposent à Hissarlyk, une attention toute particulière fut accordée à celles étiquettées Troie VI et Troie VIIa. Dans les deux cas, de sérieuses présomptions plaident en faveur de leur éventuelle identification avec l'Ilion homérique : toutes les deux ont livré des fragments de céramique mycénienne, attestant

---

[13] Hdt. II, 145. Thucydide continue à cet égard Hérodote, et pour la chronologie de la migration des Doriens et des Béotiens, I, 12, 3, il a probablement continué Hellanicos, l'auteur d'une **Τρωικά,** comme l'a démontré A. W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, Oxford, 1945, p. 117 ; Cf. aussi G. L. Huxley, *Thucydides and the Date of the Trojan War. A Note*, dans PdP LIII, 1957, p. 209 sqq.

[14] G. E. Mylonas, *Priam's Troy and the Date of its Fall*, dans „Hesperia" XXXIII, 4, 1964, p. 353 n. 3 ; voir également J. Bérard, *Recherches sur la chronologie mycénienne*, dans CRAI, 1946, p. 519 sqq ; *Le mur Pelasgique de l'Acropole et la date de la Descente Dorienne*, dans *Studies presented to David Moore Robinson*, vol. I, Saint Louis, 1951, p. 155 sq. ; L. A. Stella, *La cronologia della guerra di Troia nelle ultime discussioni storiche-archeologiche*, dans *Atti del I, Congresso Internazionale di Preistoria e Protostoria Mediterranea*, Firenze, 1950 (Firenze, 1952), p. 330 sqq.

[15] Blegen, *Troy*.

des liens avec la Grèce continentale à l'époque de l'Helladique tardif ; toutes les deux montrent les traces d'une fin violente, susceptible d'être mise sur le compte d'une attaque ennemie. Tout d'abord, on a pensé que Troie VI était la cité de Priam, en raison des témoignages de sa prospérité, son étendue et ses fortes murailles. Mais comme C. W. Blegen a pu fournir des preuves incontestables que la fin de Troie VI fut la conséquence d'un formidable séisme qui aura eu lieu vers les années 1300 av.n.è. [16], il y a plus de chances que Priam ait eu pour résidence Troie VIIa. Cette dernière fut reconstruite sur les fondations de l'enceinte antérieure [17], mais dans des proportions plus modestes et d'une durée moins longue [18]. Cette fois, c'est un violent incendie qui a mis fin à son existence [19]. La date approximative de la chute de Troie sous l'attaque achéenne est fournie par les restes de la céramique mycénienne d'importation ou d'influence mycénienne ; ces restes céramiques appartiennent à une période où le style III B n'était pas encore devenu III C. Autrement dit, la disparition de Troie VIIa se place avant la fin de la phase céramique III B, c'est-à-dire — d'après Blegen — au plus tard en 1240 [20] et au plus tôt en 1270—1260 [21].

Le verdict autorisé de l'illustre archéologue de Cincinnati fut rapidement accepté — avec quelques différences pour ce qui est de la chronologie absolue [22] — par la plupart des spécialistes, qui encadrèrent

---

16 *Ibid.*, III, 1953, p. 14 sqq ; 331 sqq.

17 *Ibid.*, IV, 1958, p. 6 ; C. W. Blegen, CAH², Section from volumes I and II, 1964, (sep. fasc.), p. 12 ; *Troy and the Trojans*, London, 1964, p. 139 sqq. ; cf. G. E. Mylonas, *Op. cit.*, p. 345.

18 C. W. Blegen, *Troy*, CAH², 1964, p. 12 ; D. L. Page, *The Historical Sack of Troy*, dans „Antiqity", XXXIII, 1959, p. 27 ; G. E. Mylonas, *Op. cit.*, p. 354 sqq.

19 Blegen, *Troy*, IV, p. 5 ; C. W. Blegen, *Troy*. CAH², 1964, p. 13.

20 Blegen, *Troy*, IV, p. 19, 21 ; cf. *Troy* III, p. 18.

21 C. W. Blegen, *The Mycenaean Age*, Cincinnati, 1962, p. 14 sqq., 27 sqq., cf. *Troy and the Trojans*, p. 160 ; „The overthrow of Settlement VIIa must surely have been brought by 1250 B. C., not a decade or two earlier".

22 G. L. Huxley, *Mycenaean Decline and the Homeric Catalogue of Ships*, dans BICS, III, 1956, p. 19 sqq. (pas vu) ; *Thucydides and the Date of the Trojan War*, dans PdP, LIII, 1957, p. 209 sqq ; *The Early Ionians*, London, 1966, p. 18, préfère la date de 1240—1250 av.n.è. ; W. C. Hayes, M. B. Rowton and F. H. Stubbings, *Chronology: Egypt, Western Asia, the Aegean Bronze Age*, CAH², vol. I, chap. VI, 1964, (sep. fasc.), p. 76 ont proposé les années 1200 ou 1180 av.n.e.; N. G. L. Hammond, *The End of Mycenaean Civilization and the Dark Age* (B) : *The Literary Tradition for the Migrations*, CAH², vol. II, chap. XXXVI, 1964, (sep. fasc.), p. 31, environ l'année 1200 ; M. I. Finley, *The Trojan War*, dans JHS, LXXXIV, 1964, p. 7 croit que la destruction de Troie VIIa par un ennemi extérieur a pu avoir lieu environ l'an 1190 av.n.è. ; V.R d'A. Desborough, *The Last Mycenaeans and their Successors*, Oxford, 1964, p. 164, est en faveur de la période 1250—1230 av.n.è. ; G. E. Mylonas, *Op. cit.*, p. 366, environ l'année 1200 av.n.è. ; Page, *History*, p. 109 sqq., place l'invasion achéens de Troie „after the defeath of Assuwa by Tuthalijas, perhaps within (either way) of 1230 B.C." ; voir aussi L. A. Stelia, *Op. cit.*, p. 332 sqq.

ensuite la guerre de Troie dans le contexte général de l'histoire du bassin égéen à cette époque, les documents hittites y tenant un rôle important [23]. Ceci n'empêche que d'autres voix ne se lèvent contre l'hypothèse de C. W. Blegen. Fritz Schachermeyr, entre autres, avant même que Blegen n'ait publié ses fouilles, a mis la chute de Troie VIIa sur le compte d'une attaque barbare, qui se placerait vers les années 1200 av.n.è. Cette attaque aurait venu du nord-ouest. Le savant viennois avance l'hypothèse ingénieuse que la cité de Priam — qui correspondrait, d'après lui, à la dernière phase de Troie VI — a dû être tout d'abord victime d'un grand tremblement de terre, qui facilita son occupation par les Achéens. Ce séisme fut l'aide inespérée accordée par Poseidon aux Grecs ; il devait entrer dans le mythe sous la forme du cheval de Troie [24].

Dans le même ordre d'idées, l'archéologue suédois Carl Nylander estime — comme son article *The Fall of Troy*, publié par la revue „Antiquity" en 1963 [25], le montre — que les arguments de Blegen et de ceux qui ont adopté son point de vue ne sont pas suffisants pour cette localisation de la Troie homérique. Ayant consulté au préalable Arne Fummark, grand spécialiste de la céramique mycénienne — auquel Carl Blegen avait lui aussi fait appel pour la datation des fragments mycéniens de Troie —, il obtient de sa part la confirmation que parmi les fragments attribués par Blegen au Mycénien III A—B il y en avaient, en quantité, qu'on pouvait attribuer au Mycénien III C. Or, il s'ensuit dans ce cas que la chute de Troie VIIa dû avoir eu lieu plus tard, au commencement du Mycénien III C, à une époque où les circonstances particulières de la Grèce mycénienne rendaient fort peu plausible l'entreprise d'une expédition aussi longue et éprouvante que celle des Achéens au-delà de l'Egée. D'après Nylander nous avons affaire à une période de grands troubles manifestes en Grèce continentale. Les citadelles mycéniennes tâchaient à cette époque de renforcer leurs positions, prenant toutes sortes de précautions de caractère défensif. Des travaux fort complexes sont mis sur pied à Mycènes, Tiryns et Athènes en vue de l'adduction de l'eau et de sa conservation ; des dépôts de provisions y sont construits et des refuges sont préparés à l'usage de la population des environs. Un grand nombre d'agglomérations humaines sont abandonnées vers la fin de cette période et elles le resteront à jamais. Plusieurs palais sont détruits par le feu et la violence vers la même époque ;

---

[23] Pour connaître les rapports entre les achéens et les hittites en cette période, voir F. Cassola, *La Ionia nel mondo miceneo*, Napoli, 1957 ; Page, *Op. cit.*, G. L. Huxley, *Achaeans and Hittites*, Oxford, 1960.

[24] Fr. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens*, Bonn, 1950, p. 189 sqq ; *Zur Frage der Lokalisierung von Achiawa*, dans *Minoica*, p. 368 ; voir aussi les observations de M. P. Nilsson sur l'interprétation de Schachermeyr du mythe du cheval de bois, publiées dans AJPh, LXXIV, 1953, p. 167.

[25] XXXVII, 1963, p. 1 sqq ; Cf. A. Heubeck, dans „Gnomon", 2, 1961, p. 115.

c'est le cas du Ménélaïon, près de Sparte, ou de celui de Nestor à Pylos etc. [26].

La conclusion que tire Carl Nylander de ces faits est que la chute de Troie VIIa est l'oeuvre de ces mêmes populations qui entraînèrent la chute de l'Empire hittite et dont la poussée atteignit les confins de l'Egypte. Il s'ensuit que, pour sa part, la Troie homérique doit être celle du VIe niveau, le tremblement de terre qui semble avoir mis fin à son existence n'excluant pas la possibilité d'une attaque des Grecs mycéniens. Bien que refutés un par un par George E. Mylonas [27], les arguments du spécialiste suédois trouvèrent écho dans la théorie d'un

---

[26] Pour l'argumentation archéologique de la situation trouble de la fin de l'époque mycénienne, Carl Nylander a largement utilisé le travail-manuscrit de Per Ålin, *Das Ende der mykenischen Fundstatten auf dem griechischen Festland* (Studies in Mediterranean Archaeology, vol. I), Lund, 1962, où il ajoute maintenant le travail de C. W. Blegen, *The Mycenaean Age*, Cincinnati, 1962 ; V. R. d'A. Desborough, *The Last Mycenaeans and their Successors*, Oxford, 1964 ; E. T. Vermeule, *Greece in the Bronze Age*, Chicago and London, 1964 (Third impression, 1967), p. 269 sqq ; G. E. Mylonas, *Mycenae and the Mycenaean Age*, Princeton, 1966, p. 218 sqq. L'Interprétation de ces donnés à la lumière des traditions grecques fut faite, dernièrement, par R. J. Buck, *The Mycenaean Time of Troubles*, dans. „Historia", XVIII, Heft 3, 1969, p. 276 sqq. où l'on cite aussi une autre bibliographie.

[27] G. E. Mylonas, *Priam's Troy and the Date of its Fall*, dans, „Hesperia" XXXIII, 4, 1964, p. 352 sqq., où l'on démontré avec raison que Troie VIIa n'est qu'une reconstruction sur les fondations de la cité antérieure et que, d'après Desborough, la proportion des désastres du monde mycénien de la fin du Myc. III B, fut exagérée. Mais sa propre démonstration en faveur de l'identification de la cité de Priam avec Troie VIIa et la destruction de celle-ci autour de l'an 1200 av.n.è.. par les grecs achéens, est loin de nous convaincre. Ainsi, par exemple, le fait que les présumés conquérants barbares de Troie VIIa n'ont laissé aucune trace matérielle de leur exploit, n'est pas un argument en faveur de sa thèse, parce qu'on peut également dire la même chose des supposée conquérants achéens. On ne peut pas non plus apporter *aucune preuve matérielle* de la Grèce continentale pour expliquer, par exemple, les causes pour lesquelles les cités mycéniennes ont été contraintes à se fortifier dans celle période et ceux-là même qui ont provoqué leur destruction, ont été soit les Illyres, comme croient quelques chercheurs (Vl. (Vl. Milojčič, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, dans AA, 1948, p. 12 sqq ; H. Bengtson, *Griechische Geschichte*², München, 1960, p. 49 ; G. Bonfante, *Who were the Philistines ?* dans AJA, L, 1946, p. 253, n. 9 ; E. Townsend-Vermeule, *The Fall of the Mycenaean Empire*, dans, „Archaeology", XIII, 1960, p. 66 sqq ; *Greece in the Bronze Age*, p. 271 sqq. ; C. Starr, *The Origins of Greek Civilization*, New York, 1961, p. 66 sqq. ; C. Nylander, *Op. cit.*, p. 9), soit une succession de migrations où les Thraces et les Doriens aient joué le rôle le plus important (Cf. R. J. Buck, *Op. cit.*, p. 276 sqq), mais qui n'ont pas laissé des traces matérielles convaincantes concernant leur „nationalité", en dehors de quelques toponymes douteux — comme dans le cas des Illyres et des Thraces — ou, de certains mythes dont les origines sont susceptibles d'être associés à une de ces populations. Mais les supposés pillards de Pylos qui ont précédé les Doriens, trahissent-ils d'une manière quelconque leur appartenance ethnique ? Essayant en suite d'expliquer le nombre réduit de vaisseaux mycéniens découverts à Troie VIIa, le savant américain croit que (p. 358) : „Peuple do not import pottery from the territory of their

autre maître de l'archéologie mycénienne, le professeur américain Oscar Broneer, qui affirme à juste titre que : „All the conditions of poverty, haste and overcrowding in the unhappy Troy VIIa so graphically and eloquently described by Professors Blegen and Mylonas could, it seems, be applied to the period of chaos inevitably following the fall of Troy. The destruction by fire, which has been charged to the attack of the Achaeans, could then be related to the general calamities that overwhelmed the lands bordering on the Aegean and the whole Eastern Mediterranean at a somewhat later period“ [28].

Comme on le voit, les savants sont encore loin d'être d'accord sur la localisation de la cité de Troie que Homère exalte dans son épopée, et qu'ils ne peuvent non plus fixer la véritable date de sa chute sous les coups des Achéens [29]. La même remarque s'applique à la valorisation historique des données mythiques fournies par l'épopée homérique. D'une certaine manière, de telles divergences sont inévitables vu les différentes catégories de sources utilisées par les spécialistes respectifs, car, ainsi que John Caskey — l'un des proches collaborateurs de Blegen à Hissarlyk — l'affirme, les fouilles archéologiques de Troie n'ont pas réussi à mettre au jour aucune preuve matérielle irréfutable quant à sa conquête par les Achéens, parce que cette sorte de preuve ne saurait être fournie que par un texte écrit [30]. Or, ajoutons-nous, on a essayé de concilier ces donées, insuffisamment révélatrices, avec les récits mythiques, eux même

---

enemy, even from any other territory, while their citadel is under siege“, ce qui nous obligerait à croire que le siège fut plus long que Homèr même le croyait. Mais si nous n'excluons pas tout à fait cette explication, celle que les Troyens, à cause des grands efforts et privations imposés par le malheureux tremblement de terre, ont dû restreindre de manière substantielle les importations de céramique mycénienne et de produire en échange des imitations, serait-ce une interpretation moins plausible ?

[28] O. Broneer, *The Cyclopean Wall on the Isthmus of Corinth and its Bearing on Late Bronze Age*, dans „Hesperia“, XXXV, 4, 1966, p. 358 ; cf. *Athens in the Late Bronze Age*, dans „Antiquity“, 1956, p. 17 sqq.

[29] Même si l'on admet que Troie VIIa fut la cité de Priam, la chronologie de sa chute ne peut pas s'établir avec certitude, puisque la fin même de Myc. III B et le commencement de Myc. III C, quand on établis cette chute, est datée différement par les spécialistes. Ainsi, Arne Furumark, *The Chronology of Mycenaean Pottery*, Stockholm, 1941, p. 115, croit que la plus précoce céramique III C apparaît autour de l'an 1230 av.n.è., A. J. B. Wace dans son *Introduction* pour MY II, p. 8 n. 21, cf. aussi *The Last Days of Mycenae*, dans *Studies Goldman*, p. 126 sqq., préfère l'année 1210 ou 1200 av.n.è. ; G. Mylonas, dans „Hesperia“ XXXIII, 4, 1964, p. 366 et F. H. Stubbings, CAH². vol. I, chap. VI, 1964, (sep. fasc.), p. 75, préfère l'an 1190 av.n.è., pendant que Desborough, *Op. cit.*, p. 240, l'an 1210 av.n.è. Voir aussi O. Broneer, dans „Hesperia“ XXXV, 4, 1966, p. 355.

[30] J. L. Caskey, *The Trojan War : II Archaeology and the Trojan War*, dans JHS LXXXIV, 1964, p. 9 : „Material evidence from the site of Troy has indeed not proven that the place was captured by Mycenaean Greeks. Proofs, of the kind that Mr. Finley demands and that we all should like to have, rarely come to light in any archaeological excavation. When they do appear they must be in the form of written documents, and in a language that can be read.

impossibles à dater [31]. Donc, l'unique chance d'obtenir cette preuve résidait dans les tablettes mycéniennes [32], qui sans parler nulle part explicitement d'une conflagration entre les Achéens du continent et la cité de Troie, fournissent certains renseignements.

Arrivés à ce point de notre débat, une précision s'impose. Au risque de répéter un lieu commun, il nous faut reconnaître que toute datation de la guerre de Troie fondée sur des données archéologiques suppose l'acception de sa réalité en tant que fait historique. Comme sa réalité a été suggérée tout d'abord par le mythe, il résulte logiquement que le fait historique a dû servir de support et de source au mythe. Il exalta l'imagination des bardes mycéniens, dont les libres improvisations autour du noyau historique originaire ont eu pour conséquences, d'une part, la dilution progressive de la réalité historique dans le mythe et, d'autre part, sa transmission — avec un mouvement incessant de perte d'éléments et d'enrichissements d'éléments nouveaux — jusqu'à l'époque où l'écriture devait lui assurer une forme fixe [33]. Si nous avons tenu à préciser ainsi les choses, c'est que la Grèce historique connait nombre de cas où le mythe précède le fait d'histoire, fournissant une justification à des entreprises qui n'ont effectivement aucun rapport avec le mythe [34].

Il est avéré de nos jours que les épigraphes de Cnossos, Pylos, Mycènes et Thèbes font mention en quantité de noms, portés par des

At Troy these have not been found. If the argument is to be based on that fact, let us clear the ground altogether by asserting another negative: the physical remains of Troy VIIa do not prove beyond question that the place was captured at all. An accidental fire, in unlucky circumstances, on a day when a strong wind was blowing, might account for the general destruction that is known to have occurred. Furthermore, if this citadel was not sacked — and indeed if it was not sacked by Greeks under Agamemnon — we are left without a compelling reason even to go on calling it Troy". On ne doit pas oublier que C. M. Bowra a essayé de prouver une correspondance archéologique pour les epithèts avec lesquels Homer caractérisait Troie et trouva que nombreux d'entre eux étaient caractéristiques pour Troie VIIa! Cf. *Homeric Epithets for Troy*, dans JHS LXXX, 1960, p. 16 sqq.

[31] M. I. Finley, *Myth, Memory and History*, dans „Hist. Th." IV, 3, 1965, p. 281 sqq., particulièrement à la page 285: „Myth also presented concrete facts were completely detached: they are linked neither with what went before nor with came after"; cf. K. Kerenyi, *Die Heroen der Griechen*, Zürich, 1958, p. 342; A. Brelich, *Gli eroi greci*, Roma, 1958, p. 383; P. Vidal-Naquet, *Temps des dieux et temps des hommes*, dans RHR, CLVII, 1960, p. 55 sqq.

[32] L'essai de Page, *History*, p. 97 sqq., de déchiffrer, en étudiant documents hittites, les causes et la date de la guerre de Troie est à présent sérieusement contesté; cf. Gerd Steiner, *Die Ahhijawa — Frage heute*, dans „Saeculum", XV, Heft, 4, 1964, p. 365 sqq.

[33] Cf. A. B. Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge, Mass., 1960; *Homer and other Epic Poetry*, dans A. J. B. Wace and F. H. Stubbings, *A Companion to Homer*, London, 1962.

[34] Cf. M. P. Nilsson, *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951, p. 12, *passim;* M. I. Finley, *Lumea lui Odiseu* (trad. de l'anglais), București, 1968, p. 56.

gens appartenant à toutes les couches de la société mycénienne. Une bonne partie de ces noms sont de ceux désignant les héros et les personnages mythiques d'Homère, tels : Achille, Hector, Ajax, Eumèdes, Priam, Glaucos, Oreste, Pedaios, Phegée, Anténor, Tantalos etc. M. Ventris et J. Chadwick relevèrent 58 noms de cette catégorie [35], mais leur liste fut bientôt complétée par la contribution d'autres spécialistes, qui firent monter à 80 le chiffre des correspondances entre l'onomastique mycénienne et l'onomastique homérique [36]. Et cette liste s'enrichira encore au fur et à mesure que l'interprétation du syllabaire ira en s'améliorant, permettant de choisir la meilleure variante d'un certain nombre de possibilités. Mais, n'importe ce que le futur nous réserve sous ce rapport, nous pouvons dès à présent constater que grâce aux inscriptions mycéniennes le fonds de l'onomastique grecque nous est en général connu pour une époque antérieure à celle classique de huit à neuf siècles.

D'après les calculs de T.B.L. Webster [37], sur environ 400 noms mentionnés par les inscriptions mycéniennes, 110 sont communs à Cnossos et Pylos, alors que quatorze autres sont partagés entre Mycènes et quelques autres cités. Il faut y voir la preuve — nous dit le savant britannique — que leur nombre n'était pas tellement élevé et qu'ils jouissaient d'une diffusion presque uniforme dans le monde mycénien.

Pour répondre à la question : comment les noms mythologiques et héroïques de l'onomastique mycénienne doivent-ils s'interpréter, les spécialistes se sont divisés en deux groupes. Les uns pensent que les noms mythiques et héroïques propres à l'époque historique et qu'on retrouve dans les inscriptions mycéniennes sont l'infirmation des thèses de M. P. Nilsson quant à l'origine mycénienne de la mythologie grecque. Leur principal argument réside dans le *tabou* — noté par Nilsson aussi [38] — qui, entourant d'une auréole sacrée les noms héroïques, interdisait leur usage par les gens du commun, tels ces *teoio doero* = Θεοῖο δόελος, figurant dans les inscriptions et dont la condition était modeste [39]. Cette théorie repose pour une bonne part sur la rareté des noms mythiques

[35] *Docs*, p. 104.

[36] G. Pugliese-Carratelli, dans PdP, IX, 1954, p. 473 n. 1; H. Mühlestein, *Olympia in Pylos*, Basel, 1954, p. 11 sqq ; Oscar Landau, *Mykenisch-Griechische Personennamen* (Studia graeca et latina Gothoburgensia, 7), Göteborg, 1958 ; A. Sacconi, *Il mito nel mondo miceneo*, dans PdP, LXXII, 1960, p. 161 sqq.

[37] Webster, *Mycenae*, p. 114.

[38] M. P. Nilsson, *The Mucenaean Origin of Greek Mythology*, p. 190.

[39] L. Banti, *Myth in Pre-classical Art*, dans, AJA LVIII, 1954, p. 307 sqq ; G. Pugliese-Carratelli, dans PdP, IX, 1954, p. 473 sqq. ; A. Lesky, *Die Entzifferung von Linear B*, dans „Anzeiger der phil-hist. klasse der Oest. Akademie", XCI, 1954, p. 123 sqq. (= „Gymnasium", LXII, 1955, p. 12 sqq.) ; R. Hampe, dans „Gymnasium", LXIII, 1956, p. 38 ; D. H. F. Gray, *Mycenaean Names in Homer*, dans JHS. LXXVIII, 1958, p. 43 sqq. ; *Docs*, p. 104.

à l'époque classique [40]. Autrement dit, une telle théorie prétend que la poésie homérique a célébré des personnages historiques à l'époque mycénienne, devenus mythiques bien plus tard, à un moment où leurs noms n'étaient plus courants dans les diverses couches de la société, donc à une période postérieure aux textes mycéniens [41].

Nombreuses et importantes sont les objections suscitées par la théorie de ce premier groupe de spécialistes. Tout d'abord, il a été démontré que bien qu'on ne puisse nier la rareté des noms respectifs à l'époque classique, il n'en font pas toutefois absolument défaut. Il y a eu, entre autres un Agamemnon à Cyme, un Hector à Chios, un Peisistrates à Athènes [42]. D'autre part, du fait que des gens de modeste extraction s'appelaient Hector ou Thésée [43] on ne saurait conclure que les mêmes noms ne pouvaient être portés par des princes ou des guerriers dont les hauts faits auront inspiré la fantaisie des poètes mycéniens [44]. Notons en ce sens la présence des preuves attestant que certains noms, connus à l'époque classique comme appartenant au mythe, étaient bien portés dans le monde mycénien par des personnes d'une très haute position sociale. C'est ainsi qu'un Anténor, qui apparaît sous la forme *atanoro qasirewija* = ᾿Ανθάνορος βασιληϝία (PY Fn 50.3), était roi à Pylos et un *a-da-ra-ti-jo* (PY An 656.14) = ᾿Αδράστιος était *eqeta* = ἑπέτας, ἑπέτης, terme rarement usé par le grec classique, que certains savants considèrent l'équivalent du homérique ἑταῖρος, pris dans le sens de „companion of the King" ou *comes* — titre porté fort probablement par quelque grand officier royal [45] — alors que d'autres spécialistes l'assimilent à une haute dignité politique ou administrative [46] ou bien sacerdotale [47].

Une contribution toute particulière à l'étude de ce problème est celle du savant anglais T. B. L. Webster, qui montre que parmi les héros

---

[40] M. P. Nilsson, *Op. cit.*, p. 190 ; V. Ehrenberg, dans „Historische Zeitschrift", CLXXX, 1955, p. 1 sqq.

[41] Cf. F. Cassola, *Op. cit.*, p. 61 sqq. ; E. T. Vermeule, *Mithology in Mycenaean Art*, dans „Class. Journ"., LIV, 1928, p. 106.

[42] T. B. L. Webster, *On the Trak of Mycenaean Poetry*, dans CM. XII, 1956, p. 158.

[43] Cf. *ekoto teoio doero*. dans PY Eb 931.1 etc. ; *teseu teoio doero*, dans PY En 74.5, Eo 276.4 ; *Aiwaja*, dans PY Eo 160.2 etc. ; Voir aussi O. Landau, *Op. cit.*, p. 260 sqq. ; A. Sacconi, *Op. cit.*, p. 165 n. 15. Sur ce qu'on doit comprendre par les mots *teoio doero* voir, entre autres, A. Tovar, *Talleres y oficios en el palacio del Pylos : teojo doero-a „domestico-a del rey"*, dans „Minos", VII, 1961, p. 101 sqq. ou l'on cite également d'autres littératures.

[44] F. Cassola, *Op. cit.*, p. 62, Cf. C. M. Bowra, *Homer and his Forerunnes*. Edinbourgh, 1955, p. 24.

[45] L. R. Palmer, *Mycenaean Greek texts from Pylos* (Transactions of Phil. Society), 1954, p. 51 ; *Docs*, p. 121 ; J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, Cambridge, 1960, p. 106, 109. 113. 128 ; Page, *History*, p. 196 ; A. Sacconi, dans PdP, LXX, 1960, p. 77.

[46] H. Mühlestein, *Die oka-Tafeln von Pylos*. Basel, 1956, p. 33 sqq.

[47] G. Pugliese-Carratelli, *Eqeta*, dans *Minoica* p. 319 sqq.

de la guerre de Troie, il y a des noms — tels Ajax, Hector, Meriones et Castor — déjà chantés par les poètes de la première période mycénienne, donc bien avant la chaute de Troie VIIa [48]. La chronologie de ces personnages, figurant dans les tablettes mycéniennes aussi [49], fut établie par H. L. Lorimer [50], d'après leur équipement et leurs armes, propres au XVe siècle av.n.è. et non pas au XIIIe, duquel est daté le siège de Troie. D'autre part, quelques uns de ces héros — Ajax, par exemple, qui montra tant de vaillance sous les murs de l'Ilion — se révèlent chez Homère comme des personnages déjà entrés dans la légende [51].

Enfin, un document décisif à l'appui de l'existence du culte des héros chez les Grecs de l'époque mycénienne est celui fourni par la savante spécialiste italienne Anna Sacconi [52]. Celle-ci démontre, en effet, l'usage déjà à cette époque du concept de héros, attesté en tant que tel par un texte de Pylos [53] qui donne la liste des offrandes faites aux divinités du panthéon messenien. Une hydrochoé de ces offrandes était vouée à un *triseroe*, terme considéré comme le datif τρισηρώει d'un mot grec, que les textes classiques n'attestent pas, τρισὴρως et où τίρς tient le rôle d'un préfixe numéral qui souligne son sens [54].

Afin de ne point prolonger indéfiniment le débat, retenons pour le moment que la théorie de M. P. Nilsson sur l'origine mycénienne de la mythologie grecque trouve une brillante confirmation dans les inscriptions mycéniennes [55]. D'autant plus intéressants s'avèrent, en outre, les noms „troyens" des inscriptions du linéaire B. Sur les 58 noms mycé-

---

[48] T. B. L. Webster, dans CM, XII, 1956, p. 158 sqq.; *Early and Late Mycenaean Poetry*, dans „Eranos" LIV, 1956, p. 34 sqq; *Mycenae*. p. 101 sqq.; 113 sqq.

[49] Voir A. Sacconi, *Op. cit.*, p. 166, n. 19—20.

[50] H. L. Lorimer, *Homer and the Monuments*, London, 1950, p. 181 sqq. Parmi les éléments les plus caractéristiques du XVe siècle sont les boucliers en forme de tour, portés par Ajax et Hector. Cf. égalément, Webster. *Mycenae* p. 101 sqq.

[51] H. L. Lorimer, *Op. cit.*, p. 182: „The great Aias seems to be some legendary figure of the remote past, the type of perfect warrior as he has in the days when the body-shield held sway".

[52] A. Sacconi, *Op. cit.*, p. 170 sqq.

[53] PYTn 316: *triseroe* AUREA HYDROCHOE 1, *dopota* AUREUM LABRUM 1; A. Sacconi, *Op. cit.*, p. 171, n. 35, cite encore un *trieroe* à Pylos Fr 1204. Le mot héros (?) apparaît à Cnossos Sc 244 *(e-ro-e)*, X 116a *e-ro-e-o*, mais on ne peut pas affirmer avec certitude son sens, parce qu'il n'est pas encadré dans une expression ou proposition intelligible.

[54] Voir les discussions de A. Furumark, *Ägäische Texte in griechischer Sprache*, dans „Eranos", LII, 1954, p. 53; B. Hemberg. Τριπάτωρ *und* Τρισήρος, dans „Eranos", LII, 1954, p. 179 sqq: A. Sacconi, *Op. cit.*, p. 171, où l'on cite aussi une autre littérature. Il ne nous semble pas, ainsi que le croît Page, *History*, p. 192 n. 65, que l'interprétation de *triseroe* par τρισήρως soit „excessively speculative".

[55] M. Ventris and J. Chadwick, dans JHS, LXXIII, 1953, p. 95; cf. C. H. Whitman, *Homer and the Heroic Tradition*, Cambridge Mass., 1958, p. 23—24: „The heroic tales are born soon after the events which they celebrate".

niens avec des correspondances parfaites chez Homère, 20 sont portés dans l'épopée homérique soit par des Troyens, soit par leurs alliés [56]. De son côté, T.B.L. Webster trouve que les noms troyens représentent environ le quart du total des noms mythologiques relevés sur les tablettes mycéniennes. Il y sont distribués comme suit : neuf à Cnossos, six communs à Cnossos et Pylos, six autres à Pylos, deux à Mycènes et un dernier nom comun à Cnossos, Pylos et Mycènes [57]. Parmi ces noms, il y en a qui suggèrent ceux des principaux protagonistes de l'épopée homérique, dans le genre de : Priamos sous la forme féminine de *pi-ri-ja-me-ja* (PY An 39) (= Πριαμείᾳ chez Oscar Landau, p. 105 ou * Πριαμηία, *Docs.*, Vocabulary s.v.) ; Hector sous la forme *e-ko-to-* (PY Eb 913, En 03 etc.) ou même le nom de la cité assiégée, Troie, reproduit sous la forme féminine *to-ro-ja* (PY Ep 705.6) [58]. En ajoutant à ces noms ceux d'Achille, d'Ajax et de quelques autres héros achéens mentionnés par les inscriptions mycéniennes, on constate que les Grecs mycéniens connaissaient déjà l'onomastique dont Homère devait se servir plus tard dans son épopée.

La difficulté d'une juste interprétation historique des noms „troyens" figurant dans les épigraphes mycéniens est particulièrement grande, d'autant plus que le chercheur est souvent tenté de remettre en discussion l'historicité et le caractère de la guerre de Troie. À ceci s'ajoute en outre la tentation de remettre également sur le tapis l'historicité de la poésie épique en général, sur laquelle Webster et Finley ont attiré, si opportunément, l'attention [59].

Le savant britannique Denys L. Page, auteur bien connu de l'important ouvrage intitulé *History and the Homeric Iliad* (Berkeley, 1959) incline à croire que le sujet de l'Iliade, c'est-à-dire le siège de Troie par les Achéens, ainsi que les noms des principaux protagonistes de cette entreprise sont des faits historiques exaltés par les poètes populaires et transmis oralement. En effet, les événements respectifs et les poètes qui les chantèrent étant à peu près contemporains, il semble inconcevable que l'épique mycénienne ait célébré Achille et Agamemnon à moins qu'ils ne fûssent d'un rang très élevé ; de même, le fait de célébrer l'expédition achéenne contre Troie ne pourrait s'expliquer sans que ladite expédition n'ait vraiment eu lieu [60]. Quant à la période où ces

---

56 *Docs.* p. 104 sq. ; O. Landau, *Op. cit.*, p. 262 sqq. Cf. D. H. F. Gray, *Mycenaean Names in Homer*, dans JHS, LXXXVIII, 1958, p. 45 sqq.

57 Webster, *Mycenae*, p. 114.

58 Voir aussi la forme dative *to-ro-o*, PY An 519 (=43). 1. Sur la possibilité de l'équivalence de *toroo* avec Τλώσ, Τλώ, voir O. Landau, *Op. cit.*, p. 221 ; Page, *Op. cit.*, p. 198 n. 96, 199.

59 Webster, *Mycenae*, p. 114 ; M. I. Finley, dans „Hist. Th", IV, 3, 1965, p. 281 sqq.

60 Page, *History*, p. 169 sqq. Cf. *The Trojan War : IV Homer and the Trojan War*, dans JHS LXXXIV, 1964, p. 18 sqq. ; A. J. B. Wace, dans, A. J. B. Wace, and F. H. Stubbings, *A Companion to Homer*, London, 1962, p. 325—326 ; voir aussi Chester Starr, *A History of the Ancient World*, Oxford, 1965, p. 203.

événements et ces personnages historiques entrèrent dans la légende, le savant britannique pense qu'elle doit se placer une ou deux générations plus tard, donc au cours de la première moitié du XIIe siècle av.n.è. [61].

En ce qui concerne ce-dernier raisonnement de D. L. Page, il ne nous semble pas très pertinent, car il ne tient compte ni des noms „troyens" mentionnés par les tablettes mycéniennes, ni de leur chronologie. Est-ce que le spécialiste précité tenterait-il l'explication du grand nombre des noms „troyens" figurant sur les tablettes mycéniennes en les mettant sur le compte d'un processus d'adaptation à des formes grecques analogue à celui qui aurait transformé le hittite *Alakšandus* dans le grec Ἀλέξανδρος [62]. Sans doute, la chose n'est pas impossible, mais si l'on tient les Troyens pour une population différente au point de vue ethnique des Achéens, il nous semble plutôt difficile de fournir une explication convenable au nombre important des noms troyens attestés par l'onomastique mycénienne. Ceci supposerait d'une part l'existence d'une civilisation troyenne de beaucoup supérieure à celle mycénienne. Seule une telle civilisation était susceptible d'influencer profondément cette-dernière non seulement sur le plan matériel — chose relativement facile — mais aussi sur le plan spirituel qui comporte, d'habitude, l'élément conservateur des caractères définissant une ethnie. D'autre part, un emprunt de cette importance ne peut se faire qu'à la suite de longs contacts intimes entre deux mondes. Or, les fouilles archéologiques pratiquées tant dans les cités mycéniennes qu'à Troie ont surtout relevé les traces de l'influence mycénienne subie par Troie VI et VIIa. Ces traces sont concrétisées dans la céramiques mycénienne d'importation, alors que les objets de facture troyenne sont absolument introuvables dans le monde mycénien [63]. Il serait donc plus vraisemblable de supposer que les Troyens sont ceux qui ont adopté des noms grecs.

Ni l'adaptation du hittite Alakšandus par les Grecs ne saurait constituer un argument en faveur de la thèse de D. L. Page. Notons tout d'abord à ce sujet que même cette adaptation ne se révèle plus aussi sûre depuis qu'une tablette de Mycènes, mise au jour en 1958, mentionne le nom *a-ra-ka-sa-da-ra, Alexandra* [64]. En effet, cette découverte, si elle n'infirme pas l'origine hittite du nom *Alexandros*, la met tout au moins sous le signe du doute, car il n'est guère impossible qu'il s'agisse en réalité d'un très ancien nom grec. Il est avéré de nos jours que les Grecs mycéniens ont colonisé dans sa majeure partie la côte microasiatique qui sera plus tard connue sous le nom de Ionie [65] et qu'ils eurent

---

[61] Page, *History*, p. 197.

[62] *Ibid.* p. 198 ; Cf. P. Kretschmer, dans „Glotta", XIII, 1954, p. 20 sqq.

[63] E. T. Vermeule, *Greece in the Bronze Age*, p. 275 sqq.

[64] MY III V 659. 2. Cf. G. S. Kirk, *The Songs of Homer*, Cambridge, 1962, p. 19 n. 2.

[65] Cf. F. Cassola, *Op. cit.,*; M. B. Sakellariou, *La migration greque en Ionie,* Athènes, 1958 ; G. L. Huxley, *The Early Ionians*, London, 1966.

de ce fait avec l'Etat ou les Etats hittites de longs et intimes contacts, nés du voisinage géographique et des intérêts économiques ou politiques [66]. Or, bien que le royaume hittite fût — pour utiliser un terme moderne — une véritable puissance mondiale à son époque, infiniment plus importante qu'un Etat-cité tel la Troie, cette puissance mondiale dont le nom et les citoyens étaient probablement ignorés par Homère, n'exerça pourtant son influence sur l'onomastique mycénienne que par l'entremise douteuse d'un seul nom — Alexandros — alors qu'elle a adopté en les adaptant plusieurs noms grecs. Notons en ce sens comme un exemple, parmi les plus connus, le nom de Mopsos ; c'est le nom d'un Grec qui émigra avec ses gens en Cilicie, mentionné par une inscription bilingue trouvée à Karatépé (Cilicie) et qui atteste sa présence dans la langue hittite sous la forme Mushush [67].

Il n'est guère recommandable donc d'affirmer que des noms troyens ont pu être adaptés à des formes greques dans une telle proportion (25%, Webster). C'est du reste aussi, à ce qu'il parait, l'opinion de G. S. Kirk. Selon lui, si les ménestrels emploient pour désigner des personnages mineurs ou fictifs (fussent-ils grecs ou pas grecs), des noms courants dans leurs propres cités d'origine, il devaient néanmoins garder aux principaux chefs troiens leur véritables noms, au cas où les citoyens de Troie étaient d'origine barbare et ainsi que l'*Iliade* aurait dû conserver leurs noms [68].

En acceptant maintenant l'hypothèse que la guerre de Troie a eu réellement lieu et que les habitants de cette cité étaient bien d'origine barbare, la comparaison de la relation homérique avec celle reflétée par les données de l'archéologie, d'une part, celle de l'onomastique homérique avec celle reflétée par les tablettes mycéniennes d'autre part, semble permettre de dater les récits épiques relatifs à la conquête de la Troie à une époque sensiblement plus ancienne que le milieu du XIIIe siècle av.n.è., généralement admise jusqu'à présent. Autrement, les noms

---

[66] Cf. R. D. Barnett, *Ancient Oriental Influences on Archaic Greece* dans *Studies Goldman*, p. 212 sqq.

[67] Cf. R. D. Barnett, *Mopsos*, dans JHS, LXXIII, 1953, p. 170 ssq. ; N. G. L. Hammond, *The End of Mycenaean Civilization and the Dark Age*, CAH² *(sep. fasc.), 1964*, p. *23* sqq. D'autres équivalences proposées : *Attariššijas* = ᾿Ατρε·ί·δης, ᾿Ατρε·ί·ων ; Ahhijawa = * Αχαίϝα *Madduwattaš* = *Μετ(α)θυέστας ou Πολυποίτης [mada = πολύς] ; *Dapalazunauliš* = δαπανάων + ναῦλον, „der Fahrund Frachtgeld aufwendet" (Kretschmer) ; Tawagalawaš = ᾿Ετεοκῆς ou Δευκαλίων , sur lesquels écrit, dernièrement, F. Cassola, *Op. cit.*, p. 49 sqq ; R. D. Barnett, dans *Studies Goldman*, p. 215 ; Gerd Steiner, *Die Ahhijawa-Frage heute*, dans „Saeculum", XV, Heft 4, 1964, p. 383, n. 191, où l'on cite également une autre littérature. Cet dernier savant souligne puissament que ces équivalences se basent surtout sur le consens et sont, jusqu'à présent, incontrolables avec des documents indubitables.

[68] G. S. Kirk, *Op. cit.*, p. 19 et note 2 correspondant à cette page ; *The Trojan War : III The Character of Tradition*, dans JHS, LXXXIV, 1964. p. 12 sqq.

„troyens“ mentionnés par les épigraphes mycéniens *ne peuvent s'expliquer de manière satisfaisante*.

Se rendant compte de cette difficulté, T. B. L. Webster propose — sans pouvoir produire aucun témoignage documentaire à l'appui — une solution ingénieuse. D'après lui, le récit du siège par la mer de quelque cité non-greque, élaboré quelque siècles auparavant par le monde mycénien, aurait été réactualisé dans l'est, lors de l'attaque de Troie VIIa. Ce serait sur ce trame épique que ce sont ensuite greffés des récits plus anciens, d'environ deux siècles à la véritable guerre de Troie, tel ceux relatifs à Ajax, Hector, Anténor etc. [69]. Or, cette hypothèse, formulée par son savant auteur sous l'impression des résultats obtenus par Blegen (qui suggéraient que Troie VIIa était la cité dont le drame avait ému Homère), nous semble assez peu probable. Si tel était le cas, comment expliquer le fait que l'onomastique des Grecs mycéniens comportait tous les noms des personnages majeurs de la cité troyenne, bien que — selon le très pertinent raisonnement de Kirk — les noms de ces héros auraient dû se conserver inaltérés ? Nous aurions en ce cas-là des poèmes épiques louant les hauts faits d'un Ajax ou d'un Hector (troyen) avant la lettre et célébrant un siège de Troie avant qu'il ait eu lieu !

Il est donc absolument légitime de penser, dans l'hypothèse — répétons-le ! — que la guerre de Troie a eu réellement lieu et que les Troyens étaient vraiment des barbares, que l'événement s'est passé avant que ses protagonistes n'entrent dans la mythologie à laquelle se rapportent les textes mycéniens. Combien d'années auparavant ? Aux dires de la tradition, quatre-vingt ans sont passés entre la chute de l'Ilion et la migration dorienne ; ce laps de temps, bien que ne pouvant revêtir pour nous la valeur d'une chronologie absolue, peut servir de répère, se traduisant par *beaucoup de temps* ou *assez longtemps*.

Si l'on admet que la migration dorienne et le retour des Héraclides ont eu lieu vers la fin du XIIe siècle av.n.è. (proposer une date plus précise avec les données dont on dispose à l'heure actuelle nous semblerait par trop hasardé), l'entreprise des Achéens du continent contre la Troie doit se placer environ un siècle auparavant, sinon plus. C'est également vers cette époque que nous aiguille la chronologie des tablettes mycéniennes. Les tablettes de Pylos, par exemple, ont été relevées — comme on le sait — parmi les ruines de la cité détruite pendant les

---

[69] T. B. L. Webster, dans CM XVII, 1956, p. 159 ; Webster, *Mycenae*, p. 114 sqq. Cf. JHS, LXXX, 1960, p. 199 : „Hector therefore as well as Ajas was in poetry in the fiftheenth century..... the poets who sang the siege of Troy VIIa included precious elements of older battle poetry and the names of those had fought long ago (this earlier poetry is the most obvious source of the „homeric“ names found on the Linear B tablets). Thus, ... even a contemporary about the Trojan war admitted much earlier matter and was probably open to Eastern influences as well“.

dernières années du XIIIe siècle (environ 1200 av.n.è.)[70]. On peut donc affirmer sans crainte d'erreur que lesdites tablettes ont été écrites à partir déjà depuis quelques années. Il s'ensuit qu'en laissant un intervalle suffisant entre le moment où l'événement a eu lieu et la date où ces tablettes furent gravées, afin de permettre aux personnages mis en jeu d'entrer dans la légende, la période où la conquête de l'Ilion a pu avoir eu lieu se place au plus tard dans le dernier quart du XIVe siècle av.n.è., autrement dit l'époque de Troie VI.

Ceci ne veut point dire que nous écartons complètement la possibilité que Troie VIIa soit la véritable cité de Priam, bien qu'une telle supposition ne se soutienne que si l'on prend pour bonne la dernière date de Blegen pour la chute de la Troie homérique, c'est-à-dire les années 1270 ou 1260 av.n.è.[71]. Mais il nous semble que la fin de Troie VI, placée entre les années 1325—1300 av.n.è., répond mieux aux données dont nous disposons en ce qui concerne cette chute, d'autant plus que l'épaisseur de l'habitat VIIa suggère pour la cité une durée plus longue que ne le laisse entendre l'illustre archéologue de Cincinnati[72]. Evidemment, rien ne s'oppose aussi à une chronologie encore plus haute ou bien plus haute.

Disons, pour résumer, que l'expédition achéenne contre la cité troyenne — sur les causes, l'ampleur et la durée de laquelle on ne saurait faire que de simples suppositions — a dû avoir eu lieu pendant le dernier quart du XIVe siècle av. n. è. Elle s'est achevée avec la victoire des assiégeants, dont les hauts faits ont exalté l'imagination des bardes mycéniens, qui célébrèrent oralement à travers les siècles le souvenir de cet événement. Après cette malheureuse défaite, Troite fut frappée encore plus durement par le séisme qui démolit ses derniers murs. Mais ses habitants reconstruisirent par la suite leur ville, qui poursuivit une existence — moins prospère, il est vrai — jusqu'à la fin du XIIIe siècle av.n.è. , quand elle fut définitivement anéantie par la vague déferlante des peuples dont les mouvements troublèrent assez longtemps l'Asie Mineure, la Grèce et l'Egypte.

Cependant, toute cette belle reconstruction historique sera entièrement torpillée par la chronologie des tablettes du linéaire B de Cnossos, qui sont datées par Artur Evans environ vers 1400 av.n.è., antérieures donc de deux siècles aux inscriptions de Pylos, Mycènes et Thèbes. Dans ce cas et compte tenu de ce que les inscriptions crétoise comportent elles aussi un grand nombre des noms „homerique" dont quelques „troyens",

---

[70] Cf. C. W. Blegen, *The Palace of Nestor, Excavation of 1959*, dans AJA, LXIV, 1960, p. 159, qui croît que Pylos fut détruit, sous le règne d'un neveu de Nestor, par les Doriens à la fin du Myc. III B.

[71] Idem, *The Mycenaean Age*, Cincinnati, 1962, p. 27 sqq., *Troy and the Trojans*, p. 16, 163. Les données que nous avons à notre disposition excluent la possibilité que la Troie homérique ait été détruite entre les anées 1180—1250 av. n.è.

[72] Soit dit en passant, la chronologie de Troie VI est, d'après Blegen, „arrondie" vers l'an 1300 av.n.è., qui peut facilement „traduire" par ± 20 années.

il nous faut hausser la chronologie de la chute de Troie au moins jusque dans la seconde moitié du XVe siècle av.n.è. C'est du reste en ce sens, ainsi que T. B. L. Webster l'a montré, que plaident également quelque récit de l'*Iliade* d'un caractère plus ancien (Ajax, Hector, Castor etc.). Mais une telle chronologie s'avère déprimante en ce qui nous concerne, non en raison des temps reculés qu'elle met en jeu, mais par l'impossibilité où nous sommes de rendre au temps historiques les actes d'un Achille, Hector, Ajax et leurs compagnons que le temps mythique a gagnés pour lui, ainsi que par l'impossibilité d'expliquer les récits relatifs à ces *Nostoi*, dont les actions se seraient déroulées pendant un intervalle de temps d'une longueur irréelle [73].

La différence de deux siècles entre les inscriptions mises au jour en Grèce continentale et celles trouvées en Crète nous semble suspecte, bien qu'elle repouse sur les foilles d'Artur Evans, l'un des pères de l'archéologie moderne. Il est difficile d'expliquer pourquoi les Grecs de Cnossos connaissaient et pratiquaient l'écriture dans la seconde moitié du XVe siècle av.n.è., alors que leurs congénères du continent, en pleine expansion économique et politique, l'ignoraient. Il est tout aussi difficile d'expliquer par quel phénomène cette coutume de tenir des écritures s'est-elle éteinte à la fin du XVe siècle av. n. è., pour reapparaître de façon

---

[73] Une chronologie plus élevée fut déjà proposée par de nombreux savants. Parmi eux, Ch. Pichard, *Les religions préhelleniques (Crète et Mycènes)*, „Mana", Paris, 1948, p. 276, et A. Severyns, *Grèce et Proche-Orient avant Homère*, Bruxelles, 1960, p. 179, proposent les années 1385—1375 av.n.è. et, respéctivement, 1290 av.n.è., mais sans justifier cette préférence. J. Bérard, *Recherches sur la chronologie mycénienne*, Paris, 1950, p. 6 sqq., relève cette date jusqu'à 1410 av.n.è., et dix années plus tard, dans *L'expansion et la colonisation greques jusqu'aux Guerres médiques*, Paris, 1960, p. 21 sqq., se prononce pour une date plus basse, mais vague, dans la première moitié du XIVe siècle av.n.è. Mais les calculs généalogiques et les rapports suspects avec les événements des régions proches, comme par exemple l'Egypte et l'Asie Mineure qui sont à la base de la chronologie de Bérard, sont loin de nous convaincre. Historiquement, la chronologie établie pour certains héros est incontrolable, comme par exemple Deucalion et Hellen (vers 1600 av. n.è.), ou pour „Le Retour" de Danaos et Cadmos, d'Egypte en Grèce, environ l'an 1580 av.n.è. Claude F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, London, 1948, p. 262, se contente seulement à remarquer sagement que, „Il va falloir probablement, abandonner la date de 1200—1180 admise pour la guerre fameuse de Troie. L'événement pourrait fort bien avoir eu lieu environ un demi-siècle au même un siècle auparavant". Dernièrement Léon Derwa, *Apropos de la date de la guerre de Troie*, dans „Revue Hittite et Asianique", XXII, fasc. 74, 1964, p. 67 sqq. propose comme hypothèse de travail, date $\pm$ 1285 av.n.è., se basant surtout sur les documents hittites. Seulement, la reconstruction historique de Derwa qui fait de la guerre de Troie une affaire hittite, ne tient pas compte de la remarque de Blegen, qu'en Troie on n'a pas découvert des objets de facture hittite, et des objets de Troie dans les centres hittites non plus *(Troy and the Trojans*, p. 37). Ensuite, il fait de Alexandros-Paris un sujet de Muwattališ, et de Priam (= Pijamaradu š ?) un sujet hittite, un allié des achens, ce qui fait que l'épique homérique ne soit plus une source pour la guerre de Troie.

tout-à-fait miraculeuse deux siècles plus tard, affectée aux mêmes fins administratives, attestant une similitude de langue, religion et organisation sociale, ainsi qu'une absence d'évolution des signes d'écriture [74], pour le moins troublante vu le temps écoulé.

Déjà en 1958, Carl W. Blegen pensait pouvoir dater après le XVe siècle av. n. è. les inscriptions du linéaire B trouvées à Cnossos [75]. Peu après, procédant à la réexamination de tous les documents relatifs aux fouilles de Cnossos laissés par Artur Evans et son équipe, le professeur anglais Leonard Palmer relevait certaines erreurs qui s'étaient glissées dans la rédaction des comptes rendus de ces fouilles. Ces erreurs ont eu pour conséquence de hausser artificiellement de deux siècles la chronologie des tablettes crétoises [76]. Certes, il n'entre pas dans nos vues de prendre part à une dispute encore si vive à l'heure actuelle [77]. Nous nous bornerons seulement à remarquer que, si les doutes de L. R. Palmer se trouveront en fin de compte bien fondés, bon nombre de problèmes concernant l'histoire mino-mycénienne trouveront leur solution. De toute façon, les conclusions auxquelles nous avons abouti en ce qui concerne la chronologie de la guerre de Troie (placée par nous dans le dernier quart du XIVe siècle av.n.è.), du fait qu'elles reposent sur d'autres bases que celles ayant servi à Palmer pour faire descendre la chronologie des inscriptions du linéaire B de Cnossos, jusqu'à les rendre contemporaines à celles trouvées sur le continent, viennent étayer l'hypothèse du savant anglais.

---

[74] Cf. par exemple E. T. Vermeule, *Greece in the Bronze Age*, p. 138. Sur le problème des inscriptions de Thèbes, voir J. Chadwick, *Linear B Tablets from Thebes*, dans „Minos", X, 2, 1969, p. 115 sqq ; *Aegean History*, dans „Studii clasice", XI, 1969, p. 16. Pour certaines différences entre l'écriture linéaire B de Cnossos et Pylos, qui peuvent avoir une valeur chronologique voir Emmett L. Bennett Jr., *Some Local Differences in the Linear B Script*, dans „Hesperia", XXXV, 4, 1966, p. 295 sqq. Sur le problème des dialectes dans le monde mycénien, voir les differentes opinions dans *Et Myc.* et *Stud. Myc.*; E. Risch, *Frühgeschichte der griechischen Sprache*, dans „Mus. Helv.", XVI, 1959, p. 215 sqq.; J. Chadwick, *The Prehistory of the Greek Language*, CAH^{2}, vol. II, chap. XXXIX, 1964 (sep. fasc.), p. 3 sqq. et spécialement p. 10 sqq.

[75] C. W. Blegen, *A Chronological Problem*, dans *Minoica*, p. 61 sqq.

[76] Cf. L. R. Palmer, *The Find Places of the Knossos Tablets*, dans „Antiquity", No. 138, 1961, p. 135 sqq. *Mycenaeans and Minoans* ^{2}, London, 1965, p. 181 sqq.

[77] Voir les discussions dans M. S. F. Hood, *The Date of the Linear B Tablets from Knossos*, dans „Antiquity", XXXV, 1961, p. 4 sqq. *The Knossos Tablets. A Complete Version*, dans „Antiquity"; XXXVI, 1962, p. 38 sqq.; J. Raison, *Une controverse sur la chronologie des Tablettes Cnossiennes*, dans „Minos", VII, 2, 1963, p. 151 sqq.; E. T. Vermeule, *Op. cit.*, p. 136 sqq.; M. R. Popham, *The Destruction of the Palace of Knossos and its Pottery*, dans „Antiquity", XL, 1966, p. 24 sqq.; Stefan Hiller und Oswald Panagl, *Linear B: Fortschritte und Forschungsstand*, dans „Saeculum", XXII, Heft 2—3, 1971, p. 131 sqq. où l'on discute également d'autres matériaux. Si l'hypothèse de E. T. Vermeule et M. R. Popham va être vérifiée comme vraie, l'onomastique mycénienne plaidera alors en faveur d'une langue commune entre Troie et Mycène.

Nos remarques et nos suggestions sur la chronologie de la chute de Troie ne peuvent avoir sens qu'à condition que la cité de Priam fût habitée par une ethnie d'une autre langue que le grec. Mais sommes-nous sûrs de ce fait ?

À l'époque classique, la guerre de Troie passait — et Hérodote en est l'illustre exemple [78] — pour un conflit dressant l'un contre l'autre le monde grec et le monde barbare. Il y a là une évidente „modernisation" des faits, attribuant les caractères classiques à une éqoque depuis longtemps révolue. Les Grecs du Ve siècle av.n.è. vivaient dans le climat des guerres médiques, auxquelles bon nombre d'entre eux avaient pris part, et dont le souvenir était en tout cas vivace. Ces guerres, plus que n'importe quelle autre expérience commune, avaient contribué au développement de la conscience „nationale" des Hellènes, qui — sous la pression du danger perse — firent front contre l'ennemi en passant outre leurs querelles intestines. Sous la coupe du souvenir très vif de cet exemple d'unité, les érudits grecs de l'époque classique ont pu croire que les choses s'étaient passées de même du temps de la guerre de Troie, suggérant de la sorte l'idée d'une conscience ethnique chez les Grecs ayant vécu à une époque très éloignée de la leur [79].

Or, on ne saurait reconnaître chez Homère les traces d'une véritable conscience ethnique. Si les Cariens alliés de Troie sont appelés par le poète βαρβαρόφωνοι (*Il.* II, 867) — ce qui veut seulement dire qu'ils parlaient une langue incompréhensible — les autres Troyens de l'*Iliade* se révèlent sans traits distinctifs par rapport aux Grecs, donc sans un caractère ethnique leur appartenant en propre. A tous points de vue, les Troyens et leurs alliés sont présentés identiques à leurs adversaires et d'un héroïsme égal à ces-derniers. L'antagonisme des combattants n'équivaut guère à une antithèse ethnographique, ainsi que les choses seront présentées par les spéculations des époques ultérieures. Tous les peuples en conflit avaient une même organisation civique et militaire, le même sentiment de l'honneur familial, les mêmes dieux, la même psychologie. Homère ne connaissait pas un nom collectif désignant l'ensamble des tribus grecques, comme il ne connaissait pas un tel nom pour désigner les étrangers [80].

---

78 Hdt., I, 5, cf. II, 18.

79 Cf. Gaetano De Sanctis, *Aristagora di Mileto*, dans „Riv. Fil." N. S. IX, 1931, p. 48 sqq. (= *Problemi di storia antica*, Bari, 1932, p. 63 spp.) ; *Esenza e caratteri della storia greca*, publié dans le volume montionné ci-dessus. p. 6 sqq. ; S. Mazzarino, *Fra Oriente e Occidente*, Firenze, 1947, p. 243.

80 Cf. J. Juthner, *Hellenen und Barbaren*, Leipzig, 1923, p. 2 sqq. ; Gaetano De Sanctis, *Storia dei Greci*, Firenze, 1940, p. 205 sqq. ; Ed. Will, *Doriens et Ioniens. Essais sur la valeur du critère ethnique appliqué à l'étude de l'histoire et de la civilisation greque.* Paris, 1956, p. 57. L'*Odyssée* (VIII, 294) emploie pour Σίντιες de Lemnos l'épithète de αγριόφωνοι, ayant la même valeur que l'épithète attribuée aux Cariens.

Ces similitudes étaient mises jusqu'à présent sur le compte de l'irrationnel de la poésie. C'était une explication suffisante avant la découverte des inscriptions mycéniennes qui prouvent l'usage de l'onomastique „troyenne" chez les Grecs mycéniens. Or, comme nous l'avons déjà dit, si l'emploi de quelques noms grecs pour désigner des personnages mineurs parmi les Troyens peut facilement passer pour plausible, ceci ne saurait s'appliquer aux grands héros troyens [81]. Aussi, faut-il envisager dans ce cas-là, la possibilité que la Troie homérique ait été habitée par une population de langue grecque ; la cité aurait alors appartenu à la vaste aire de la civilisation mycénienne, et la guerre de Troie, de même que celle thébaine, n'a été que le conflit de deux camps grecs aboutissant à leur affaiblissement réciproque dont l'ennemi extérieur sut faire son profit [82].

Si dans le cas qui nous occupe peut s'établir l'égalité culture matérielle-ethnie, un témoignage à retenir en faveur des affinités entre Achéens et Troyens est fourni par la céramique minyenne, également présente en Grèce comme à Troie. On est allé même jusqu'à suggérer que les deux populations en cause devaient tenir de la même souche indo-européenne possédant la même culture matérielle caractéristique (illustrée par la céramique minyenne), et que leurs migrations pour les Grecs vers les années 1900 av.n.è. et pour les Troyens vers 1800, les premiers passant d'Asie Mineure en Grèce, les seconds, s'installant sur le territoire futur de Troie VI [83].

Malheureusement, il nous est impossible aujourd'hui de préciser la langue parlée par les Troyens, car les similitudes de la culture matérielle ne son guère concluantes à cet égard et les fouilles de Troie n'ont livré aucune inscription. L'argument onomastique que nous avons invoqué en faveur de la première hypothèse exposée ci-dessus, ne saurait plus jouer si Troyens et Achéens parlaient la même langue. D'autre part, même si cette-dernière hypothèse est celle juste, certains noms des tablettes mycéniennes que nous avons taxée de „troyens" mais qui ne revêtent pas un aspect grec réclameraient des explications supplémentaires ; c'est le cas de Priam ou du nom de quelques uns de ses alliés, tel

---

[81] Cf. G. S. Kirk, *The Songs of Homer*, p. 19, n. 2.

[82] G. L. Huxley, *Mycenaean Decline and the Homeric Catalogue of Ships*, dans BICS, III, 1956, p. 19 sqq. Cette importante contribution du savant anglais nous a été accessible que de façon indirecte, grâce aux fréquentes références qu'y font Page, Sacconi et Derwa.

[83] Cf. J. Mellaart, *The End of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean*, dans AJA, LXII, 1958, p. 9 sqq. ; Page, *History*, p. 179 sqq. ; J. Cook dans *Archaeological Reports for 1959—1960*, p. 29 ; A. Sacconi, *Op. cit.*, p. 175 ; G. S. Kirk, *Op. cit.*, p. 17 sqq. ; C. W. Blegen, *Troy and the Trojans*, p. 145 sq. Sur ce qu'on appelle „Gray Minyan Ware", voir ces derniers temps, R. A. McNeal, *The Greeks in History and Prehistory*, dans „Antiquity", XLVI, 1972, p. 24 sqq.

Xanthos=ka-sa-to (PY50) etc. Au cas où la deuxième hypothèse s'avérerait fondée, la première variante proposée pour l'identification de la Troie homérique tomberait, les chances étant égales pour qu'elle coïncide avec l'autre des deux habitats mentionés. Ne négligeons pas, non plus, une troisième possibilité, à savoir qu'un petit incident d'importance tout-à-fait mineure prenne, en entrent dans la légende, des proportions exceptionnelles, comme ce fut le cas de la mêlée de Ronceveaux de 778 [84].

ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

AA = „Archaeologischer Anzeiger" (Berlin).
AJA = „The American Journal of Archaeology" (New Jersey)
AJPh = „The American Journal of Philology" (Baltimore).
Blegen, *Troy* = C. W. Blegen, C. G. Boutler, J. L. Caskey, M. Rawson and J. Sperling, *Troy: Excavations Conducted by the University of Cincinnati, 1932—1938*, 4, vols, Princeton, 1950—1958.
BICS = „Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London" (London).
CAH = *The Cambridge Ancient History* (Cambridge)
Class. Journ. = „The Classical Journal" (Chicago).
CM = „Classica et Mediaevalia" (Copenhaga).
CRAI = „Comptes Rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres" (Paris).
Docs = M. Ventris-J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek. Three Hundert Selected Tablets from Knossos, Pylos and Mycenae with Commentary and Vocabulary,* Cambridge, 1959.
Eranos = „Eranos". Acta philologica Suecana (Uppsala).
Et. Myc. = *Etudes Mycéniennes. Actes du Colloque International sur les Textes Mycéniennes* (Gif-sur-Yvette, 3—7 avril, 1956), publiés par le soins de M. Lejeune, Paris, 1956.
Glotta = „Glotta". Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, (Göttingen).
Gnomon = „Gnomon". Kritische Zeitschrift für die Gesamte klassische Altertumswissenschaft (Berlin).
Hesperia = „Hesperia". Journal of the American School of Classical Studies at Athens (Athen).
Historia = „Historia". Zeitschrift für alte Geschichte (Wiesbaden).
Hist. Th. = „History and Theory". Studies in Philosophy of History (Copenhaga).
JHS = „The Journal of Hellenic Studies" (London).
KN = *The Knossos Tablets.* Edited by J. Chadwick and J. T. Killen (Third Edition), BICS, Supplement No. 15, 1964.
Minoica = *Minoica. Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall.* Herausgegeben von Ernst Grumach, Berlin, 1958.

---

[84] Voir à ce sens la pénétrante étude de M. I. Finley, *The Trojan War*, dans JHS, LXXXIV, 1964, p. 1 sqq. qui, si elle n'offre pas de solution, suggère quand même une possibilité.

Minos = „Minos." Revista de filologia egea (Salamanca)
Mus. Helv. = „Museum Helveticum". Schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft. Revue suisse pour l'étude de l'antiquité classique (Basel).
MY II = *The Mycenae Tablets II.* Edited by Emmett L. Bennett Jr. with an *Introduction* by Alan J. B. Wace and Elizabeth B. Wace. Translations and Commentary by J. Chadwick (Transactions of the American Philosophical Society N. S. Volume 48, Part 1), Philadelphia, 1958.
MY III = *The Mycenae Tablets III.* Edited by J. Chadwick (Transactions of the American Philosophical Society, N. S. Volume 52, Part 7), Philadelphia, 1963.
Page, *History* = D. L. Page, *History and the Homeric Iliad* (Sather Classical Lectures XXXI), Berkley (California), 1959.
PdP = „La Parola del Passato". Rivista di studi antichi (Napoli).
PY = *The Pylos Tablets. Text of the Inscriptions found 1939—1954.* Edited by Emmett L. Bennett Jr. with a *Foreword* by Carl W. Blegen, Princeton, 1955.
REA = „Revue des études anciennes" (Bordeaux-Paris).
RHR = „Revue de l'histoire des religions" (Paris).
RPh = „Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes" (Paris).
Riv. Fil. = „Rivista di Filologia e di Istruzione Classica" (Torino)
Saeculum = „Saeculum". Jahrbuch für Universalgeschichte (Freiburg-München)
Stud. Myc. = *Studia Mycenaea. Procedings of the Mycenaean Symposium*, Brno, April, 1966, Edited by A. Bartoněk (Brno, 1968).
Studies Goldman = *The Aegean and the Near East. Studies presented to Hetty Goldman*, Locust Valley, N. Y., 1956.
Webster, *Mycenae* = T. B. L. Webster, *From Mycenae to Homer. A Study in Early Greek Literature and Art*, London, 1960.

RĂZBOIUL TROIAN ȘI INSCRIPȚIILE LINEARULUI B

Rezumat

Descifrarea de către M. Ventris și J. Chadwick a scrierii denumită convențional „Linearul B" a pus la dispoziția cercetătorilor un material documentar de primă calitate privitor la cele mai variate aspecte ale istoriei Greciei myceniene care, pînă la această descifrare, se putea parțial reconstitui numai cu ajutorul datelor oferite de epopeile homerice și de descoperirile arheologice.

În acest studiu se încearcă folosirea informațiilor oferite de epigrafele myceniene pentru discutarea unor aspecte ale așa-numitului „război troian", pornindu-se de la constatarea că teoria lui M. P. Nilsson privitoare la originea myceniană a mitologiei grecești clasice își găsește o deplină confirmare în tăblițele de la Cnossos, Pylos, Theba și Mycene.

Autorul arată că săpăturile arheologice de la Troia n-au oferit date suficient de revelatoare pentru a se putea stabili cu precizie dacă cetatea lui Priam corespunde cu nivelul VI sau VII din așezarea amintită mai sus, deoarece, într-un anumit sens, astfel de date nu pot fi furnizate decît de documentele scrise. În ipoteza că războiul troian a fost un eveniment istoric real, se discută două posibilități :

a) Dacă troienii vorbeau o limbă diferită de aceea a aheenilor, atunci proporția mare a numelor „homerice" și, dintre acestea, a celor „troiene" din onomastica myceniană pledează în favoarea existenței unor povestiri epice referitoare la conflictul dintre aheeni și troieni anterioare celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea î.e.n. cînd se consideră în general că a avut loc războiul. Ipoteza adaptării numelor troiene la forme grecești, formulată de D. L. Page, este puțin probabilă deoarece aceasta presupune existența — pînă acum nedovedită — a unei civilizații troiene mult superioară celei myceniene și contacte intime și îndelungate între cele două lumi care să poată explica o atît de profundă influență asupra onomasticii grecești. Se consideră, de aceea, că cetatea cîntată de Homer este mai degrabă Troia VI, războiul dintre aheeni și troieni putîndu-se plasa, cel mai tîrziu, în ultimul sfert al veacului al XIV-lea î.e.n., cutremurul de pămînt care a distrus definitiv cetatea neîmpiedicînd această supoziție. În lumina acestei reconstituiri istorice, rezultă că Troia VIIa a fost distrusă de „popoarele mării".

b) Dacă troienii și aheenii vorbeau aceeași limbă, așa cum presupune epopeea, atunci argumentul onomastic este lipsit de valoare, cetatea lui Priam putînd fi, cu șanse egale, una din cele amintite mai sus. Se poate presupune, în această ipoteză, că Troia făcea parte din aria largă a civilizației myceniene și că războiul troian, asemănător celui theban, a fost un conflict între două tabere de neam grec care a avut ca rezultat slăbirea amîndurora, de care au profitat dușmanii externi.

Nu se exclude nici posibilitatea ca un incident de mai mică importanță, intrînd în legendă, să ia proporțiile acesteia, așa cum s-a întîmplat cu încăierarea de la Ronceveaux din anul 778.

SENSUL UNOR HIDRONIME, TOPONIME ŞI ONOMASTICE DACO-GETE

DE

C. CIHODARU

Studierea substratului limbii noastre prezintă interes nu numai pentru lingviştii care doresc să cunoască structura şi legile ei de dezvoltare, ci şi pentru istoricii lipsiţi de izvoare narative, epigrafice sau arheologice, necesare pentru a cunoaşte modul de viaţă, instituţiile şi dezvoltarea culturală a vechilor locuitori de pe teritoriul ţării noastre. Prin cercetarea lui, ei ajung să cunoască mult mai bine procesul etnogenezei poporului român. În această privinţă toate tratatele şi lucrările de sinteză din domeniul istoriei noastre au avut în vedere, ca şi la alte popoare, rezultatele obţinute de cei dintîi în cercetările lor asupra fondului moştenit în limba noastră de la autohtoni.

S-au subliniat eforturile depuse în ultima vreme de numeroşi învăţaţi români şi străini pentru a depăşi în această privinţă rezultatele obţinute în trecut de lingvişti [1]. Nu se poate totuşi spune că nu mai este nimic de făcut în acest domeniu. Cu toate succesele obţinute pînă acum, „studierea elementului autohton în limba română ca şi în celelalte idiomuri romanice, continuă să rămînă una din problemele fundamentale ale istoriei acestor limbi şi popoare“ [2].

Pentru determinarea lexicului autohton al limbii române s-a recurs în cele mai multe cazuri la comparaţiile cu limba albaneză. Metoda aceasta, considerată destul de comodă de către unii cercetători mai noi, a fost înlocuită cu studierea comparativă a limbii române considerată ca limbă indoeuropeană independentă în raport cu alte limbi din această grupă. S-a recurs în ultimul timp, însă nu în măsura cuvenită, la detectarea fondului lexical autohton pe calea comparării unor cuvinte presupuse

---

[1] A. Vraciu, *Precizări în legătură cu elementul autohton din limba română*, în „Limba română“, XIX (1970) 2, p. 101.

[2] *Ibidem*, p. 107.

că fac parte din el, adică din grupa celor cu etimologie necunoscută sau nesigură, cu material lingvistic oferit de limbile balto-slave [3].

Printre primii lingviști români care au lansat ipoteza existenței unor apropieri între limba daco-getă și limbile balto-slave a fost B. P. Hasdeu. El a comparat pentru prima dată termenul român *doina* cu lituanianul *dainà* „cîntec" și a ajuns la concluzia că avem de-a face aici cu o moștenire din vechiul fond lingvistic autohton al limbii române [4]. Discuția în această privință a continuat și au apărut și alte studii în care termenul în cauză a fost considerat ca un împrumut direct din limba lituaniană în română [5]. Ipoteza aceasta a fost respinsă într-un studiu recent publicat și propunerea lui Hasdeu a fost confirmată cu noi argumente [6]. Din apropierea făcută între cei doi termeni, reținem pentru discuția care urmează că lui *-a-* din lituaniană îi corespunde, în anumite poziții *-o-* din limba română.

În ultimul timp metoda aceasta a comparării, pentru a pătrunde sensul unor denumiri geografice din Tracia cu termeni din limba lituaniană, a fost utilizată de lingvistul bulgar I. Duridanov [7]. S-a mai propus în trecut explicarea unor toponimice dace, cum ar fi, de pildă, numele Carpaților sau al așezării Brucla, cu ajutorul unor termeni din

---

[3] Idem. *Considerații asupra substratului daco-moesian al limbii române*, în „Studii și cercetări științifice" ale Institutului pedagogic din Bacău, 1970, p. 302. Asupra substratului vezi încă Al. Graur, *Recherches sur le substrat du roumain*, în „Studii clasice", III, 1961; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967; Giacomo Devoto, *Storia della lingua romena e storia lingvistica de la Romania*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958; Vl. Georgiev, *Le dace comme substrat de la langue roumaine*, în „Revue roumaine de linguistique", X (1965), 1—3; Cicerone Poghirc, *Considerations sur les elements autohtones de la langue roumaine*, în „Revue roumaine de linguistique", XII, (1967); V. Polak, *Quelques idées concernant les rapports lexicaux albano-roumains*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958; Gr. Brîncuș, *Relații lingvistice româno-albaneze, vocabular autohton comun* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1968; Idem, *Probleme ale reconstrucției elementelor lexicale autohtone în româna comună*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVII (1966), 2; I. Duridanov, *Thrakisch-dakische Studien*, Erster Teil: *Die thrakisch und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen* („Linguistique Balkanique", XII, 2), Sofia, 1969; Gunther Reichenkron, *Das Dakische (reconstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966. O bibliografie mai cuprinzătoare se poate consulta din trimiterile acestor lucrări.

[4] B. P. Hasdeu, *Principie de filologia comparativă arioeuropeană*, I, București, 1875, p. 20—29 și în „Columna lui Traian", 1822, p. 387.

[5] G. Bogaci, în „Letuviu kalbatiras klausimai", VI, al Inst. de limbă și literatură al Academiei de științe a R.S.S. Lituaniană.

[6] A. Vraciu, *Considerații asupra substratului daco-moesian*, l.c.p. 308 și urm.

[7] Ivan Duridanov, *Thrakisch-dakischen Studien*, Partea I: *Die thrakisch und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*. Lista acestor numiri la A. Vraciu. *Sur le caractère autochtone des populations anciennes de la Dacie: Les données lingvistiques* în „Studia Balcanica", 1971, p. 187.

limba lituaniană și letonă ca, de pildă, *kárpis și karpa* [8] sau *bruklis* „ciomag", „bîtă" [9].

Considerînd că listele de numiri cercetate de I. I. Russu, I. Duridanov și Günther Reichenkron [10] se pot îmbogăți și corija pe alocuri, vom discuta în cele ce urmează un șir de numiri daco-gete pe baza analogiei cu unii termeni din limba lituaniană.

Să luăm, de pildă, termenul dac *tarabostes*, referitor la membrii clasei suprapuse societății dace sau a unei părți din ea. Despre ei, Iordanes, referindu-se la unele afirmații ale lui Dio Chrisosstomos, ne precizează că : *Tarabosteos, deinde vocatos pilleatos, hos qui inter eos generosi extabant, ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur* [11]. I. I. Russu, după ce respinge traducerea lui V. Pîrvan „domnii nobili" și după ce subliniază greșelile lui W. Tomaschek, vede aici un apelativ compus *tara-bost* și propune pentru prima parte rad. i.e. *ter* — „a pătrunde, a traversa peste" — „tare" și *bhö-s-* „strălucit, luminos", pentru a doua, lăsînd astfel pe cititor să se descurce singur. Plecînd de la termenul lituanian *taryba* „sfat", ajungem la o soluție mai simplă și punem un semn de egalitate între *tarabostes* de la Iordanes și „sfetnici". Aceasta înseamnă că și în limba daco-getă există un termen *taryba*, sau foarte apropiat de acesta, cu înțelesul de „sfat" [11 bis]. E normal ca din această pătură de „sfetnici" să fi fost aleși „regii" și „preoții" daci.

Să trecem acum la zeitatea principală a geto-dacilor, Gebeleizis (Zebeleizis). Din corectarea unui pasaj din Herodot se poate vedea că avem de-a face cu un zeu al fulgerului și tunetului. Termenul lituanian *žibolaides* are tocmai acest sens de „purtător de fulgere" (rus, *molniovod*). Numele *Zbeltiurdos* (Zebeltiurdos), care poate să fie un dublet dialectal al primului, are același înțeles de „zeu al fulgerului" [12].

Multe din hidronimele daco-gete pot să-și găsească explicația în aceeași limbă, una din cele mai conservatoare din grupa limbilor indoeuropene. Astfel, de pildă numele fluviului *Tyras* se poate pune în legătură cu termenul lituanian *tyras* însemnînd „curat", „limpede", ceea ce se potrivește pentru un curs de apă. I. I. Russu face alte propuneri, dar le însoțește de semne de întrebare [13]. La fel, vechiul nume dacic *Ampelus*, dat rîului Ampoi, are un corespondent în termenul lituanian *ampelos* „apă care iese deasupra gheții" (rus. naled'). Redă, probabil rom. „topliță", obișnuit la mai multe cursuri de apă.

---

[8] A. Vraciu, *Sur le caractère autochtone...*, p. 183.

[9] W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, p. 63.

[10] Günter Reichenkron, *Das Dakische* (reconstruiert aus dem Rumänischen) Heidelberg, 1966.

[11] Iordanes, *Getica*, XI, 7, 72.

[11 bis] Pentru termenii lituanieni citați vezi A. Lyberis, *Lietuviu-rusu kalbu žodynas*, Vilnius, 1962.

[12] I. I. Russu, *Op. cit.*, p. 127.

[13] *Ibidem*, p. 126.

În compunerea unor numiri ca Axiopa sau Zaldapa (Saldapa), al doilea termen *opa* sau *apa*, poate să aibă sensul de „apă“ și este echivalentul cuvîntului latin *aqua* [14]. Pentru prima parte a termenului Saldapa descoperim în lituaniană adjectivul *saldis* „dulce“. Deci ar fi vorba de o „apă dulce“, bună de băut. Evident Saldapa (Bazargicul de mai tîrziu) este numele unei așezări luat de la apa pe care se situa. Denumirile de *Saldo, Salda* le mai întîlnim și în alte toponimice ca *Salda, Saldocele, Saldovissos*. I. I. Russu consideră, fără a se pronunța, posibile două rădăcini și anume“ **sal* — „sare“ și **kel* — „cald“ [15].

Alături de *Saldapa* se poate plasa denumirea de *Axiopa*, transmisă uneori greșit de greci sub forma *Axiopolis* (Cernavoda). Aici, prima parte *axi-* derivă de la un radical pe care îl putem descoperi și în numele de Pontus Euxinos, împrumutat desigur, de greci de la neamurile trace și dat Mării Negre. După cum se poate vedea *axi-* înseamnă în limba vechilor locuitori ai Dobrogei „negru“. Prin urmare *Axiopa* avea înțelesul de „Apă Neagră“. El se mai păstra la venirea slavilor aici. Ei l-au tradus în limba lor prin Cernavoda (Apa Neagră) iar Turcii în Kara-Su, cu același înțeles. Este vorba de cursul de apă cunoscut în Dobrogea cu numele din urmă. Numele așezării Cernavodă, în vechime Axiopa, vine de la numele acestui pîrîu, tradus de mai multe ori [16].

La cele de mai sus se poate adăuga numele rîului *Athiras* (Iantra), afluent al Dunării pe partea dreaptă. Între acest hidronim și verbul lituanian *atirti* (atura, atiro) „a se desface“ se poate stabili o legătură din care se poate deduce sensul de răsfirare ca într-un evantai a numeroșilor săi afluenți în podișul subbalcanic.

Mai putem să adăugăm pe lîngă acestea numele de *Arzos*, dat unui afluent al Hebrului și derivat de I. I. Russu din rad. **arg*: „a lumina“, „alb“. Și acesta are un corespondent în limba lituaniană în termenul *aržus* „plăcut“.

Să examinăm în continuare cîteva nume de locuri. Iată, de pildă, numele așezării dace *Akmonia*, menționată de Ptolomeu, de geograful din Ravenna și în tabula Peutingeriană [17]. I. I. Russu îl pune în mod just, în legătură cu rad, i. e. **ak-m* „piatră“, „pisc“, „stîncă“. Pentru a confirma această constatare descoperim în limba lituaniană termenul *akmuõ* „piatră“.

---

[14] A. Walde, *Vergleichende Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, ed. J. Pokorny, Berlin u. Leipzig, 1930—1931, vol. I, p. 46—47. Rad. ind.-eur. *āp* „Wasser, Fluss“. De aici ai *ap-* „Wasser“, z.B. n.a. sgl. *āpah, apáh*, g. pl. *āpam*, av. n. sg. *āfs*, a. sg. *apā (-ca)*, a.i. *ápavant* — „wasserig“, ... lat. *aqua*.

[15] I. I. Russu, *Op. cit.*, p. 119.

[16] A. Walde, *Op. cit.*, p. 501, av. *a-xšae — na* — „dunkelfarbig“. Pe teritoriul Dobrogei mai întîlnim de asemenea denumirea Camena care este o traducere a numelui latin Petra.

[17] Pauly-Wisowa, *Real-Encyklopädie des Altertumwissenschafts*, I, p. 283.

Pentru *Aizis*, numele unei localităţi din Banat, păstrat în pasajul din opera pierdută a lui Traian, *De bello dacico*, „inde Bersovim, deinde Aizi processimus" se poate găsi, de asemenea, un alt termen de comparaţie în limba lituaniană şi anume *aižus* „care se cojeşte uşor". Aizis este derivat de I. I. Russu de la un rad. i. e. *aig* „capră" [18].

Nu departe de Aizis, după cum se poate vedea din pasajul păstrat din opera lui Traian, se afla localitatea *Berzovia*. Este cuprinsă în lista toponimicelor care s-ar putea explica prin intermediul limbii lituaniene, alcătuită de I. Duridanov. Ipoteza cercetătorului bulgar trebuie să fie examinată mai de aproape. În primul rînd se va lua în consideraţie că localitatea dată se situa nu prea departe de teritoriile din nordul Iugoslaviei, ocupate de scordisci, care trec drept o seminţie celtică. Este necesar prin urmare să se cerceteze dacă toponimul Berzovia nu cumva este de origine celtică. Pe teritoriul ţării noastre, el se poate compara cu denumirea *Salsovia*, dată unei aşezări de la gurile Dunării. Nume de formaţie asemănătoare se întîlnesc pe teritoriul locuit de celţi în apusul Europei cum sînt Gergovia, localitate din Galia, unde s-au înfruntat oştile lui Cezar şi Vercingetorix, Argovia din Elveţia, Thurgovia, lîngă munţii Jura şi Segovia din Spania, populată de celtiberi. Împreună cu numirile terminate în *-dunum* şi *-dina* ca Noviodunum, Singidunum şi Carodunum, Asbolodina, Beledina, Bisdina, Residina, Basidina etc., de pe cursul Dunării şi al altor ape din această parte a lumii sau ca cele terminate în *-torum* ca, de pildă, în Durostorum, Ranistorum sau Capustoros, trebuie scoase de pe lista numirilor trace şi studiate în cadrul influenţei celtice exercitate asupra populaţiei băştinaşe din Dacia şi din împrejurimi.

Se cunoaşte sensul termenului dac *dava* din numirile compuse de aşezări. În prima parte trebuie să ne aşteptăm a descoperi calităţile şi epitetele pe care şi le arogau cei ce le populau. Astfel, de pildă, se prezintă situaţia în denumirea *Caridava*, menţionată într-o inscripţie greacă, descoperită în Bulgaria [19]. Ea îşi găseşte, de asemenea, o explicaţie pe calea indicată mai sus. Prima parte o putem compara cu termenul lituanian *kar* „luptă" sau mai bine cu un derivat al său *karyis* „ostaş". Am avea deci de-a face cu „o aşezare a unor luptători" [20].

Una din principalele aşezări din Transilvania în vremea stăpînirii romane a fost Potaissa sau Patavissa, citată de I. I. Russu numai pentru sufixul *-isa* [21]. Nu s-a încercat nici un fel de explicaţie. Considerăm că poate fi pusă foarte bine în legătură cu termenul lituanian ***patαissa***, cu înţelesul de „piedicuţă", „cornişor" (rus. *plaun*). Se observă aici alternanţa o/a ca în doina — daină.

18 Vezi şi W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, p. 53.
19 G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, p. 172.
20 I. I. Russu, *Op. cit.*, p. 100.
21 *Ibidem*, p. 127.

La Procopius din Cesareia întîlnim toponimele *Stenecorta, Zetnucortus* şi *Diniscarta,* la care s-ar putea asocia, probabil, Curtusura [22]. În toate trei, fie că este în prima parte, fie că apare în a doua, avem termenul trac *corta.* El îşi găseşte echivalentul în lit. *kortà,* avînd înţelesul de „neam", „generaţie". E vorba de aşezări în care organizarea gentilică se reflectă încă puternic. Ele pot fi interpretate ca aşezări aparţinînd neamurilor Stenis şi Zetnos. I. I. Russu ia în consideraţie un rad. i. e. *kert-* cu înţelesul de „a răsuci", „a împleti", deci *korta* ar avea sensul de „îngrăditură", „împletitură" [23].

S-ar mai putea lua în consideraţie, de asemenea, termenul *surus* care intră în toponimicele compuse de tipul *Suregethes* şi *Suratralis* [24]. El se poate compara cu lituanianul *surus* „sarat". Nu trebuie trecut cu vederea nici toponimicul Skoroba (munte în Bithinia), care are corespondent în limba lituaniană pe *skuruba,* „despărţire" [25].

Cu deosebit folos se pot analiza sub acelaşi raport şi unele antroponime daco-gete. Deja pentru numele de persoană *Gaidreas* şi pentru *-gaises,* a doua parte a numelui Vologaisses, a fost remarcat termenul lituanian *gaidrus* „limpede", „luminos" [26]. Nu a fost surprins însă un alt cuvînt lituanian care se poate pune în legătură cu cel de-al doilea antroponimic şi anume *gaisas* care înseamnă „lumină". Sîntem de părere că explicaţia dată termenului *-gentus* care intră în compunerea unor antroponime de tipul *Ditugentu* sau *Bitugentu,* ca al doilea element, ar trebui să fie revizuită. Se impune să avem în vedere faptul că în limba lituaniană *gentis* înseamnă „neam", „trib". În inscripţiile citate e vorba deci de indivizi care făceau parte din ginţile Ditos şi Bitos.

Propunerea de a se explica numele fabricantului de arme Gerbes, din Pantecapeum, cu ajutorul rad. i-e. * *quer(a)* „a cinsti" care se reflectă în verbul lituanian *gerbti* „a cinsti" [27] se poate accepta. Ar fi trebuit să se mai adauge aici şi un alt cuvînt lituanian *gerbimas* cu sensul de „cinstit", „onorat".

Pentru antroponimul *Gerula,* derivat de I. I. Russu de la rad. i. e. **guer* „a lăuda", „a onora" [28], avem în lituaniană termenul apropiat de *geruolis* „om bun".

---

[22] G. Popa-Lisseanu, *Izv. istoriei românilor*, vol. XV, Bucureşti, 1939 (Procopius din Caesareea), p. 33, 98, 105, 115, 117.
[23] I. I. Russu, *Op. cit.*, p. 99.
[24] *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, 1293, 1447.
[25] I. I. Russu, *Op. cit.*, p. 121, se pleacă de la un rad. i. e., care dă alt sens.
[26] *Ibidem*, p. 107.
[27] *Ibidem*, p. 107—108. Termenul în cauză ar avea sensul de „abundenţă", „belşug".
[28] *Ibidem*.

Pentru al doilea element din numele compus, Mecyberna, s-a propus ca eventual un rad. i.e. * *bher* „a tăia“ [29]. Credem că e mai bine să se ia aici în consideraţie termenul lituanian *bernas* „flăcău“, „băiat“, „argat“. Numele citat mai sus ar putea avea deci sensul de „băiatul lui Mecys“.

Aptasa, nume din expresia „Vibio Zurosi, Aptase filio“ dintr-o inscripţie dacă, a fost derivat de I. I. Russu din i. e. * *ep-t* sau * *op-t* — „a lucra, a fi activ“ [30]. Se poate pune însă în legătură şi cu verbul lituanian *aptašyti* (aptaša, aptaše) „a înconjura“, „a ocoli“.

La fel şi pentru numele de *Lapepor* e mai convenabil termenul lituanian *lape* „vulpe“ decît un oarecare radical cu sensul de „a arde“, „a lumina“ [31]. Lapepor este „fiul lui Vulpe“.

La capătul acestei cercetări a fondului toponomastic traco-get, păstrat de izvoarele antice, se pune problema : oare nu au mai rămas în afară de numele marilor rîuri şi alte numiri de locuri şi de ape pe teritoriul ţării noastre ? La o cercetare mai atentă credem că s-ar putea răspunde afirmativ. Vom da aici două cazuri, şi anume, ale numirilor *Iaura* şi *Smila* din părţile Bîrladului. Un nume de loc sau de aşezare cu numele de Iaura nu se mai înregistrează în Dicţionarul geografic al României. El este menţionat într-un document din 21 septembrie 1510, document prin care Bogdan voievod dăruia vornicului Dragoş un sat pe Iaura [32]. Într-un alt document anterior, din 27 mai 1443, se înregistrează numele unui întemeietor de sat, Mic Iaurescul [33], originar precum se vede din satul Iaura, vecin cu satul întemeiat de el pe Studinet, în apropiere. Iaura era un afluent mărunt al Tutovei. Se poate vedea deci că au existat în regiunea arătată un pîrîu şi un sat cu numele de Iaura. Probabil că numele satului s-a dat după aspectul locului şi apoi de la sat şi-a tras numele şi pîrîul. Pentru explicarea acestui toponimic găsim în limba lituaniană termenul *jaura* „podzol“, „pămînt calcaros“. Întrucît nu poate fi vorba de o aşezare de lituanieni în Moldova, tocmai în aceste părţi, considerăm că se poate lua în consideraţie un nume păstrat din moştenirea daco-getă.

În aceleaşi părţi ale vechiului ţinut Tutova, în apropiere de Iaura şi puţin mai spre răsărit curge un alt pîrîu, Smila, afluent al Bîrladului. Şi acest nume poate fi luat în discuţie sub acelaşi raport. În adevăr, pe teritoriul locuit de traci, în sudul Dunării, între vechile localităţi Aineia şi Gigonis se afla un oraş numit *Smila* sau *Smilla*. Pentru a determina sensul acestui nume, D. Decev face apel la termenul grec σμιλος „der Taxus“, „Ebenbaum“, rom. „tisă“ [34]. Termeni

[29] *Ibidem,* p. 94.
[30] *Ibidem,* p. 90.
[31] Idem, *Op. cit.,* p. 109.
[32] *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XVI,* I, p. 83.
[33] *Ibidem,* XIV—XV, 1, 191—192.
[34] D. Decev, *Die Thrakischen Sprachreste,* Viena, 1957, p. 464.

cu o formație asemănătoare există și în slavă sau lituaniană (cp. sl. *smilo* „zestre". lit. *smilus* „plăcut", „delicios"). E greu de presupus că un astfel de nume în care *-l-* sau *-ll-* intervocalic nu a fost tratat în același fel ca și în alte cuvinte din fondul autohton străvechi, să facă parte din moștenirea toponomastică geto-dacă. Totuși, întrucît așezări ale băștinașilor se constată arheologicește în spațiul extracarpatic pînă în vremea slavilor, se poate ca romanizarea primilor să se fi produs, în aceste regiuni periferice, paralel cu a celor din urmă. În cazul acesta păstrarea lui *-l-* intervocalic s-ar explica.

Dacă revenim la moștenirea păstrată în limba română din fondul lexical autohton, trebuie să subliniem că termenul românesc *gușă* nu are corespondent numai în limba albaneză, ci și în lituaniană în care întîlnim cuvîntul *gužus* „gușă".

Mai semnalăm în continuare un alt termen lituanian asemănător cu unul din limba română și anume *spãngas* „orb", care corespunde întrucîtva și ca sens rom. *spanghi, spanghiu* (încrucișat). Comparația cu țigănescul *bango* „răsucit", „strîmbat" se poate părăsi.

Atragem, de asemenea, atenția asupra cîtorva cuvinte din limba lituaniană care au o mare apropiere de numele din limba latină cum ar fi de pildă, *naktis* „noapte", *akis* „ochi", *anatis* „rață", *tauras* „bour", *skudas* „scut", *rotas* „roată", *saule* „soare", *tvartas* „pîine" etc. Desigur, termenii românești corespunzători își au originea în limba latină și nu în fondul lexical autohton în care existau termeni nu prea îndepărtați pentru noțiunile respective.

În orice caz listele de cuvinte moștenite din fondul autohton se pot, după cum se vede, completa, dar în același timp și revizui.

Sub acest ultim raport propunem să se ia în considerație termenul *șopîrlă*. În adevăr, el prezintă în prima parte o asemănare cu albanezul *šopë*, dar aspectul pe care îl ia prin adăugarea sufixelor -r- și -l- duce la alte apropieri. Numai sub forma *șopîr-* se poate compara cu cuv. *ceacîr, hatîr, mindir, catîr* și cu *Tangîr* (în Tangîrul) sau Bichir, care evident sînt de origine turcă (cumano-pecenegă). O constatare asemănătoare se poate face și în legătură cu cel de al doilea sufix.

În cazul cînd, termenul *șopîrlă* s-ar putea dovedi ca autohton, aceeași origine ar trebui să se atribuie și toponimicelor Pomîrla, Hovîrla și altora de același fel.

Pe lîngă *șopîrlă* trebuie să se examineze dacă se mai pot menține în aceste liste și alți termeni ca *ciocîrlie, scăfîrlie, cocîrlă, codîrlă, pohîrlă, burlan* [35] și probabil alte cîteva.

Încheiem aici această cercetare sumară cu speranța că ea va fi reluată în continuare cu mai mult succes.

---

[35] V. listele la A. V r a c i u, *Precizări în legătură cu elementul autohton*, p. 109—110.

LE SENS DES QUELQUES HYDRONYMES, TOPONYMES ET ONOMASTIQUES DACO-GÈTES

Resumé

L'étude de la toponymie et de l'onomastique daco-gète a préoccupé un nombre appréciable d'historiens et de linguistes roumains et étrangers qui ont réalisé de remarquables succes danc leur recherche. Pourtant on ne peut pas dire que dans ce domaine le travail est entièrement achevé. C'est pourqoi l'auteur de cet article a repris les recherches dans cette matière à l'aide de la langue lituanienne.

Voici les noms considerés et les mots qui leurs correspondent en lituanien :

Le nom *tarabostes,* mentionné par Jordanes dan son oeuvre *Getica,* nous rappelle le terme lit. *taryba* „conseil", donc les *tarabostes* sont des conseillers. *Gebeleisis,* nom d'un dieu trace, correspond au mot lit. *žaibolaides* „porteur de foudre", rus „molniovod". Le nom du fleuve Tyras (act. Dniester) renvoie au mot lit. *„Tyras"* „clair, limpide". Le nom de la rivière dace *Ampelus* peut être comparé au lit. *am̃pelas* „source termale ou bras isolé d'une rivière". *„Athyras* (act. Iantra), affluent sur la rive droite du Danube renvoie au verbe lit. *atirti (atura, atire) „se défaire"*. De même le nom *d'Arzus,* donné a un affluent du fleuve de Maritza (Hebron) correspond au mot lit. *aržus* „agréable". On peut comparer le nom d'Aizis, localité mentionnée par Trajan dans son oeuvre *De bello dacico* au mot lit. *aižus* „arbre facile à peler". Le nom de la bourgade dace Caridava (Cari-dava) nous rappelle le mot lit. *Karys* „guerrier". Pour le nome d'un autre bourgade Potaissa (ajdh. Turda) on peut trouver comme correspondant le mot lit. *potaissa* qu'on donne à une plante aquatique, rom. „piedicuţă, cornişor", rus. „plaun".

Dans la dernière partie des noms *Stenecorta, Zetnucortus, Diniscarta,* nous pouvons trouver un terme qui ressemble au lit. *cortà* „souche, génération". On peut aussi comparer le nom du mont *Skoroba* de Bithimie, au mot lit. *skuruba,* qui signifie „séparation". Dans le lom thrace *Vologaisses,* la dernière partie ressemble au mot lit. *gaisas* „lumière". Puis de même, le terme — *gentu,* qui entre dans la composition des noms tels que *Ditugentu* ou *Bitugentu,* peut signifier „gent, tribu", comme de lit. *gentis.* On propose encore pour le nom de *Gerula* le lit. *geruolis* „homme de bien", pour *berna,* [dans Mecyberna] le lit. *bernas* „garçon", pour *Aptasa,* de l'expression *„Vibio Zurosi, Apatase filio* le verbe lit. *aptašyti (aptaša aptaše)* „conturner, clôturer, entourer", pour Lapepor, le terme lit. lape „renard". Lapepor a le sens du „fils de Renard".

Dans les vieux documents on decouvre sur le territoire de la Moldavie le nom du village et du ruisseau Iaura. Il est presque identique au terme lit. *jaura* „podzol". Ce nom est un heritage du fond lexical autochtone.

L'auteur n'accepte pas la solution proposée pour expliquer le sens du nom de Bersovia, mentionné aussi par Trajan dans l'oeuvre citée, par un terme lituanien. Il voit ici, comme dans le nom de Salsovie, bourgade située dans l'antiquité près des bouches du Danube, un nom d'origine celtique (cf. *Gergovia, Thurgovia,* en France, *Argovia;* en *Suisse, Segovia* en Espagne).

Il faut mentionner encore que le nom d'Axiopa, donnée à une bourgade située sur le cours inferieur du Danube a le sens „d'eau noir". Les Slaves, après leur établissement sur le territoire de la Dobrudja l'ont traduit dans leurs langues par *Cernavoda* (eau noire) et ensuite les Turcs par leur *Carasuf* (avec le même sens „d'eau noire").

On peut considérer aussi que le mot roumain *spanghi* (homme qui souffre de strabisme) provient du fond lexical autochtone.

Il peut être comparé au terme lit. *spañgas* „aveugle".

GRIGORI SILAȘI LUPTĂTOR PENTRU CAUZA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR

DE

GH. PLATON și V. RUSSU

S-a spus despre Grigore Silași, pe drept cuvînt, că este „figura cea mai luminoasă a culturii românești din Cluj“ [1]. Cercetările mai vechi [2], ca și cele mai recente [3], au scos în relief activitatea multilaterală a profesorului și cărturarului, în perioada clujeană, mai ales — deci, după 1872 — preocupările militantului social și lupta intransigentă a patriotului, pentru promovarea dezideratelor naționale ale românilor din Transilvania.

S-a considerat că profesorul din Cluj s-a afirmat ca un îndrăzneț militant pe tărîm politico-social, după numirea sa la catedra de limba și

---

[1] Apud Dumitru P o p, *Grigore Silași folclorist*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, series philologia, fasc. 1, Cluj, 1964, p. 29.

[2] Cf. *Raportu general despre starea și activitatea societății de lectură Iulia din Clusiu, de la înființarea ei pînă la finea a 1876/7*, Cluj, 1878. Basiliu P o d o a b ă, *Catedra de limba și literatura română la Universitatea din Cluj*, „Tribuna“, III, 1886, nr. 145 (26 iunie/8 iulie). I. L u p a ș, *Comemorarea prof. dr. Grigore Silași*, Biblioteca centrală a reuniunilor de meseriași și comercianți, industriași și muncitori din România cu sediul la Cluj. nr. 2, f.a. I d e m, *Societatea studențimii universitare „Iulia“ din Cluj și activitatea membrilor ei*, „Lumea universitară“, I, 2—3, 1922. I. D ă i a n u, *Studenții din Cluj înainte de Unire (1872—1914)*, «Almanahul societății academice „Petru Maior“», 1929, I d e m, *Grigore Silași, primul profesor de limba română la Universitatea Clujană*, „Nord-Estul“, an VIII (1943), nr. 103 (20 decembrie). O. G h i b u, *Universitatea Daciei Superioare*, „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1929“, II, Buc., 1929. V. S o t r o p a, *În amintirea lui Gr. Silași*, „Arhiva someșană“, 1930, nr. 12, p. 239—242. St. M a n c i u l e a, *Studențimea universitară din Cluj și societatea „Iulia“*, „Ardealul“, nr. 11, 25 martie 1944.

[3] Dumitru P o p, *Profesorul Grigore Silași*, „Tribuna“, II, 1958, nr. 10. I d e m, *Grigore Silași folclorist*, loc. cit. I. P e r v a i n, *Societatea diletanților „teatrali“ din Cluj (1870—1875)*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, series philologia, fasc. 1, 1963. D. V a t a m a n i u c, *Student la Cluj*, „Steaua“, an XVII, nr. 9 (200), septembrie 1966. E. G l o d e a n u, *Din activitatea societății „Iulia“ a studenților români la Cluj*, „Acta Musei Napocensis“, an V, Cluj, 1968.

literatura română de la Universitatea Transilvaniei, mai ales [4]. Activitatea desfăşurată în acest sens, în cei zece ani ce i-a petrecut la Viena (1862—1872), unde, după trecerea doctoratului, funcţiona ca vicerector al Institutului Sf. Barbara, este mai puţin cunoscută [5].

Documentele pe marginea cărora ne schiţăm observaţiile ne oferă informaţii deosebit de importante în această privinţă [6]. Ele ni-l înfăţişează pe Grigore Silaşi ca un luptător activ care, cu dăruire şi pricepere, a slujit interesele naţionale ale românilor. Între cele două etape din activitatea profesorului şi patriotului Silaşi există un strîns raport de interdependenţă. Angajarea totală a luptătorului în perioada cît a funcţionat ca profesor la Cluj reprezintă continuarea firească, logică, a unei activităţi multilaterale desfăşurate la Viena, capitala Imperiului habsburgic, pentru sprijinirea şi afirmarea intereselor naţionale ale românilor.

Corespondenţa sa cu conducătorii luptei românilor din Transilvania — scrisorile reprezintă, în fond, veritabile rapoarte — ilustrează sensul major al întregii sale activităţi.

În afara reliefării aportului adus de Silaşi, documentele — al căror conţinut îl reproducem în anexe — ne înfăţişează cadrul în care se desfăşura lupta naţională a românilor, obiectivele acesteia, obstacolele ce stăteau în calea afirmării intereselor legitime ale poporului, precum şi perseverenţa sau abilitatea ce trebuiau manifestate pentru înfrîngerea rutinei birocratice a administraţiei habsburgice. Unele informaţii de detaliu completează cadrul în care s-au desfăşurat şi finalitatea acţiunilor româneşti din preajma şi din timpul instituirii regimului dualist.

Primele documente ne oferă date importante cu privire la soarta „petiţiei celor 1493". Grigore Silaşi, după plecarea Dr. I. Raţiu din Viena, urmăreşte cu atenţie cursul pe care autorităţile habsburgice l-au dat cererii românilor; subliniază ecoul acesteia în cercurile guvernamentale din capitala Imperiului, se ocupă de larga sa difuzare şi dezbatere în presă, după cum, în egală măsură, supraveghează tipărirea textului în broşură (Anexele I, II, III) [7].

Reţine atenţia informaţia, deosebit de importantă, după părerea noastră, în conformitate cu care, pentru a exprima consensul general al întregului popor român, lupta naţională nu trebuia reprezentată doar de o fracţiune — aşa cum ar fi putut crea impresia acţiunea întreprinsă

---

4 Dumitru P o p, *Grigore Silaşi folclorist*, loc. cit.

5 *Ibidem*, p. 29.

6 Documentele fac parte din Corespondenţa lui George Bariţiu, aflată în fondul Academiei R.S.R. şi din fondul I. M. Moldovan, aflat la Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.S.R.

7 În multe din documentele de care ne ocupăm, Silaşi pomeneşte de *„cunoscutul nostru bărbat de aici"*, de comun acord cu care iniţiază acele acţiuni ce sînt considerate necesare şi oportune pentru sprijinirea luptei naţionale a românilor. Nu ştim cine se ascunde în spatele acestei denumiri. Este posibil să fie un personaj din înalta administraţie austriacă ; acesta, posedînd experienţă şi influenţă, putea ajuta eficace eforturile româneşti.

de cei 1493 — ci de un organ care să cumuleze eficient interesele generale naţionale. În această privinţă, Silaşi îşi exprima părerea că *„treaba cu comitetul naţional ar trebui inteţită“* (Anexa I). În acelaşi sens, pentru *„necesitatea adunării comitetului“*, se pronunţa şi „bărbatul de la Viena“ (Anexa II, s.n. Gh. P.).

Printr-o indiscreţie a „Telegrafului român“ — aşa cum se pronunţa Bariţiu — autorităţile au întreprins acţiuni energice, care aveau drept obiectiv desfiinţarea *„acelui comitet“* [8] (s.n. Gh. P.). Aşa cum se pare, acţiunea de organizare politică a luptei românilor din Transilvania depăşise stadiul unor simple proiecte. Ea tindea să se materializeze. Împrejurările determinate de „petiţia celor 1493“ a demonstrat, pe cît se pare, necesitatea organizării luptei pe baze mai largi. Ea reprezintă, de altfel, aşa cum s-a apreciat, ultima afirmare a căii petiţionare în lupta naţională a românilor din Transilvania [9].

Din relatarea lui Silaşi se desprinde larga publicitate de care s-a bucurat „petiţia“ românilor în presa din capitala Imperiului (Anexa III). Indicaţiile acestuia completează pe cele care ni le oferă G. Bariţiu [10]. Se degajă, în egală măsură, influenţa negativă ce a exercitat-o „nesubscrierea“ mitropolitului Andrei Şaguna, ca şi „incupările“ [11] inserate în „Telegraful român“ (Anexa III).

Campania de presă favorabilă românilor era întreţinută şi dirijată, în mare parte, prin strădania şi talentul conducătorilor luptei naţionale a românilor. În acest sens, rolul lui Silaşi, cu toată modestia ce o manifesta, a fost foarte important. „Condeile româneşti“ care insuflaseră atîta „bărbăţie“ ziarului „Presse“ (Anexa V), erau mînuite de el însuşi, de E. Brote şi de alţi români aflaţi la Viena (Anexa III) [12].

Receptiv la desfăşurarea acţiunilor politice din capitala Imperiului habsburgic, care pregăteau instituirea regimului dualist, observator atent, Silaşi remarca atitudinea ambiguă adoptată de Curtea din Viena; el nu putea să nu constate multiplele rezerve pe care cercurile conducătoare austriece le ridicau în tratativele pentru perfectarea dualismului. Fără a-şi face iluzii cu privire la soarta ce era rezervată românilor, el consideră, totuşi — şi atmosfera politică îndreptăţea o asemenea presupunere — că aceştia nu vor fi sacrificaţi „cu totul“. În împrejurările date, admitea el, ar fi fost necesar *„un pas încă şi mai solidar“* decît

---

[8] George B a r i ţ i u, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă,* vol. III, Sibiu, 1891, p. 437.

[9] S. R e t e g a n, *Pronunciamentul de la Blaj (1868),* „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, an IX, 1966, p. 136. Pentru cadrul general a se vedea şi lucrarea *„Lupta naţională a burgheziei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist, Studii şi articole de istorie*, XIII, 1969, p. 25—40.

[10] Acesta notează că „petiţia“ a fost „comentată bine“ în ziarul „Bohemia“ din Praga, din 5 ianuarie 1867. De asemenea, documentul a fost reprodus integral în cele două ziare germane din Sibiu şi Braşov, *Op. cit.*, p. 435, nota.

[11] *Ibidem,* p. 434.

[12] Vezi, în acelaşi sens şi Anexa V.

fusese „petiţia celor 1493“. În eventualitatea în care situaţia urma să se înrăutăţească, patriotul sugera oportunitatea unui *„protest imposant a la 1848“* (Anexa IV. Sublinierile sînt ale noastre). O asemenea „manifestaţiune naţională impunătoare — considera el — un protest a la 1848 în contra uniunii“, care ar trebui să se producă înainte de desemnarea ministerului maghiar, ar avea darul să convingă pe adversarii românilor, „cum că cu petiţiunea celor 1493 consente tot sufletul românesc“ (Anexa V).

Recomandarea este importantă. Ea verifică faptul că Silaşi — atitudinea sa nu era singulară — era de părere că, în împrejurările în care clasele conducătoare din Imperiu manifestau un asemenea dispreţ faţă de soarta naţionalităţilor, românii îşi puteau găsi salvarea doar în propriile lor forţe.

O asemenea demonstraţie de afirmare a solidarităţii naţionale, consemna Silaşi, era cu atît mai necesară cu cît concluzia majorităţii membrilor cancelariei guberniale din Transilvania — care analizase „petiţia celor 1493“ — era că documentul reprezenta „... numai fătul cîtorva agitatori“ (Anexa V).

Relatarea privind „soarta“ „petiţiei celor 1493“ (Anexa V) întăreşte concluzia privind inutilitatea perseverării pe o asemenea cale. „Noi credem — comunica Gr. Silaşi, împărtăşind lui G. Bariţiu opiniile celor din capitala Austriei — că a mai şi trecut odată timpul în care românul să umble pururea cu comanacul în mînă sau să sărute braţul şi varga ce-l striveşte“ (Anexa V).

Evenimentele — aşa cum Silaşi o notează, într-o corespondenţă expediată din Viena, în aceeaşi zi (7 martie 1867), atît lui G. Bariţiu, cît şi lui I.M. Moldovan — impuneau ca „Românii transilvăneni să facă paşi mai energici spre salvarea onoarei lor politice“.

Pornind de la convingerea că „... punctul arhimedic al Românilor e susţinerea autonomiei Transilvaniei cu orice preţ“ [13], tinerii români din Viena — al căror purtător de cuvînt era Silaşi, desigur — propun iniţierea unei largi acţiuni de protest la care să participe românii în totalitatea lor, „împotriva uniunii de noi fără noi“. Expunîndu-şi punctul de vedere în legătură cu „lămurirea cauzei naţionale“ tinerii îşi exprimă convingerea că „aleşii“ poporului român din Transilvania vor adopta acele măsuri de natură „să aducă efectul cel mai salutar pentru patrie şi naţiune ...“ (Anexa VI).

Chiar numai şi din documentele la al căror conţinut ne-am referit mai sus, se desprinde adevărul că mişcarea iniţiată şi pregătită pentru anul 1868 trebuia să se deosebească şi ca metodă şi ca proporţii de manifestările anterioare. Se mai desprinde — credem — un fapt deosebit de

---

13 Pentru aceasta, vezi V. Russu, *Din lupta naţională a românilor din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1866—1868)*, An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ Iaşi, secţ. III, Istorie, fasc. 1, 1970.

important. Lupta pentru cîştigarea deplinei autonomii nu reprezenta doar, aşa cum se consideră în general [14], expresia atitudinii legaliste a unei mari părţi a burgheziei din Transilvania, ci, aşa cum se exprimă şi Gr. Silaşi, *„punctul arhimedic al Românilor“* (s.n. Gh. P.), o acţiune de natură tactică ce convenea cel mai deplin împrejurărilor politice date [15].

Pronunciamentul de la Blaj a reprezentat expresia concretă a voinţei poporului român din Transilvania. El exprima acel „protest imposant à la 1848“ pe care Silaşi îl recomanda cu atîta căldură. Adunarea de pe Cîmpia Libertăţii, din 3/15 mai 1868, care amintea pe cea din 1848, la hotărîrile căreia s-a raliat întreaga populaţie românească [16], reprezenta manifestarea unei poziţii ferme împotriva dualismului [17]. Actului — Pronunciamentului — i se dă o largă răspîndire. El este multiplicat şi publicat atît de ziarele din Transilvania, cît şi de cele din Budapesta, Praga şi Viena.

Iniţiatorii „plănuiau să-şi alieze — printr-o acţiune de mare răsunet — opinia publică democratică din întreaga monarhie şi să impună în acest fel, cercurilor conducătoare maghiare, acordarea anumitor concesii pe seama românilor“ [18]. Ei nu se mai adresează împăratului, ca

---

14 S. Retegan, *Op. cit.*, p. 128.

15 Vezi şi V. Russu, *Op. cit.*

16 S. Retegan, *Op. cit.*, p. 138—140. Documentele verifică larga adeziune a populaţiei. În comitate au fost răspîndite formulare care au întrunit un mare număr de semnături. G. Bariţiu — şi el, probabil, nu era singurul — trimitea asemenea formulare în unele oraşe sau comitate ale Transilvaniei. Biblioteca Academiei R.S.R., *Fond George Bariţiu, Corespondenţă*, Manuscris 1005, f. 366—367, 384—385. Numeroase declaraţii de adeziune au fost inserate şi în presă. Cf. Teodor V. Păcăţean, *Cartea de aur*, IV, Sibiu, 1906, p. 356.

17 La adunare, potrivit tradiţiei, care se păstra vie încă de la 1848, în afară de intelectualitatea din Blaj, au participat şi mulţi ţărani, veniţi, mai ales, din Munţii Apuseni şi de pe Tîrnave (S. Retegan, *Op. cit.*, p. 129). Desigur, numărul participanţilor era departe de a atinge proporţiile anului 1848. Adunările şi adeziunile provinciale însă marcau evident consensul unanim al întregii populaţii româneşti. Au existat şi acum, fireşte, în anumite spirite, dorinţa de a repeta, în împrejurările din 1868 marea desfăşurare de forţă pe care Blajul o cunoscuse cu 20 ani mai înainte. Conducătorii românilor din Transilvania considerau însă că o asemenea cale nu corespundea împrejurărilor de atunci. Este interesant de notat în acest sens o corespondenţă din Viena, adresată lui G. Bariţiu, în iunie 1868, de I. C. Drăgescu, care-şi desăvîrşea studiile în capitala Imperiului habsburgic. „Pronunciamentul bravilor din Blaj — nota acesta — şi-a făcut efectul său. Ce respect ar fi inspirat „inamicilor noştri“ cînd întreaga naţiune s-ar fi pronunţat astfel. Ştiu că opiniunile, pronunciamentul inteligenţiei întrunite în 15 mai în Blaj, este smuls din inima naţiunii noastre, dar cei fără de lege nu voiesc să înţeleagă. Aşi fi dorit ca modestul Blaj, să fi devenit pentru noi aceea ce fu Meca pentru Mahomedani ; aşi fi dorit ca Românii transilvani să peregrineze la el în tot anul odată, în 15 mai. Dacă încît amu ar fi fost reprezentate toate ţinuturile, toate comitatele, scaunele şi districtele, măcar cu doi reprezentanţi care să fi subscris pronunciamentul, din cestiune, atunce adversarii noştri ar fi trebuit să recunoască că acolo este pronunciamentul unui milion jumătate de Români...“ Cf. Biblioteca Academiei R.S.R., Fond George Bariţiu, Corespondenţă, Manuscris 1005, f. 366—367

18 S. Retegan, *Op. cit.*, p. 131.

pînă acum, „ci recurg la sprijinul opiniei publice. Actul nu are caracterul unui memoriu, ci pe acela al unui protest colectiv, întrucît nu cere drepturi ci le declară și pretinde satisfacerea lor“ [19].

Așa precum se știe, de teama consecințelor ce le-ar fi putut determina campania pronunciamentistă, celor șapte autori principali ai actului [20], cărora li s-a adăugat și I. Mureșan, redactor responsabil al „Gazetei de Transilvania“, li s-a intentat un proces a cărui judecare a fost încredințată tribunalului penal din Tîrgu Mureș. Actul de acuzare — emis la 21 noiembrie 1868 — considera că Pronunciamentul, „agitează public în contra unității statului și țintește să provoace animare la opunere în contra legilor sancționate“ [21].

Procesul însă nu a mai fost judecat. Prin rescsriptul imperial din 16 decembrie 1868 acuzații au fost grațiați.

Au fost evidențiate rațiunile politice care au determinat o asemenea atitudine [22]. S-a insistat mai puțin însă asupra acțiunilor întreprinse de români pentru casarea procesului. „Gazeta de Transilvania“ consemna „adînca mîhnire și indignare“ care domnea în regiunea Munților Apuseni [23]. De asemenea, a fost remarcată „nemulțumirea surdă“ [24] provocată în popor de intentarea procesului. Barițiu doar, în ale sale *Părți alese din istoria Transilvaniei*, consemnează acțiunea petiționară întreprinsă pe lîngă împărat, prin intermediul lui Gr. Silași [25].

---

[19] *Ibidem*, p. 136. Deosebirea de calea anterioară a memoriilor este cît se poate de evidentă. Referindu-se la „petiția celor 1493“, a cărei răspundere revine exclusiv semnatarilor, G. Barițiu face următoarea precizare: „Urmeze ori și ce; națiunea românească n-are să ia asupră-și nici un fel de răspundere pentru pasul făcut, ci răspunderea cade numai asupra acelor 1493 persoane, în fața cărora cei doi trimiși (G. Barițiu și I. Rațiu) iau toată răspunderea acțiunii lor. Încă odată: națiunea și patria nu sînt și nu pot fi răspunzătoare pentru acțiunile politice ale cîtorva sute de indivizi, ci ele, națiunea și patria vor primi pașii lor de buni; dacă vor afla cu cale îi vor desvota (desavouer) dacă nu le vor conveni“, *Op. cit.*, p. 430.

[20] Acuzații erau: canonicii Vasile Rațiu, Ilie Vlassa, Grigore Mihali; profesorii Ioan Micu Moldovan, Gavril Pop, Alex. M. Micu și Dimitrie Farago, parohul din Zlatna. S. Retegan, *Op. cit.*, p. 132.

[21] *Ibidem.*

[22] Actul a fost atribuit, pe drept, intenției de a evita „adîncirea opoziției antidualiste, atît timp cît pozițiile guvernului burghezo-moșieresc maghiar nu erau suficient consolidate“. El reflectă prudența regimului, interesat „de a nu compromite încă de la început legile abia votate sau în curs de a fi votate“. *Ibidem.* Vezi și *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 234.

[23] „Gazeta Transilvaniei“, an XXXI, nr. 67, septembrie, 1868, p. 269. Apud S. Retegan. *Op. cit.*, p. 139—140.

[24] *Ibidem*, p. 139.

[25] „Îndată se sculară mai mulți români din comitate — relatează acesta — cu recurs la monarh, rugînd pe Maiest[atea] Sa *prin confratele lor dr. Grig. Silași* ca să binevoiască a sista și casa procesul intentat“ (s.n. Gh. P.), *loc. cit.*, vol. III, p. 482.

În scrisorile din 13 noiembrie și 15 noiembrie 1868 — cu conținut identic — adresate lui I. Micu Moldovan (Anexa VII) și lui G. Barițiu, Silași relatează împrejurările în care a fost primit de împărat, pentru a-i înmîna cele 14 petiții ale românilor, precum și conținutul convorbirii. Documentul — de un interes deosebit — ilustrează, cu mai multă tărie, rolul important pe care tînărul vicerector l-a avut în împrejurările atît de grele pentru românii din Transilvania. De asemenea, notațiile sînt deosebit de semnificative — din document se degajă faptul că oficialitatea habsburgică și maghiară, inclusiv împăratul, era convinsă în privința temeiurilor finale ale luptei naționale a românilor. Legăturile cu „principatele române", „conspirația împotriva existenței monarhiei" și „întreținerea agitației" de către București, elemente asupra cărora împăratul stăruie în cursul audienței acordate lui Silași, ilustrează, odată mai mult, sensul major al luptei desfășurate de românii din Transilvania.

Este în afară de îndoială faptul că observațiile monarhului aveau în vedere și larga mișcare de adeziune din România, cu Pronunciamentul din Blaj, precum și — în egală măsură — declarațiile presei, încurajate de guvernarea liberal radicală, care vizau unitatea deplină a poporului român, prin alipirea Transilvaniei [26].

Existența legăturilor dintre românii din Transilvania și cei de dincolo de Carpați nu pot fi puse, firește, sub semnul îndoielii. Ele reprezentau o realitate, urmărind crearea condițiilor în vederea realizării dezideratului comun. Fără să intrăm în discutarea acestor probleme — ele depășesc limitele ce ni le-am impus — este suficient să amintim faptul că înșiși tinerii din Viena — printre ei figura, cu siguranță și Silași — acționau în vederea strîngerii acestor legături [27].

Pe această linie, este interesant de notat că informația în legătură cu audiența lui Silași la împărat, care nu a fost dată publicității în presa din Transilvania și în cea din cuprinsul monarhiei, a fost inserată în „Romånul", însoțită de aprecierile enunțate de monarh cu privire la natura relațiilor dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților [28].

---

[26] Vezi, în acest sens „Perseverența", I, nr. 23/25 mai 1867, 33/29 iunie 1867, 38/16 iulie 1867, „Romånul", X, 9 decembrie 1866, XI, 23 decembrie 1867, XII, 5 iulie 1868 ș.a. Vezi și V. Russu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar*, „An. șt. ale Univ. Iași", secț. III, a. Istorie, tom. XIV, 1968, p. 47—71.

[27] I. C. Drăgescu, al cărui nume l-am notat mai sus, în scrisoarea amintită, adresată lui G. Barițiu, adaugă, referindu-se la o declarație a lui Andrássy, în legătură cu necesitatea uniunii Transilvaniei la Ungaria, că primul ministru maghiar sublinia pericolul ce-l reprezenta „gravitația" Transilvaniei spre România, *loc. cit.* Același Drăgescu, într-o scrisoare anterioară, din 5 aprilie 1868, îl informa pe Barițiu despre discuțiile purtate la Viena, pe tema Dacoromâniei, cu Dimitrie și I. C. Brătianu. „Unele cuvinte ale acestuia (I. C. Brătianu) — sublinia Drăgescu — mă entuziasmară într-o zi foarte tare", *ibidem* (manuscris 1005), f. 342.

[28] Din articolul intitulat *Sfîrșitul procesului arestaților români în problema pronunciamentului*, extragem: „În decembrie 1868, împăratul Austro-Ungariei a

Informaţiile au fost furnizate, probabil, de G. Bariţiu căruia — aşa cum am mai notat — Gr. Silaşi îi trimisese o scrisoare similară cu acea expediată lui I. Micu Moldovan [29].

Ultimul document ne înfăţişează mai deplin poate decît cele anterioare rolul important ce i-a revenit lui Silaşi la Viena, în apărarea intereselor româneşti.

Misiunea sa nu s-a mărginit numai la a urmări cursul memoriilor alcătuite de români, a le susţine legitimitatea în faţa împăratului însuşi. El a jucat, într-un oarecare sens şi rolul unui reprezentant diplomatic neoficial. În egală măsură — pe aceeaşi linie, de apărare a drepturilor şi intereselor românilor — Gr. Silaşi a desfăşurat o rodnică activitate pentru apărarea bisericii româneşti, element important în sprijinirea naţiei româneşti.

Cînd, după moartea mitropolitului greco-catolic Alexandru Sterca-Suluţiu (26 august/7 septembrie 1867), „vrăjmaşii bisericilor române" — cum se pronunţă G. Bariţiu — au încercat să obţină desfiinţarea mitropoliilor şi a episcopiilor româneşti, „se aflară cîţiva bărbaţi de inimă şi de spirit care deteră pept cu toţi cîţi atentau la omorîrea bisericilor române". Alături de „Gazeta de Transilvania", „Sionul românesc", al cărui întemeietor şi redactor, la Viena, a fost Grigore Silaşi, şi-a deschis coloanele pentru apărarea drepturilor românilor [30].

Aşa cum s-a desprins şi din documentele la care ne-am referit mai sus, Silaşi încercase — la Viena — să aplaneze dificultăţile provocate de atitudinea ce o manifestase Andrei Şaguna, prin intermediul „Telegrafului român", faţă de „petiţia celor 1493" (Anexa III). În acelaşi sens, probabil, au fost dirijate eforturile şi în cazul Pronunciamentului, pe care mitropolitul ortodox nu l-a aprobat [31].

---

dispus încetarea procesului de la Tg. Mureş. *Autorul unei corespondenţe din Transilvania* (s.n. Gh. P.) explică cauza... Un reprezentant a 264 de cetăţeni din Transilvania a avut la 12 noiembrie 1868 o întrevedere cu Fr. Iosef la Viena. Presa transilvană şi cea din Ungaria (cea românească n.n.) nu au putut scrie nimic despre acest lucru... Cu acest prilej s-a cerut convocarea dietei Transilvaniei şi menţinerea autonomiei. Împăratul i-a răspuns că cei arestaţi au făcut o agitaţiune periculoasă între poporul românesc şi conspiră pe faţă cu vecinele principate româneşti în contra existenţei monarhiei". La replica „plenipotentului", împăratul, în continuare, „i-a acuzat pe românii arestaţi că erau dirijaţi de la Bucureşti" Cf. „Romanul", an XII, 22 decembrie 1868, p. 1 103—1 104.

[29] Scrisoarea, datată vineri 15 noiembrie 1868, se află la Academia R.S.R., Fond George Bariţiu, Corespondenţă, Manuscris 1 002, f. 182—183.

[30] G. Bariţiu, *Op. cit.*, p. 469—470 şi urm.

[31] S. Retegan, *Op. cit.*, p. 137. Pe aceeaşi poziţie s-a situat şi episcopul unit din Oradea, care a lansat chiar o circulară „prin care condamna declaraţia de adeziune la Pronunciament întocmită de preoţii diecezei sale", *ibidem*, p. 137—138. Aceasta este „enciclica orădeană" despre care se vorbeşte în documentul nostru (Anexa VIII).

Cel din urmă document ni-l înfățișează pe Grigore Silași consecvent pe linia acestor eforturi, încercînd să-l determine pe noul mitropolit să urmeze pilda înaintașului său. (Anexa VIII) [32].

Discuțiile purtate de Silași cu reprezentanți ai oficialității, ni-l înfățișează pe cărturarul român în postura de ambasador al intereselor românești, încercînd să justifice poziția românilor în funcție de interesele naționale ale acestora.

Conținutul discuțiilor cu caracter diplomatic, purtate cu personalități influente — sînt notate acelea cu cancelarul Beust și cu baronul Bigeleben, consilier în ministerul de externe comun, cărora Silași le-a remis cîte o copie după o scrisoare a lui G. Barițiu, din 15 decembrie 1868 (Anexa VIII) — este deosebit de interesant. Se desprinde și de aici *„frica de România“* (s.n. Gh. P.), conștiința deplină a cercurilor politice din capitala Imperiului dualist asupra rolului ce-i revenea României în lupta națională, a acțiunilor întreprinse de românii de peste Carpați în acest sens, a tendințelor dacoromâne, așa cum erau considerate aspirațiile spre unitate deplină a românilor de pe ambele versante ale munților.

Lupta românilor din Transilvania, acțiunile largi de adeziune din România, la care s-au adăugat manifestările directe, care au avut loc, mai ales, în timpul guvernării liberal radicale, făceau pe diplomații Imperiului dualist să manifeste rezerve serioase față de asigurările de loialitate pe care atît Silași, cît și Barițiu le formulau. Informațiile în acest sens incluse în documentul nostru (Anexa VIII), întregesc imaginea cu privire la maniera în care era interpretată lupta românilor din Transilvania și reflexul ei dincolo de Carpați, în conștiința oficialității noului Imperiu dualist [33].

---

32 Urmașul lui Al. Sterca-Suluțiu, Ioan Vancea, episcop de Gherla așa cum notează N. Iorga, din nenorocire, a avut o altă orientare decît predecesorul său : „. . . . a dat o direcție *romană* politicii sale în loc să se apropie cît mai mult de puterea reală a poporului său . . . și să întindă mîna frățească Bisericii din Sibiu . . .“ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Vălenii de Munte, 1909, p. 296.

33 Și în practica curentă, ca și pe tărîmul diplomatic, reacția regimului a fost întotdeauna aceeași. Astfel, de pildă, așa cum ne relatează tot Barițiu, la începutul anului 1867, a fost inițiată o largă acțiune represivă împotriva semnatarilor „petiției celor 1493“. În august, după ce s-a aflat că românii au cerut permisiunea de a înființa batalioane de voluntari „pentru monarh“, au început să fie căutate arme în casele oamenilor. De asemenea, erau căutați Avram Iancu precum și unii tribuni, „despre care credeau că sub pretext de a înrola batalioane pentru împăratu . . . adună voluntari pentru Carol de Hohenzollern, pe care-l așteptau să intre încoace“. *(Părți alese . . .* III, p. 435). După 1867, românii din Transilvania „n-au simțit toată greutatea răzbunării cîtă ferbea în pepturile adversarilor“ deoarece împăratul, pentru a nu compromite noul sistem, a recomandat moderație. Curtea de la Viena era „neîndestulată“ atunci cu „națiunea română din România“. Carol de Hohenzollern nu era recunoscut. Împotriva acestuia „se lucra cu atît mai mare zel în Buda-Pesta, iar în Transilvania se temeau de dîn-

Că Gr. Silași era suficient de înțelept pentru a nu-și face iluzii asupra adevăratelor intenții ale oamenilor politici din capitala Habsburgilor, ne este dovedit de concluzia cu care se încheie relatarea strădaniilor sale pe tărîmul diplomației, în conformitate cu care, conducătorii din Viena nu ar avea decît de cîștigat din conflictul dintre maghiari și români. Este o constatare care verifică reala capacitate a cărturarului de a intui sensul adînc, esența faptelor și evenimentelor politice.

Documentele asupra cărora am stăruit [34] — lăsînd la o parte elementele secundare — completează informațiile cu privire la lupta românilor din Transilvania și din capitala Imperiului habsburgic, pentru apărarea intereselor naționale, în preajma și în timpul instaurării regimului dualist. Ele reliefează, mai ales, aportul adus cauzei generale prin strădania și talentul tînărului profesor Grigore Silași.

Activitatea acestuia, ca profesor la Cluj, în slujba cauzei naționale, continua firesc pe cea desfășurată la Viena. Informațiile pe care documentele noastre le aduc în circuitul științific completează una din laturile personalității profesorului, care s-a afirmat cu atîta prestigiu la catedra Universității clujene.

Omul de cultură, cu largă și multilaterală pregătire, și-a pus întreaga capacitate în slujba ridicării poporului său, pentru promovarea celor mai nobile aspirații ale acestuia. Activitatea sa îl așază alături de acei care au călăuzit poporul român pe drumul izbînzii pe care Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, avea s-o consacre.

GRIGORE SILAȘI — FIGHTER FOR THE NATIONAL CAUSE
OF THE ROMANIAN PEOPLE

Summary

Selecting some documents out of the rich stock which belonged to G. Barițiu and I. Micu Moldovan — and which are to be found at the

sul. Prin acea temere încă se mai modera pofta de răzbunare...", (*ibidem*, f. 458). Firește, nu persoana lui Carol reprezenta obiectul animozității, ci realitatea pe care acesta o reprezenta.

Problema apare ca un leit-motiv și în discuțiile diplomatice. Astfel, spre exemplu, la 10 februarie 1869, L. Steege comunica domnitorului Carol că Andràssy a condiționat înțelegerea cu Austro-Ungaria de abținerea completă de a face vreo propagandă în Transilvania, acțiune considerată deosebit de gravă. (Arh. st. București, Fond Casa Regală, dosar nr. 34/1869, f. 1). Pe aceeași linie, așa cum se desprinde dintr-un raport al lui Ioan Strat, emanat de la Düsseldorf, la 17 ianuarie 1869, marchizul Pepoli informa că același Andràssy era dispus să acționeze în sensul recunoașterii independenței României cu condiția ca guvernul român „să înceteze de a amenința în mod continuu Ungaria în integritatea sa, prin propaganda ce o face sau pe care o tolerează în Transilvania". (Ibidem, dosar nr. 23/1869, f. 4). Exemplele din epocă pot fi multiplicate.

[34] Scrisorile lui Gr. Silași, acest „ultim reprezentant însemnat al curentului latinist", cum îl consideră profesorul D. Pop (*Grigore Silași folclorist*, loc. cit., p. 35), sînt scrise în manieră latinizantă. Pentru ușurința lecturii și a înțelegerii sensului, am literalizat textul păstrînd doar termenii care nu aveau nevoie de echivalent.

Academy of the Socialist Republic of Romania in Bucharest and at its subsidiary in Cluj — the authors point out Grigore Silaşi's contribution to the national struggle of the Romanian people, While being in Vienna (1862—1872).

The documents, the copies of which are given in the appendixes, reveal the talent, energy and patriotism displayed by the future professor of the Cluj University in defending the interests of his people. At the same time they enrich the information concerning the national struggle of the Romanians both in Transilvania and in the capital of the Habsburgic Empire before and during the dualist regime.

ANEXE

I

Prea stimate Domnule

Mult preţuita-ţi epistolă din 6 ian[uarie] c.n., cum şi telegramul de ieri primindu-le, mă grăbesc a vă raporta următoarele :

D. dr. Ioan Raţiu plecînd în 7 ian[uarie] către casă io în ziua următoare, adecă marţi în 8 ian[uarie] m-am şi repezit la cancelaria aulică doară voi să aud ceva despre starea lucrului. Am şi auzit, şi anume cum că memorandul încă în 4 şi 5 ianuarie a sosit din cabinetul împ[ăratului] fără semnătură la cancelarie, unde a făcut senzaţiune şi a stîrnit acea părere, că la spatele Domniilor Voastre cu memorandul ar sta Reichenstein. Dupre original s-au făcut numaidecît cinci copie scrise, din care una s-a trimes ieri în 9 ian[uarie] cancelarului Mailáth, una cu originalul dimpreună s-a trimis la gubernatorul Crennville ; celelalte stau încă la cancelarie.

Faţă cu această stare a lucrului treaba cu comitetul naţional ar trebui întetită, pentru ca să nu se poată zice, că paşii făcuţi sînt numai ai unei fracţiuni. De altă parte — precum Prea stimata Domnia Voastră totdeauna aţi fost de acea opiniune — publicitatea în o cauză dreaptă, ca şi aceasta, va putea încă doară mai mult ajuta. De aceea eu cred asemenea cum că „va fi bine a nu mai amîna" — după cum vă respicaţi în epistola sus-amintită ; drept ce io consultîndu-mă cu cunoscutul nostru bărbat de aici, şi cu deosebire dacă va sosi broşura românească pentru „Albina", aceasta-mi va fi semnul, ca să public textul german în „Presse", pentru ca astfel să devină obiectul dezbaterilor jurnalisticei, şi, pentru ca să prevenim escepte rele şi întorlocate, ce poate mai tîrziu ar ieşi în public doară chiar la iniţiativa regimului şi chiar din impulsul lui.

Tipărirea n-am mai putut-o opri, deoarece coala de corectură încă în 8 dimineaţă am şi căpătat-o. S-au tipărit 500 de exempl[are], broşurate cu învelitoare de papir colorat costă cu totul 20 fl. n.a. — Din broşure 50 de exempl[are] vă trimet Prea stimatei Domniei Voastre, 150 sub adresa lui Drotleff, cum şi arhi — şi episcopilor şi capitulelor rom[âni] — precum mă însărcinarăţi. D. Hurmuzache vine azi mîine încoace şi le voi da în persoană. În privinţa celorlalte aştept dispoziţiuni ulterioare. Pachetul Domniei Voastre şi al domnului Drotleff îl trimit cu poşta de azi.

Despre calea memorandului îl înştiinţez şi pre d. dr. Raţiu.

În fine mulţumindu-vă sincer pentru încrederea nemeritată, cu care mă onoraţi şi care-mi va fi un stremur spre a mă face demn de dînsa cel puţin de aci

încolo, mă declar de cel ce am fost şi voi fi totdeauna al Prea stimatei Domniei Voastre

Viena, 10 ianuarie 1867

cel mai profund servitor
Dr. Gregorie Silaşi
prefect de studii

Biblioteca Academiei R.S.R., Fond George Bariţiu, Corespondenţă, Manuscris 1002, f. 170—171.

II

Prea stimate Domnule

Ieri în 10 ianuarie v-am adresat epistola înştiinţătoare despre stadiul ce l-a parcurs pînă acum petiţiunea, şi mă rog de iertare, căci a astănoapte de nou v-am incomodat cu un telegram. Eu adică, după cum v-am scris în acum amintita epistolă a mea, m-am dus să mă înţeleg cu cunoscutul nostru bărbat cum că oare faţă cu împrejurarea, că memorandul s-a şi trimis în 9 ian[uarie] către gubernul transilvan, n-ar fi cu sfat să-l publicăm fără amînare în „Presse", ca opiniunea publică să reţină guvernul de la apucarea posibilă de cutare măsuri neplăcute pentru noi? — Memoratul domn prea înţelepteşte desfătuindu-mă de a face vreun pas fără ştirea Domniei Voastre deoparte; iar de altă parte temîndu-mă să nu greşesc cumva neînştiinţîndu-vă timpuriu despre îndrumarea memorandului către guberniu, — am fost silit să-mi iau refugiul la telegraf.

Într-aceea tot ieri, deodată cu epistola, v-am spedat şi doritele 50 de broşure din textul german, şi am spedat şi lui Drotleff 150. Azi spedui mitropoliţilor şi episcopilor. Contul tipăririi textului germ[an] întîmplare ieri uitîndu-l, îl alătur cu această ocaziune.

Bărbatul nostru mai sus amintit intona necesitatea adunării comitetului.

De almintrea poftindu-vă de la bunul D-zeu, ca ziua de anul nou să o ajungeţi întru mulţi fericiţi ani, mă subscriu al Prea stimatei Domniei Voastre

Viena, 11 ianuarie, 1867, s.n.

adînc servitor
Dr. Gregorie Silaşi
prefect de studii

Ibidem, f. 172.

III

Prea stimate Domnule

Am primit şi mult preţuita Domniei Voastre epistolă din 14 ianuarie, care-mi dă plăcuta ocaziune de a vă mulţumi den nou pentru încrederea aşezată în puţinătatea mea, declarînd totodată, că ori şi în ce cauză, cu atît mai vîrtos sfînta cauză naţională vă stau pururea spre dispoziţiune.

Petiţiunea pînă acum au reprodus-o în extras şi promiţînd introduceri comentatoare ziarele „Presse", „Vaterland", şi „Zukunft". Aceste au pledat pre lîngă petiţiune. Iară „Debatte" şi „Wanderer" încă au amintit oarece despre ea, însă

s-au nevoit a-i deprime valoarea, mai cu seamă pentru nesubscrierea lui Şaguna, şi preste tot a întorloca lucrul. „Reforma“ lui Schuselka încă va arătat-o (sic) cititorilor săi per extensum dară numai în numărul din 30 ian[uarie] fiind că în prezent îl cam înbulzeşte materialul. „Presse“ ar primi comentarii, dar nu prea este cine să-l lucre, totuşi cu dr. Galu şi dr. Brote trei inşi vom face tot ce va fi în putinţă. Juriaţi din partea Blajului n-avem numai trei începători pentru că nimeni nu-i îndeamnă şi sprijineşte ; din cea parte sînt numeroşi, însă purtarea lor vădeşte, cum că toată tîmplarea aceasta cu metr[opolitul] Şaguna — îi doare, nu le place. În acest înţeles se şi tîmplă între dînşii şi cîte o dispută, deşi, cercîndu-i pre acasă şi prin vecina cafana, mă năzuiesc cu toată ocaziunea a-i domoli. Drept că unii şi din tinerii gr. or. condamnă purtarea lui Telegrafescu, dar aceştia-s puţini faţă cu cei ce i se închină.

Textul germ[an] l-am împărţit după cum aţi binevoit a ordina, Domnului Em. Hurmuzache i-am dat în persoană cele 10 exempl[are], căci a sosit alaltăieri aici cu conducătorul deputaţiunei de adresă. Restul broşurelor le voi păstra, precum mi-aţi scris. „Albina“ va apăra bucuros petiţiunea şi din parte-şi ; dară redactorul G. Popa mi-a spus, că mai bucuros ar primi articli scrişi de Prea stimata Domnia Voastră ori de altu din Ardeal, fiind că d. Popa ar putea grăi pre lîngă dînsa mai mult din punct de vedere general, decît dintr-unul mai special al giurstărilor actuale din Transilvania, care giurstări le cunosc mai bine cei ce se află la faţa locului. Eu încă v-aşi ruga să deferiţi acestei cereri a d-lui redactor Popa măcar şi numai din acel temei, pentru că prin aceasta să îndreptaţi părerea unui bărbat corifeu al „Albinei“, ca şi cum prin articli publicaţi în „Conc[ordia] cu subscripţiunea „G. Barcensis“ aţi fi voit din toate puterile a sprijini „Concordia“ şi a sugruma tînăra „Albina“. Apoi din atari articli am mai putea traduce şi pentru „Presse“.

Despre soarta ulterioară a petiţiunii de cînd aceea s-a trimis în gios la guberniu, n-am mai auzit nimic. Cele audiende nu voi lipsi a vi le raporta fără întîrziere.

Pre aici discursul zilei e ministeriul ung[uresc]. Unii nici acum nu cred, că regimul austriac le va concede cîndva aşa ceva ungurilor ; alţii iară zic că ministeriu unguresc se va denumi numai pentru că prin el maghiaru iar să deie capul părete (sic). Besericanii de pre aici se tem şi de o revoluţiune posibilă cu ocaziunea adunării „senatului imperial straordinariu“. Nemţii de aici însă nici nu vor să audă de senat straordinariu, de aceea alegerile vor cădea tot pre „Nerfassungstrene“.

Comandîndu-mă cunoscutelor afecţiuni de bunăvoinţă, cu tot respectul vecuesc al Prea stimatei Domniei Voastre

Viena, 22 ian[uarie] 1867

resp. 1 februarie, profund servitor
Dr. Gregorie Silaşi
prefect de studii

Ibidem, f. 174—175.

IV

Prea stimate Domnule

În fuga mare-ţi scriu aceste ......[1] pentru că să se poată spedia cu poşta cea mai de aproape.

Am auzit din fîntînă sigură, că atenţiunea încordată a cercurilor mai înalte e îndreptată deja asupra celor ce se fac şi se scriu de către Români şi despre Români tot de acolo aud, că Belcredi ieri ori alaltăieri a cerut de la cancelaria

[1] Cuvînt ilizibil.

de curte transilvană toate actele dietelor transilvane de sub Schmerling-Reichenstein. Aşa dară numai în solidaritate cît se poate mai compactă şi cu curaj înainte ! Curtea împărătească tot se pare că n-are voia a ne jertfi cu totul Maghiarilor. Aşa n-ar fi bine să mai faceţi după aceasta un pas încă şi mai solidar ? Dar cînd lucrul ar merge totuşi spre rău, oare atunci un protest imposant a la 1848 n-ar fi cu scop ?

Celea... le-am împărţit precum mi-aţi demandat. „Presse" a început a se lupta pentru noi bărbăteşte, fireşte că cam tot cu condei românesc.

Cu distins respect rămînînd al Prea stimatei Domniei Voastre

Viena, 30 ian[uarie] 1867

Cunoscutul

Ibidem, f. 176 *.

V

Prea stimate Domnule

Neştiind io, oare înştiinţatu-te-a sau ba cunoscutul nostru bărbat de aici despre soarta ce a ajuns pre petiţiunea celor 1493 la cancelaria aul[ică] transilv[ană] mă ţin de datorinţa patriotică aţi relaţiona eu cu cîteva cuvinte despre acel lucru.

Aşadar petiţiunea sosind îndărăt de la guvern s-a referit în şedinţa cancelariei din 7 l.c., avînd-o în referat cancelarul gub[ernial] şi secretar prezidiul Szentgyörgyi. Voturile consilierilor au fost următoarele : Sasul br. Friedenfels a fost de părere ca să se pună „ad acta" ; românul Moldovanu de sine să înţelege că a defendat-o, consiliind, ca cancelaria să propună petiţiunea Maiestăţii sale împărăteşti, sprijinind totodată şi din parte-şi petitele aceleia pentru nesancţionarea uniunei şi conchiemarea dietei sibiene ; consilierii maghiari au sfătuit să roage cancelaria pre Maiestatea sa ca să se îndure a trimite pe români cu petiţiunea lor la Pesta. Cancelar săsesc la cancelaria de curte se afla numai unul ; românesc iară numai unul iară maghiari patru ; prin urmare patru voturi au învins pre cele două şi aşa petiţiunea s-a subşternut împăratului, pentru ca prea înălţatul împărat să-i mîne pre români la Pesta.

În semn că maghiarii cancelariei cu această ocaziune iar s-au călărit pre nesubscrierea mitropolitului Şaguna zicînd că lăudata petiţiune e numai fătul cîtorva agitatori. Nu cugetaţi, Prea stimate Domnule, a mai face vreo manifestaţiune naţională impuitoare bunăoară un protest a la 1848 în contra Uniunei (şi încă de s-ar putea încă înainte de denumirea ministerului maghiaresc), pentru că astfel adversarii românilor să pipăiască, dacă nu vor a crede, cum că cu petiţiunea celor 1493 consente tot sufletul românesc din Ardeal ?...

Sasul br. Rosenfeld (fostul pare-mi-se consilier de finanţe şi acum, precît ştiu, om cu înrîurinţă în cercurile mai înalte) în zilele aceste a întrebat de cineva, că cum se poate, ca A. Bohăţel să vină acum la dieta pestană, cînd de la el, ca de la un apărător aprig al autonomiei Ardealului, se aştepta altă ceva ?...

Corespondenţa de la Turda din „Presse" s-a fost scris în urma duoru ştiri autentice sosite din Gherla, din care una ne înştiinţa despre cumpărările făcute

* La fila 177 se face următoarea precizare legată de expedierea documentului de mai sus : „Trimit epistola sub adresa prea stimatului domn red. şi director I. Muresianu, pentru ca să încungiur posibila atenţiune a organelor regimului".

prin comisiunea gubern[ială] esmisă, cealaltă ne face cunoscut sistarea comisiunii prin telegramul cancelariei de curte. Almintrea cum că acea corespondență a nimerit buba s-a putut vedea din înverşunarea şi necazul ce l-a provocat în cercurile înalt-acelei, aşa, cît chiar secretarul prezid. Szentgyörgy se apucă de scrise acel „Eigesendek" prin carele numai s-a blamat. Diavoloaica de „Presse" adică şi-a bătut joc de el, necorijînd acel stil rău nemțesc şi fără interpuncțiunile recerute de corectitate — Corespondența din vorbă altcum dimpreună cu celelalte, ce au ieşit în „Presse" cu referință la petițiune, nu sînt scrise nici de sas nici de neamț ci de români. Greşeşte drept aceia d. redactor I. Mureşianu în numărul penultim al „Gazetei Tr.". Iară apoi cînd se nevoieşte tot acolo a desvinovăți şi a măguli ori linguşi cancelaria, cu aceasta numai se face de rîs. Noi credem pe aici, că dară a mai şi trecut odată timpul în care românul să umble pururea cu comănacul în mînă, sau să sărute brațul şi varga ce-l striveşte. Mult ne-au mai necăjit frații maghiari pre noi [.....]; să ne pară bine cînd putem de îi necăjim şi noi un pic pre dînşii mai ales, căci neplăcerea ce le-o căşunăm noi, purcede mai mult din reinția lor.

Despre şedința cancelariei aul[ice] mai sus descrise l-am încunoştiințat şi pre excelența sa părintele mitropolit Suluțiu.

Rugîndu-mă de iertare pentru nervozitatea mea, pre lîngă veşnicarea adîncei mele reverențe mă subscriu.

al prea stimatei Domniei Voastre

Viena, 9 febr[uarie] 1867

plecat serv
Cunoscutul

Ibidem, f. 178—179.

VI

Prea stimate Domnule

Față cu evenimentele zilelor mai nouă se simte general, că e de lipsă, ca Românii transilvani să facă paşi mai energioşi spre salvarea onoarei lor politice, dacă nu voiesc a-şi pierde înaintea tuturor partidelor însemnătatea de un factor vital de căpetenie la orice decidere asupra destinelor Transilvaniei şi dacă nu vor a abzice demisiunea lor providențială față cu întreaga românime. Fără îndoială simte oricare Român pricepător, că punctul arhimedic al Românilor e susținerea autonomiei Transilvaniei cu orice preț.

Conduşi de această convingere, noi mai mulți dintre tinerii mai bărboşi din Viena, după consultări serioase, am aflat mai cu sfat spre scopul arătat următoarea prevedere:

Năsăudenii, şi de s-ar putea şi Făgărăşenii, să declare cît mai în grabă un protest în contra uniunei „de noi fără noi", cătră care să se aláture apoi comunele şi corporațiunile române de prin țară, care cum vor putea prin declarări simple de consimțire. Fireşte că mai cu scop ar fi, cînd protestul s-ar face într-o adunare districtuală; dacă însă aceasta nu s-ar putea ține, atunci e destul şi într-o conferință a inteligenței districtuale cît se poate de cercetată. Deschizîndu-se însă mai tîrziu adunările comitatense, protestul şi declarările să se repețească chiar şi de către minorități.

Ca să arătăm seriozitatea cu care ne-am ocupat de cestiunea din vorbă, compuserăm laolaltă alăturatul substrat de protest, care-l transmitem tot azi şi p.t. domniile lor: Rațiu, Nicola, Ioachim Mureşianu, Antonelli, Axente Sever şi Const. Papfalvi.

Departe să fie de noi a voi să ne arogăm prin aceasta vreo rolă de inițiatori! Tendința noastră e numai ca în haosul acesta mare să contribuim după puteri la lămurirea cauzei naționale. Toată acțiunea în prezent o așteptăm împreună cu națiunea de la înțelepciunea și judecata desecată a Domniei Voastre și unica dorință ne-ar mai fi numai ca înțelegerea rezultînd din consfătuirile necesare ale Domniilor Voastre împreună cu alți bărbați aleși ai națiunii să aducă efectul cel mai salutar pentru patrie și națiune, oferindu-ne în direcțiunea ce veți afla cu cale a o alege și noi serviciul nostru după puteri.

Rămînînd cu deosebită reverență al Prea stimatei Domniei Voastre

Viena, 7 martie, 1867

profund servitor
Dr. Gregoriu Silași
prefect de studii

Ibidem, f. 180—181

VII

Prea stimate Domnule

Cele 14 petițiuni le-am căpătat ieri trecut săptămîna. Numai decît după sosirea lor alergai la curte, spre a-mi cere audiența; împăratul însă se afla în Ungaria, de unde numai marți, în 10 l.c. se reîntoarse. Miercuri dar mă dusei să mă înscriu pentru audiența de joi ceea ce îmi și succese fără multă greutate. Consilierul de curte, cu carele vorbii, îmi obiectă numai, că ar fi prea mulți deja înscriși pentru joi, că lista înscrișilor ar fi deja închisă etc.; dar în urmă totuși mă adause și pre mine. Drept că io nu i-am spus întreg cuprinsul petițiunilor, ci numai „Ich will 14 von unsern siebenbürgischen romänischen Grundbesitzern und Geistlichen verfasste Gesuche Seiner Maiestät überweisen, um allergnädigste veranlassung, dass der gegen die Blasendorfer Fronnarmen anhängig gemachte strafgerichtliche Prozess niedergeschlagen werde"! Altele nu i-am spus. Poate și aceasta a fost cauza de fui admis.

Așadar joi, în 12 l.c. la 10 ore prededi memoratele petițiuni în audiență publică M. Sale împăratului, traduse și purisate — după cum mi-ați scris — în 3 exemplare germane, lîngă care am alăturat originalele românești respective, numerisindu-le cu litere, după cum e usul în de acestea.

La subșternerea petițiunilor am rezumat petițul în următoarele cuvinte rostite către împăratul: „Ich wage E.M. diese alleruntertänigsten Gesuche tiefster Ehrfurcht zu unterbreiten. In denselben nehmen mehrere romänische Grundbeistzer und Geistliche aus Siebenbürgen ihre Zuflucht an die allerhöchste Gnade E. M. damit der gegen die hervorragendsten Männer und Redacteure der Romänen wegen der Kundgebung ihres politischen Glaubens von Seite der ungarischen Regierungsbehörden anhängig gemachte strafgerichtliche Prozess, um so mehr niedergeschlagen werde als jenes politische Glaubensbekenntnis gegen kein ausdrückliches Staatsgesetz verstösst denn die Frage der Union Siebenbürgens mit Ungarn ist bis nunzu eine offene Frage und wird von den Romänen als solche betrachtet; indem die definitive Union sowohl das VII ungarische Gesetzesartikel vom Iahre 1848 von einem späteren regulierenden Gesetze, als auch das allerh: ..[2] S. M. von 25 Dezember 1865 dieselbe Union von der gehörigen Berücksichtigung der besonderen Interessen Siebenbürgens und von der Garantierung der Rechtsforderungen der verschiedenen dortigen Nationalitäten abhängig macht. Aus diesem Grunde bitten die alleruntertänigsten Gesuchsteller um die allerhöchsten

[2] Cuvînt ilizibil.

uns zu veranlassende Reaktivierung derjenigen Gesetze, durch welche die polit-nationale Existenz der E. M. stets correct getreuen rom. Nation sichergestellt wird so wie behufs Regelung der Staatsverhältnisse Siebenbürgens zur ungarischen Krone und allergnädigste Einberufung des siebenb. Landtages, damit auch Siebenbürgen von seiner alten gesetzlichen Autonomie wenigstens so viel retten könne, als Kroatien oder jede andere noch so kleine und undbedeutende Provinz durch die Gnade E. M. besitzt".

Precum vedeţi, i-am vorbit cam lung, dar totuşi m-a ascultat pînă la capăt. În răspunsul ce M. S. a binevoit a mi-l da, trecu cu cîteva cuvinte preste cestiunea uniunei şi a dietei, poate căci n-a fost preparat să audă şi despre acestea, cu atît mai multe-mi vorbi despre procesul pronunciamentiştilor, precum urmează: „die Sache der union und der Sicherstellung der rom. Nation wird durch die ungarische Gesetzgebung...[3]? werden, in deren Ressort dieselbe, gehört was jenen politischen Prozess anbelangt, so wird es schwer gehen, den Leuten irgendwie zu helfen denn sie treiben eine gefährliche Agitation unter dem römanischen Volke und conspirieren augenscheinlich mit den benachbarten romänischen Fürstentümern gegen den Bestand der Monarchie, was ich doch nicht begreifen kann, wass die dortigen miserablen Zustände an sich Anziehendes für die Leute haben können. Die Geschichte ist umso bedauerlicher, als die Geistlichkeit selbst sich an die Spitze dieser Agitation stellt". (Eu: „Ich wage, E. M., die alleruntertänigste Bemerkung zu machen, dass jene vermeintliche Agitation nur eine der getreuen Romänen übelwollende feindliche Insinuation ist"). Maiestatea sa: „Nein, es ist keine blosse Insinuation, die Anzeige kommt nicht bloss von seiten der ungarischen Behörden, es liegen auch die Berichte der Gendarmerie und andere vor, welche dies bestätigen so wie dass die Agitation von Bucuresci aus unterhalten wird. Es liegt demnach vielmehr ein Interesse der...[4]? das die Untersuchung zu Ende gefuhrt werde, damit ihre allfällige Unschuld ans Tageslicht komme. Wie gesagt, es ist schwer. Ich werde im übrigen sehn was sich tun lässt" *.

Iacă rezultatul preliminariu al audienţei! Dintr-însul se vede, că antagoniştii noştri [...]ştiură să seducă şi de astădată pre monarhul în privinţa adevăratei stări a lucrurilor româneşti. Pronuciamentiştii sînt conspiratori contra monarhiei! Eu cred şi sper, că bărbaţii vor apela dela împăratul rău informat ad melius informandum. În respectul acesta n-ar strica doar uneori şi cîte o broşură adenda cîte o deputaţiune sau agent. Altcum de voi auzi ceva despre soarta petiţiunilor ulterior, nu voi lipsi a vă înştiinţa fără amînare.

După care respicîndu-mi cea mai profundă închinăciune prea stimatei doamne, şi poftindu-vă de la bunul D-zeu tot binele şi toată fericirea, sînt cel ce am fost şi voi fi deapururea al Prea Stimatei Domniei Voastre

Viena, 13 Noiembr. 1868

sincer servitor
D-or Gregoriu Silasi
vicerector în semin. grec. conf.

Arhiva istorică a Academiei R.S.R., Filiala Cluj, Fond, Ion Micu Moldovan, Mapa S, neinventariat.

* Iată traducerea liberă a textului în limba germană:

„Vreau să înaintez Maiestăţii Sale un număr de 14 petiţii, redactate de proprietarii şi preoţii români din Transilvania, prin care solicită sistarea procesului penal intentat împotriva sărmanilor supuşi din Blaj".

— „Îmi îngădui să supun Maiestăţii Voastre, cu cea mai umilă plecare aceste petiţii. Prin intermediul lor, mai mulţi proprietari şi preoţi români din Transilvania, în speranţa în înalta milă a Majestăţii Voastre, solicită suspendarea procesului penal intentat de oficialităţile maghiare împotriva celor mai iluştri bărbaţi ai româ-

[3] Cuvînt ilizibil.

[4] Cuvînt ilizibil.

nilor, ca urmare a manifestării de către aceștia a crezului lor politic. Suspendarea procesului ar fi cu atît mai necesară cu cît nu există nici o lege specială care ar fi fost încălcată prin afirmarea acestui crez politic. Pînă astăzi, problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria nu este soluționată. Aceasta este poziția românilor. Potrivit articolului VII din legea maghiară din 1848 și în conformitate cu hotărîrea Majestății Voastre din 25 decembrie 1865, uniunea definitivă depinde de o lege ulterioară care ar urma să stabilească acest act în raport cu interesele speciale ale Transilvaniei și cu garantarea revendicărilor naționalităților. De altfel, acesta este și motivul pentru care supușii petiționari solicită reactivarea acelor legi prin care să fie asigurată existența politico-națională a națiunii române, pururea credincioasă față de Majestatea Voastră. În vederea reglementării relațiilor dintre Transilvania și Ungaria, este necesară convocarea dietei acestei provincii pentru ca și Transilvania să se bucure de vechea și legala sa autonomie precum se bucură, din mila Majestății Voastre, Croația sau alte din provinciile mici ale Imperiului".

— „Problema uniunii și a recunoașterii națiunii române va fi reglementată prin legislația maghiară, în resortul căreia se încadrează. În ceea ce privește acel proces politic, va fi greu să ajutăm pe oameni deoarece au desfășurat o agitație periculoasă în rîndurile poporului român. După cît se pare, în legătură cu Principatele Române, învecinate, au conspirat împotriva existenței Monarhiei, deși nu pot să înțeleg cum poate să-i atragă pe oameni situația mizerabilă de acolo (din Principate). Povestea este cu atît mai tristă cu cît clerul s-a situat în fruntea acestei agitații".

— „Îndrăznesc să remarc, cu supunere, că presupusa agitație este numai o insinuare dușmănoasă și răuvoitoare, îndreptată împotriva românilor credincioși".

— „Nu, nu este o simplă insinuare; acuzația nu vine numai din partea autorităților maghiare; rapoartele jandarmilor o confirmă și atestă, totodată, că agitația este întreținută de la București. Este, deci, în interesul autorităților ca cercetările să fie continuate, duse pînă la capăt, pentru ca nevinovăția lor să iasă la iveală".

VIII

Prea stimate Domnule

Mult prețuita epistolă ce mi-o adresarăți la 10 decembrie a.c. eu o căpătai numai după plecarea de aici a noului mitropolit. Eu adecă pe baza unei scrisori primite de-adreptul de la mitropolitul, combinasem, că ea să sosească în Viena la 11 decembrie, a sosit însă la 9 l.a.; și deoarece se auzea, că M. Sa împăratul nu va veni de la Pesta, de unde i se telegrafiase, că în 14 decemb[rie] vor fi audiențe. Epistola Prea stimatei Domniei Voastre totuși am folosit-o; nu știu bine sau rău? Dar să vă anarez[5] toate în ordine.

Îndată după sosirea ilustr[isimei] sale fac a se întreba, că fi-vom primiți spre a ne face reverenția cu și cei 14 clerici români? Ne-a răspuns că în corp nu ne primește ca mitropolit, ci numai ca episcop al Gherlei; ceea ce ne-am explicat-o așa, că presv[inția] sa nu ar vrea să asculte bucuros binevestiri cu alusiuni și cam politice, după cum îngiurstările noastre prezente și față cu o persoană de o pozițiune așa de înaltă nu se poate almintre. Cu toate aceste io îi spusei în puținele cuvinte ce i le-am ținut și aceea că „națiunea rom[ână] așteaptă că precum fericitul Suluțiu a fost un adevărat Moise român, carele cu un curaj și o rezoluțiune adevărat antică s-a luptat pentru a scoate națiunea și biserica sa din Egipetul sclaviei și al împilărilor și nedreptăților seculare, succesorul lui să fie în același înțeles și după împrejurările critice încă în mai mare grad un adevărat Iosua, care să ne conducă și ajute a intra în pămîntul atîtor promisiuni de egală îndreptățire s.c.l.". Pres[finția] sa ne răspunse foarte pre lung, în esența sa cam acestea: că „nu e

[5] Lectură probabilă; sensul este cel de a relata.

omul promisiunilor ci al faptelor ; că deşi la toate evenimentele converg trei factori, D-zeu adeca, şi sîrguinţa tenace a omului, şi a treia cercustările favorabile sau nefavorabile, totuşi preas[finţia] sa oriunde vor cere interesele noastre comune, că dimpreună să apese în cumpănă cu ajutorul lui D-zeu şi încît îl vor ierta giurstările şi puterile nicăieri nu va lipsi ; pentru aceea să avem încredere într-însul s.c.l.". Clericii mei au observat că cuvîntul „naţiune" nu i-a ieşit pre buze nici măcar odată. Alt cum primirea a fost pre binevoitoare.

Joi în 10 decembrie s-a tîmplat „procesul canonic". Aici fiind pre cîteva momente cu mitropolitul singur, îi adusei înainte între alte enciclica orădeană. La aceasta preas[finţia] observă că „faptul e prea întristător, deoarece pre temeiul lui regimele pestan nu poate pretinde, ca şi ceilalţi episcopi ai noştri să lucre tot astfel, căci dacă a putut orădeanul dece să nu poată şi dînşii." (Nu cumva a fost şi este noul mitropolit doar şi provocat deja în respectul acesta ? !).

În 12 decembrie după amiazi la nunţiul prînz în onoarea mitropolitului nou numit. La masă pre lîngă personalul de la nunţiatură au mai fost br. Meyserbeg, fostul ambasador la Roma, comitele Pratti, senator imp[erial] şi br. Biegeleben, consilier în ministerul de externe comun şi totodată consilier intim. Norocul rău, să şed lîngă acesta din urmă, şi io folosii ocaziunea numaidecît, îndreptînd discursul asupra afacerilor noastre române şi ale României. Astfel îi arătai excelenţei sale, cît de nedrept şi totodată absurd lucru e, a acuza pre Români, viţa latină, cu simpatie pentru Rusia ; cîte basme neadevărate şi contraziceri cuprinde cartea englezului Bonner, criticat de d. Hajdeu în „Românul", cît de neîntemeiată e presupusa frică de România, cînd această ţărişoară acum se luptă spre a se menţinea de rămăşiţele unei gospodării orientale, şi altele. Aci îmi obiectă de tendinţele d-lui Brăteanu ; io îi observai, că d. Brăteanu nu vrea alta, decît ca patriot rom[ân] bun a consolida ordinea şi prosperarea lucrurilor în patria sa. *„Acolo ordinea nu se va consolida, pînă cînd pre tron şade un Hohenzollern"* (subliniat în text), fu răspunsul frapant al esc[elenţei] sale, carele îmi aduce aminte ceea ce mi-aţi fost scris într-o epistolă precedentă despre *vina neiertabilă* (subliniat în text) a Românilor.

Fireşte, că acel răspuns încă nu rămase nerefutat, în care privinţă mă provocai la dorul nutrit de patrioţii români încă înainte de convenţiunea de Paris, că adecă prin alegerea unui prinţ străin să taie calea ambiţiunii celei fără de creieri a boierilor indigeni, etc. etc. Mi-a bătut la ochi, că în toate aceste convorbiri, mitropolitul nici barem cu un cuvînt nu s-a mestecat, cu toate că escelenţia sa şedea între mine şi mitropolitul nemijlocit.

Cum memorai mitropolitul în aceeaşi seară a şi plecat. Epistola Prea stimatei Domniei Voastre căpătînd-o în 15 dec[embrie] am fost mult timp în dubiu, că dece să mă apuc ? În fine mă determinai, şi făcînd de pre textul aceleia german două copii întocma, şi subscriindu-vă pre Prea stimata Domnia Voastră şi pre mine ca copiator, una o dusei lui Beust, cealaltă baronului Biegeleben, ieri în 30 decembrie.

Beust cancelarul de stat mă primi vezi-bine cu multă curtenire, dîndu-mi chiar şi scaun să şed ; dar de scos n-am putut scoate nemica dintr-însul. M-a ascultat alminteri pînă în capăt, ca să-i spun, că „faţă cu acuzările ridicate de nou cu multă înverşunare în contra Românilor transilvani, ca şi cum ar fi aplecaţi şi ar lucra pentru Dacoromanism şi ar agita şi conspira contra împărăţiei, m-am ţinut ca Român transilvan de datorinţia a aşterne esc[elenţei] sale epistola ce o căpătai ocazionalmente de la unul dintre bărbaţii cei mai distinşi ai Românilor, şi în care, deşi în trăsături foarte generale, se descopere netemeinicia acelor acuze cum şi adevăraţii tătîni şi propagatori ai dacoromânismului şi alte lucruri, care revarsă lumină nu puţină asupra situaţiunei prezente în Transilvania ; de unde rog pre esc[elenţa] sa, ca pre dibaciul conducător şi dispunător ai destinelor prezente ale monarhiei, să binevoiască a învrednici epistola subşternută de preţioasa sa considerare". La ce numai atît îmi răspunse, că „acuzările acestea se ridică din partea Pestei, şi esc[elenţa] sa nu ştie, ce şi cît adevăr este într-însul". La aceasta io îi răspunsei, că togma de aceea îndrăznii a-l incomoda cu acea copie, pentru că esc[elenţa] sa să fie în stare a se informa şi din fîntînă română, după axioma „audiatur et altera

para", și că Prea st[imata] Domnia Voastră sînteți gata a adeveri tot cu documente, s.c.l. La toate acestea nu-mi răspundea, decît...[6], așa cît dacă io stăteam în loc, ca să-i dau timp de a-și face observațiunile sale sau să mă întrebe ceva, ca apoi io să pot continua mai departe, esc[elența] sa nu zicea nici un cuvînt ; și așa comandîndu-se îl părăsii.

Chiar din contra, de br. Biegeleben abia putui scăpa, atîtea m-a întrebat și la atîte l-am reflectat. Esența celor zise de către ecs[elența] sa este : „că e de dorit ca sistemul dualistic de azi să se consolideze, deoarece pentru Austria nu avem altul, că pre terenul acesta noi Românii să facem rezistență contra asupririlor maghiare ; că esc[elența] sa nu aproba purcederea Maghiarilor cea necruțătoare față cu Românii ; că s-ar fi putut păstra prea bine din partea Maghiarilor dieta Transilvaniei, așa ca a Croației, de a cărei împăcare trebuie să ne bucurăm ; că almintrea esc[elența] sa caută să mărturisească, cum că referințele noastre din Ungaria nu le cunoaște prea bine". Eu m-am nevoit a-i da la toate cît mai detaiate și mai posibile deslușiri.

Din cele de sus se pare, că domnii de aici nu s-ar supăra nicidecum, dacă Românii iară s-ar acăța de cap cu Ungurii. Mai amintesc știrea că în cercul aristocrației nu se privește a fi departe timpul, cînd Schmerling ar avea a relua de nou cîrma lucrărilor, cel puțin așa auzii și de la unii juni a academiei Teresiana, și apoi proverbul zice că „was die Alten sungen, zwit scherten die Iungen". Poporațiunea pre aici încă e tare nemulțumită cu starea de azi.

Modesta mea părere ar fi, că în prezent Românii să-și cumpere vreun jurnal german mai de însemnătate, să mai lumineze opiniunea publică și prin cîte o broșură germană și franceză, și la întîmplări mai ponderoase să mai trimită și cîte o deputațiune de doi trei bărbați din caz în caz la împăratul. Doară s-ar putea colecta un mititel fond spre aceasta.

În fine rugîndu-mă de iertare pentru lunga mea referada[7], poftindu-vă încă și ani mulți tot binele și toată fericirea de la bunul D-zeu (rămîn)[8] al Prea stimatei Domniei Voastre

Viena, 31 decembrie, 1868

profund servitor
Dr. Gregorie Silași
vice rector

P.S. Alături copia dorită

Biblioteca Academiei R.S.R., Fond George Barițiu, Corespondență, Manuscris 1002, f. 189—190.

---

[6] Text ilizibil, în limba germană.
[7] Sensul este cel de relatare.
[8] În text, cuvîntul este indescifrabil din cauza deteriorării documentului. Completarea este a noastră.

ROMÂNIA ÎN CONTEXTUL EVENIMENTELOR EUROPENE DIN PERIOADA 1944—1947

DE

AUREL LOGHIN şi JANETA BENDITER

La începutul anului 1944, în Europa angajată într-unul din cele mai pustiitoare războaie pe care le-a cunoscut lumea modernă şi contemporană, premisele care deschideau perspective pentru o nouă aşezare a lumii erau o realitate de necontestat. Anul 1944 modifică substanţial situaţia pe fronturile celui de al doilea război mondial atît în est, cît şi în vest în favoarea coaliţiei antihitleriste.

Debarcarea trupelor aliate în Europa, deşi realizată cu întîrziere, a obligat Germania să ducă lupta pe două fronturi. Frontul principal, pe care se hotăra soarta războiului, a rămas însă cel sovieto-german, front ce se întindea pe o distanţă uriaşă de 3 000 km, pe care statele fasciste masaseră 288 de divizii şi 23 de brigăzi speciale, ceea ce însemna peste 4 milioane de soldaţi [1]. Schimbările survenite către sfîrşitul lunii august 1944 pe frontul de răsărit au avut drept rezultat nimicirea unor grupări însemnate ale inamicului şi eliberarea unor teritorii întinse. Spre deosebire, însă, de alte războaie purtate pînă atunci, victoria avea să fie asigurată nu numai de armate, ci şi de un alt factor, anume de lupta popoarelor din ţările ocupate de armatele şi administraţia nazistă. Este vorba de un fenomen istoric multiform, care, în anii celui de al doilea război mondial, a luat proporţii neîntîlnite pînă atunci.

De o extremă varietate, această luptă a fost puternic legată de condiţiile specifice de dezvoltare ale fiecărei ţări în parte, de tradiţiile de luptă, de poziţia lor geografică, de importanţa strategică a ţărilor respective. Această luptă naţională, la care au luat parte sute de mii de

---

[1] *România în războiul antihitlerist*, Editura militară, Bucureşti, 1964, p. 52.

oameni în fiecare țară, indiferent de profesie și credință, a constituit un ansamblu extraordinar de forțe, în multe privințe cu totul nou, care a jucat un rol de mare însemnătate la cîștigarea victoriei comune împotriva țărilor axei Roma-Berlin-Tokio.

Este, astăzi, cunoscut că această luptă a luat prin surprindere comandamentul german, care a considerat-o, începînd din 1942, drept un „război bine organizat" și o „uriașă amenințare"[2]. Apreciată de unii istorici „a patra forță"[3] a celui de al doilea război mondial sau „al doilea front"[4], lupta de rezistență a popoarelor devine unul din factorii de o deosebită importanță în realizarea victoriei insurecțiilor naționale.

Deși nu frontul din umbră a decis soarta celui de al doilea război mondial, nimeni nu contestă uriașa contribuție adusă de mișcările de rezistență, conduse de „fronturile patriotice antifasciste" sau de „comitetele naționale" din Franța, Iugoslavia, Polonia, România, Bulgaria, Albania și alte țări, la slăbirea puterii de rezistență a armatelor germane. Bucurîndu-se de adeziunea majorității popoarelor din țările respective, ele au luptat, în primul rînd, pentru eliberarea națională. În acest scop, luptătorii din mișcările de rezistență „nu s-au dat în lături de la nici un sacrificiu și de la nici un efort"[5].

Sînt încă prea puțin cunoscute, la noi, sursele documentare germane care atestă proporțiile neliniștii cercurilor naziste în legătură cu puterea și amploarea mișcărilor de rezistență din Europa. Încă în iulie 1942, Înaltul Comandament German (O.K.W.) a fost obligat să încredințeze unor trupe speciale lupta împotriva rezistenței. În ordinul adresat acestora, Hitler preciza că dacă lupta împotriva partizanilor din răsărit și a mișcărilor de rezistență din Balcani „nu va fi dusă în modul cel mai brutal, noi nu vom putea domina"[6]. În vara anului 1944, O.K.W. considera trupele de rezistență din Iugoslavia și Franța drept „forțe beligerante independente"[7].

Insuccesele de pe frontul antisovietic, înfrîngerea de la Stalingrad, au sporit puterea de luptă a mișcărilor de rezistență din țările Europei; acestea devin unul din factorii de însemnătate considerabilă pentru distrugerea fascismului. Succesele repurtate de mișcările de rezistență au

---

[2] L. Randulic, *Der Partisanen Krieg, Bilanz des Zweiten Weltkrieg*, 1965, p. 101.

[3] H. Bernard, *Histoire de la Résistance europeénne*, Marabout Université, 1968, p. 109.

[4] Henri Michel, *La Guerre de l'ombre. La Résistance en Europe*, Grasset, Paris, 1970, p. 378.

[5] H. A. Jacobsen, *Der Zweite Weltkrieg, Grundzüge der Politik und Strategie in Dokumenten*, Francfort, 1965, p. 258.

[6] H. Heiber, *Quellen und Darstelungen zur Zeitgeschichte*, Band X Stuttgart, Deutsche Verlag Anstalt, 1962, p. 65.

[7] H. Greiner, *Die Oberste Wehrmacht Führung 1939—1942*, Wiesbaden, Limes Verlag, 1951, p. 292.

fost, fără îndoială, influențate și de condițiile favorabile create pe plan internațional. În acest cadru, lupta victorioasă a poporului român, condusă de partidul comunist, capătă proporții deosebite. Importanța generală și particulară a victoriei revoluției democrat-populare în România, precum și unele din particularitățile acestei lupte se impun a fi reliefate.

Deși România, împotriva voinței poporului, se afla alături de țările axei, lupta maselor populare în anii războiului a constituit o serioasă preocupare a vîrfurilor conducătoare militare și politice naziste. În noiembrie 1943, adresîndu-se cadrelor de conducere a diferitelor Landuri, pentru a le înfățișa situația grea în care se afla Germania, generalul Jodl, referindu-se la România, preciza că „aici, lucrurile sînt complicate“. Pe de o parte, spunea el, există o poziție sinceră față de Berlin, iar pe de altă parte „mai există o orientare politică de care noi trebuie să ne dăm seama“. Potrivit aprecierilor generalului nazist, în România, ca și în alte țări aliate, satelite sau ocupate de armata germană, domnea o atmosferă îngrijorătoare pentru cel de-al treilea Reich. Nu mai era vorba — așa cum lăsa el să se înțeleagă — numai de înăsprirea contradicțiilor sociale sau de căutări ale unor grupări politice, ci de lupta organizată a maselor, luptă îndreptată împotriva Germaniei [8]. Proporțiile pericolului reprezentat de lupta maselor populare din țările ocupate, la începutul anului 1944, este relevat de numărul mare al hitleriștilor angajați în acțiuni de reprimare; patru sute de mii de soldați germani luptau împotriva mișcării de rezistență din Iugoslavia, iar 11 servicii de spionaj și represalii au fost înființate în România pe lîngă cele existente pînă atunci [9].

Lupta antifascistă a poporului român, în a doua jumătate a anului 1944, se desfășura în același timp cu aceea a patrioților polonezi, care începuseră răscoala antihitleristă din Varșovia, cu a patrioților francezi, iugoslavi, greci, cehoslovaci, albanezi, bulgari. În același timp, importante succese au repurtat masele populare din Belgia, Olanda, Norvegia, Austria și Danemarca [10]. În fiecare din țările amintite, potrivit condițiilor lor specifice de dezvoltare, au avut loc acțiuni hotărîte prin care popoarele, sub conducerea partidelor comuniste și a forțelor patriotice, au grăbit eliberarea lor de sub tirania fascistă. Analiza documentelor programatice din țările în care revoluțiile democrat populare au fost victorioase, spre exemplu, cel elaborat de către „Frontul Patriotic“ din Bulgaria (17 iulie 1942), Platforma P.C.R. (6 septembrie 1941) sau Mani-

---

8 *Seversono-Sekretno! Tolko dlea Kommandovania*, Dokumentî i Materialî, Izdat, „Nauka“, Mosckva, 1967, p. 530—550.

9 B. Sweet-Escott, *Baker Street Iregular*, London, 1965, p. 194.

10 ***European Resistence Movements, 1939—1945***, Tom. II, Pergamon Press, London, 1964, p. 18.

festul P.C.R. pentru realizarea unității clasei muncitoare (1 mai 1944), programul „Frontului Independenței Ungare“ (2 decembrie 1944), documentul „Consiliului național provizoriu pentru eliberarea Albaniei“ (sept. 1942) sau documentele mișcării de rezistență din Iugoslavia (noiembrie 1942), subliniază că principalele obiective aveau în vedere rezolvarea problemelor naționale și sociale, în strînsă legătură cu condițiile obiective și specifice de dezvoltare ale fiecărei țări în parte.

Ceea ce se cuvine a fi în mod deosebit subliniat este faptul că partidele comuniste din țările sud-estului european, prin felul cum au condus lupta, prin cuvintele de ordine lansate în aceste momente de răscruce, au dovedit o orientare matură în ceea ce privește realizarea unei sinteze a spiritului revoluționar. Ele au dovedit, prin activitatea lor, că în aceste țări, existau, încă înainte de război, condițiile necesare unei lupte de mari proporții, ale unei lupte innoitoare. Era vorba de existența unui proletariat industrial exploatat la maximum, a unei țărănimi fără pămînt sau cu pămînt puțin și supusă marilor proprietari, a unor cercuri conducătoare puțin preocupate de îmbunătățirea condițiilor de muncă și trai ale maselor, a unei administrații corupte și teroriste. Jaful economic al acaparatorului, transferul populațiilor, represaliile, lagărele de concentrare, execuțiile colective, toate acestea au înăsprit și accentuat lupta maselor.

În această situație, partidele comuniste, între care și P.C.R., au devenit purtătoarele de cuvînt ale celor mai importante probleme naționale. Aprecierea complexă și reală a pericolului fascist din țările respective, considerarea diferențiată a grupărilor politice conducătoare, innoirea arsenalului propagandistic, toate acestea au dinamizat munca partidelor comuniste și au contribuit la creșterea nivelului teoretic și practic al luptei antifasciste. Una dintre problemele capitale, aceea a asigurării aliaților, a fost, de asemenea, rezolvată în raport cu noile condiții, în strînsă legătură cu particularitățile fiecărei națiuni în parte. Au apărut, în fiecare țară, noi conducători ai mișcării muncitorești și antifasciste.

Succesul comuniștilor a fost asigurat nu numai de capacitatea lor de organizare, cum s-a încercat să se explice, ci, mai ales, de soluțiile propuse pentru salvarea popoarelor, soluții superioare din toate punctele de vedere față de altele propuse de diferite partide sau grupări politice burgheze interesate și ele în înfrîngerea fascismului. Cu atît mai remarcabile sînt succesele repurtate de partidele comuniste, cu cît ele s-au înfăptuit în condițiuni obiective și subiective deosebit de grele.

Referindu-se la situația României, în a doua jumătate a anului 1944, Churchill afirma că „poporul român nu poate întreprinde deocam-

dată nimic avînd pistolul automat nemțesc la tîmplă“ [11]. Or, în pofida unor imense greutăți, partidul comunist și-a dat seama că gradul și treapta de dezvoltare a societății românești, existența premiselor materiale necesare unor profunde transformări revoluționare, precum și împrejurările generale favorabile, au creat în țară o asemenea situație politică încît lupta forțelor patriotice nu avea să se oprească numai la rezolvarea sarcinilor antifasciste de eliberarea națională, ci va continua pînă la înfăptuirea revoluției democrat-populare.

Considerată de o importanță capitală pentru evoluția viitoare a războiului și a intereselor coaliției antihitleriste, insurecția națională antifascistă armată din România [12], cum arăta jurnalul O.K.W.-ului, a produs la Berlin „o reală consternare“ [13]. Succesul ei a constituit unul din „momentele grele“ (Schwerpunct) în desfășurarea războiului de către cel de-al treilea Reich [14]. Ca un rezultat imediat al evenimentelor de la 23 August 1944, Germania hitleristă a fost lipsită de unele din materialele prime indispensabile purtării războiului, iar drumul spre eliberarea popoarelor din Europa Centrală a fost deschis.

În raportul adresat lui Hitler, întocmit de generalii Keitel și Guderian, se preciza că victoria insurecției din România, pe lîngă consecințele imediate de ordin militar, a produs, în același timp, și o răsturnare de fronturi extrem de periculoasă, care va duce la pierderea nu numai a teritoriului României, ci și acel al Bulgariei, Iugoslaviei și Greciei, creîndu-se astfel un mare pericol pentru armata germană din Balcani [15].

După cum aflăm din jurnalul O.K.W., situația armatei germane din Iugoslavia devenise tragică, iar evenimentele care au urmat în Ungaria au atins grav interesele Germanei. Printr-un ordin special, dat la 1 septembrie, ca urmare a situației create în România, grupul de armate conduse de generalul Löhr a fost silit să evacueze Grecia insulară și continentală [16]. În cîteva zile, datorită succesului evenimentelor din țara noastră, frontul hitlerist a fost rupt pe o uriașă întindere.

Dacă pornim de la realitatea că România a constituit pentru Germania o poziție cheie în operațiile de pe frontul de est, pentru alimentarea zonei balcanice și în genere pentru războiul pe care-l ducea împotriva Națiunilor Unite, vom înțelege de ce succesul insurecției naționale antifasciste armate a constituit una din cele mai grele lovituri pe

---

[11] Arhiva M.A.E., Fond 71, E, 9, vol. 383, f. 10.

[12] H. Bernard, *Op. cit.*, p. 91 ; H. Seton-Watson, *The East european revolution*, F. A. Praeger, New-York, 1961, p. 89—90.

[13] *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, 1944—1942, IV_1 p. 805 805.

[14] *Ibidem*, p. 866.

[15] Arhivele statului București, Fondul Casa regală, dosarul nr. 12 bis/1945.

[16] *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, 1944—1945, IV_1, p. 866

care le-a primit cel de-al treilea Reich în această parte a Europei [17], precum şi de ce a avut o mare însemnătate pentru coaliţia antihileristă [18]. Astfel, dimensiunile insurecţiei din România au depăşit frontierele naţionale, dobîndind o semnificaţie internaţională. Ea se înscrie între contribuţiile de seamă în cadrul luptei popoarelor împotriva fascismului şi a dezvoltării procesului revoluţionar mondial.

Istoria revoluţiei populare din România relevă faptul că ea s-a caracterizat, deopotrivă, prin prezenţa unor trăsături caracteristice fundamentale, care sînt comune procesului revoluţionar din ţările Europei şi Asiei, precum şi prin aspecte concrete specifice, ce au fost determinate de împrejurări istorice interne şi externe în care s-a dezvoltat statul român. Era vorba de nivelul general de dezvoltare, de condiţiile sociale, economice, politice şi culturale interne şi externe în care a evoluat poporul nostru [19]. S-a realizat, astfel, unul din principiile fundamentale, susţinut cu consecvenţă de P.C.R., şi anume că linia politică generală de transformare socialistă a societăţii este un atribut inalienabil al fiecărui partid şi stat socialist, care ţine seama, totodată, şi de experienţa multilaterală a altor popoare care construiesc o nouă orînduire socială.

Dezvoltată nemijlocit din lupta împotriva ocupanţilor hitlerişti şi a fascismului intern, revoluţia din România, ca şi din celelalte ţări, a avut drept obiectiv lupta împotriva imperialismului, pentru democraţie, pentru independenţă naţională. În fiecare din aceste ţări, se poate constata ridicarea clasei muncitoare în fruntea luptei revoluţionare a maselor populare, îmbinarea sarcinilor luptei de eliberare naţională cu cele ale luptei de eliberare socială, îmbinarea obiectivelor imediate cu cele de perspectivă.

Cît priveşte aliaţii — problema principală în revoluţie — aliatul principal al clasei muncitoare a fost în toate ţările ţărănimea, interesată în eliberarea de sub jugul fascist, în cucerirea libertăţilor democratice, în soluţionarea democratică a problemei agrare, prin lichidarea deplină şi definitivă a rămăşiţelor feudale şi semifeudale.

Forma organizatorică a luptei împotriva fascismului a fost un larg front naţional antifascist, care a cuprins în rîndurile sale bărbaţi, femei, tineri, diferite categorii de oameni ai muncii conduşi de partidele comuniste şi muncitoreşti. Însemnătatea uriaşă a acestui front o relevă puternicele lovituri date forţelor ocupante şi fascismului din interiorul fiecărei ţări, pregătirea şi apoi înfăptuirea revoluţiei democrat-populare.

Pentru ţările europene, mişcarea de eliberare de sub tirania fascistă a însemnat condiţia care a precedat răsturnării prin revoluţie a

---

[17] A. Goold Lee, *Crown against siecle*, Hutchinston, Ltd. London, 1961, p. 91.
[18] H. Michel, *La guerre de l'ombre...*, p. 343.
[19] *Rezoluţia Conferinţei Naţionale a Partidului Comunist Român*, „Scînteia" din 3 noiembrie 1945.

claselor exploatatoare. În țările din Asia, însă, lupta împotriva militariștilor japonezi a însemnat nu numai eliberarea de sub dominația ocupanților, ci și de sub jugul colonial al imperialismului, ceea ce a dus la instaurarea, în aceste țări, a regimului de democrație populară.

Evenimentele care au avut loc au permis, astfel, desprinderea unor concluzii de ordin teoretic și practic : în primul rînd, necesitatea asigurării rolului conducător al partidului marxist-leninist în fruntea clasei muncitoare în desfășurarea luptei de eliberare națională, făurirea alianței muncitorești-țărănești și, pe această bază, a unui larg front antiimperialist. Acestea au constituit, totodată, cîteva dintre sarcinile imediate, fundamentale, ale clasei muncitoare în pregătirea și desfășurarea revoluției. Înfăptuirea acestor sarcini a depins în toate țările de capacitatea partidelor comuniste de a aplica în mod creator legile generale ale luptei de clasă, în condițiile pregătirii și apoi ale trecerii de la capitalism la socialism. Partidele comuniste au fundamentat, ca rezultat al experienței lor, o strategie și o tactică adecvată, aplicînd teoria marxist-leninistă, ca și experiența proprie și internațională de luptă la condițiile istorice concrete în care au fost pregătite și înfăptuite revoluțiile populare. În Bulgaria, spre exemplu, marea burghezie a avut poziții politice relativ mai slabe în raport cu alte țări din Europa, unde au fost înfăptuite revoluțiile populare. Aceasta a făcut ca partidul comunist să se afirme ca unicul apărător al intereselor naționale și sociale ale poporului bulgar. În aceste condițiuni, partidul comunist a putut realiza și dezvolta treptat alianța dintre muncitori și țărani, pregătind și înfăptuind revoluția populară, care a avut, după aprecierea Partidului Comunist Bulgar, de la început un caracter socialist[20].

În țările din centrul și sud-estul Europei, partidele comuniste au trebuit să aplice forme de luptă capabile să asigure atît izolarea burgheziei, cît și cucerirea de partea clasei muncitoare și a comuniștilor a maselor largi populare. În unele țări, între care și în România, înfăptuirea acestor sarcini a întîmpinat obstacole : o seamă de reprezentanți ai partidelor burgheze au făcut parte din guvernele de coaliție antifasciste sau au participat la constituirea frontului popular antifascist, fapt care, *în noile condiții de după război*, a întîrziat într-o anumită măsură procesul revoluționar. Dat fiind faptul că după izgonirea cotropitorilor naziști, o parte importantă a burgheziei mai deținea încă poziții puternice în stat și se mai bucura de încrederea în anumite pături sociale, în unele țări a fost necesară o perioadă relativ îndelungată pentru ca partidele comuniste să pregătească premisele desfășurării cu succes a revoluțiilor populare, ale transformării acestora în revoluții socialiste.

---

[20] G. Dimitroff, *Ausgewählte Schriften*, Band 3, p. 577 ; *Sotialisticeskata revolutia v Bîlgaria*, Sofia, 1965, p. 319 ; *Bulgariens Volke in Wiederstand, 1941—1945*, 1964, p. 357.

Ansamblul condiţiilor concrete din România au determinat posibilitatea unei anumite succesiuni în înfăptuirea sarcinilor revoluţiei, iar rezolvarea problemei puterii nu s-a făcut printr-un singur act, desfăşurat într-o perioadă scurtă de timp. Această situaţie marchează una dintre caracteristicile revoluţiei democrat populare din ţara noastră.

În studierea acestui proces trebuie avute în vedere, cum s-a mai arătat, atît cerinţele dezvoltării interne, cît şi situaţia internaţională din anii 1944—1947. Partidul Comunist Român trebuia să ţină seama că în rezolvarea sarcinilor cu caracter antihitlerist erau interesate toate forţele sociale şi politice din ţară, în timp ce înfăptuirea celor cu caracter socialist se puteau realiza numai prin lupta hotărîtă a maselor împotriva monarhiei şi a partidelor naţional-ţărănesc şi naţional-liberal. De aceea, P.C.R. şi-a îndreptat atenţia în special spre aliaţii trainici, statornici şi interesaţi în victoria revoluţiei, dar a avut în vedere şi atragerea aliaţilor vremelnici, chiar nestatornici.

Tactica Partidului Comunist Român de coalizare a tuturor forţelor democratice, antihitleriste, indiferent de interesele de clasă, de contradicţiile politice, de motivele care le determinau să acţioneze pentru înlăturarea dictaturii militaro-fasciste, era impusă şi de tendinţele spre noi regrupări politice, care se conturau în sînul principalelor partide politice burgheze. Înţelegerile stabilite de P.C.R. cu gruparea liberală condusă de Gh. Tătărăscu şi cu cercurile palatului, care vedeau necesitatea obiectivă a colaborării cu comuniştii, au corespuns cerinţelor obiective şi au facilitat posibilitatea înlăturării dictaturii militaro-fasciste.

În stabilirea obiectivelor imediate ale P.C.R. şi ale aliaţilor săi trebuia avut în vedere faptul că în România se impuneau mai întii adînci prefaceri democratice, refacerea economiei naţionale, democratizarea ţării, dobîndirea unei adevărate independenţe naţionale. Aceste obiective trebuiau înfăptuite în condiţiile în care tratatul de pace cu România nu fusese încă semnat şi statutul internaţional al ţării nu era încă certificat, în condiţiile în care gradul de conştiinţă a majorităţii populaţiei, se maturiza pe măsura dezvoltării procesului revoluţionar. În aceste condiţiuni, forţele revoluţionare trebuiau să dea dovadă de o mare hotărîre, de un tact deosebit, de o înaltă responsabilitate.

Cele mai multe din obiectivele înscrise în documentele programatice ale vremii, în special în platforma F.N.D., însemnau realizarea unor schimbări structurale economice, sociale şi politice, dar care nu erau de natură socialistă. Toate aceste măsuri constituiau obiectivele pe care o consecventă democratizare a ţării le urmărea. Majoritatea acestor cerinţe se înscriau pe linia unor tradiţii : „transpunerea în fapt a reven-

dicărilor lozincilor paşoptiste larg democratice abandonate de burghezia română“ [21].

Studierea, de exemplu, a obiectivelor urmărite de către guvernul de la 6 martie 1945, subliniază faptul că acestea se situau în cadrul strict al transformărilor burghezo-democratice, ceea ce a favorizat mobilizarea tuturor forţelor capabile să contribuie la mersul înainte al ţării, la folosirea contradicţiilor din sînul burgheziei, dar mai ales au contribuit la instaurarea puterii populare cu mai puţine sacrificii. Măsurile preconizate în aceeași perioadă, pentru refacerea și dezvoltarea economiei, nu au depăşit reformele posibile a fi înfăptuite în cadrul orînduirii capitaliste. Ele au avut un caracter general democratic, naţional, un caracter burghezo-democratic consecvent.

P.C.R., credincios învăţăturii marxist-leniniste şi aplicînd-o creator la realităţile istorice ale ţării noastre, îşi întemeia strategia sa pe necesitatea desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice şi a trecerii la revoluţia socialistă.

În procesul realizării acestor schimbări structurale, proletariatul şi-a consolidat continuu rolul său de conducător în societate. Prin poziţiile ocupate în guvern, în aparatul de stat, prin influenţa exercitată în principalele sectoare ale vieţii economice şi sociale, el şi-a cucerit, în procesul desăvîrşirii transformărilor burghezo-democratice, poziţiile necesare pentru trecerea la revoluţia socialistă.

Meritul deosebit al P.C.R., după victoria insurecţiei naţionale antifasciste armate constă în prevederea faptului că lichidarea regimului militaro-fascist va deschide larg drumul luptei pentru înfăptuirea unor profunde transformări sociale. Succesul acestei lupte avea să depindă de tăria clasei muncitoare şi a aliaţilor ei, de priceperea partidului comunist de a conduce masele spre noi succese, de atragerea în luptă a unor largi forţe democratice, patriotice.

Lupta forţelor populare pentru dezvoltarea ţării pe calea revoluţiei, împotriva încercărilor reacţiunii de a permanentiza rînduielile vechi, constituie caracteristica fundamentală a perioadei istorice de după insurecţia naţională antifascistă armată, ceea ce a determinat elaborarea de către P.C.R. a unor noi principii tactice, corespunzătoare situaţiei create de victoria insurecţiei. P.C.R. a făurit noi organisme politice menite să unească forţele democratice, interesate acum în dezvoltarea cuceririlor obţinute prin insurecţie şi asigurarea victoriei revoluţiei socialiste.

Ceea ce se impune a fi reliefat în mod deosebit este faptul că Partidul Comunist Român a folosit diferitele verigi ale aparatului de stat, în special guvernele, ca mijloc al unor coaliţii politice, în vederea realizării unor obiective imediate.

---

[21] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, Editura „Socec“, Bucureşti, 1945, p. 292.

Politica unei coaliţii largi a constituit, aşa cum s-a remarcat, o caracteristică a tacticii care a călăuzit activitatea P.C.R., după victoria insurecţiei. Ea a făcut posibilă antrenarea tuturor forţelor patriotice şi democratice ale ţării la efortul uriaş, uman şi material cerut de război şi de acţiunea de restabilire a ordinii economice în spatele frontului, de refacerea economică.

Seria profundelor transformări revoluţionare, care s-au materializat într-un şir de acţiuni de luptă în cadrul revoluţiei populare a căror amploare a dus la schimbări spectaculoase, fără precedent, a început prin participarea reprezentanţilor clasei muncitoare şi a ţărănimii în conducerea statului, realizarea eliberării nordului Transilvaniei, curăţirea aparatului de stat de elementele fasciste, lichidarea pentru totdeauna a proprietăţii moşiereşti, înlăturarea principalelor partide burgheze, măsurile de redresare economică, încheierea tratatului de pace etc.

În înfăptuirea acestui uriaş program, care deschidea calea trecerii spre revoluţia socialistă, un rol de mare însemnătate a avut unirea de către P.C.R. a tuturor forţelor populare, patriotice şi democratice din ţară [22]. Unitatea, care a existat între P.C.R. şi masele populare, constituie unul din elementele caracteristice ale revoluţiei democrat-populare din ţara noastră. Ea a fost o urmare a vechilor tradiţii ale P.C.R., care a luptat ani de-a rîndul pentru crearea unui front democratic naţional.

Realizarea de către P.C.R. a unei coaliţii largi de forţe a determinat, în anii războiului, izolarea dictaturii militaro-fasciste, posibilitatea antrenării majorităţii poporului român într-o luptă organizată.

Amplul proces desfăşurat de-a lungul anilor a fost puternic întărit de crearea Frontului Patriotic Antihitlerist în anul 1943, de făurirea Frontului Unic Muncitoresc în aprilie 1944, pe baza înţelegerii intervenite între Partidul Comunist Român şi Partidul Social-Democrat şi de încheierea, în iunie 1944, a Blocului Naţional Democrat.

Înmănuncherea într-un singur torent a tuturor forţelor patriotice şi democratice a fost posibilă datorită stării de spirit antifasciste existente în rîndurile maselor largi ale poporului încă înaintea declanşării războiului. Aceasta a constituit un factor esenţial al succesului insurecţiei, a creat condiţiile ca întreaga armată română să întoarcă imediat armele împotriva trupelor hitleriste. După victoria insurecţiei, datorită caracterului realist al orientării politice şi tactice a partidului comunist, toate aceste forţe au luptat pentru realizarea acelor obiective care să asigure ţării noi victorii.

Pornind de la particularităţile specifice ale României în domeniul structurii sociale şi de clasă, P.C.R. a dovedit caracterul realist al orientării sale politice şi tactice în ceea ce priveşte lărgirea sferei coaliţiilor.

---

[22] Aurel Loghin, Aurel Kareţchi, *Partidul Comunist Român, factorul dinamizator în coalizarea tuturor forţelor patriotice participante la insurecţia armată din august 1944*, „Forum“ — Ştiinţe sociale, VI/1970.

Avînd în vedere atît interesele generale ale dezvoltării revoluției populare, cît și cele specifice diferitelor pături sociale, P.C.R. a antrenat și colaborat cu toate forțele sociale și politice care s-au arătat, dintr-un motiv sau altul, dispuse să participe la luptă alături de clasa muncitoare. Folosind forme și metode variate de acțiune, P.C.R. a pregătit masele în vederea folosirii și a mijloacelor violente, în măsura în care forțele reacționare ar fi recurs la astfel de metode.

Reține atenția, în cadrul particularităților revoluției populare în țara noastră, faptul că transformările revoluționare, democratice și primele măsuri cu caracter anticapitalist s-au înfăptuit în condițiile monarhiei și ale luptei împotriva încercărilor acesteia de a împiedica procesul revoluționar.

Schimbările care au survenit în economia națională a țării, după naționalizarea principalelor mijloace de producție, din iunie 1948, au reprezentat unul din aspectele esențiale ale desprinderii ei din lanțul imperialist, iar trăsătura caracteristică a refacerii economiei naționale, care a început în perioada 1944—1947, o constituie faptul că ea nu a fost o simplă refacere a ceea ce a fost distrus în timpul războiului, ci a însemnat crearea premiselor necesare trecerii la construcția bazei economice a socialismului. Toate măsurile luate, în situația atît de complexă din acei ani, au subliniat capacitatea P.C.R. de a elabora politica sa marxist-leninistă, pornind de la realitățile societății noastre, de la analiza raportului de forțe pe plan național și internațional, privit în perspectivă.

Analiza unora din particularitățile procesului revoluționar din România confirmă, așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu cu prilejul aniversării a 25 de ani de la instaurarea primului guvern democratic, „o dată mai mult justețea tezelor marxist-leniniste potrivit cărora fiecare popor, pășind pe calea revoluției și construcției socialiste, aduce o experiență proprie, aplică legile generale în forme specifice, corespunzător condițiilor concrete în care trăiește, particularităților istorice diferite de la țară la țară. Desfășurarea, încununată de succes, a revoluției în România a contribuit la îmbogățirea tezaurului teoriei și practicii marxism-leninismului cu noi metode și forme de luptă, cu noi soluții date marilor probleme ridicate de transformarea socialistă a societății; experiența din țara noastră a pus cu deosebită putere în evidență rolul maselor în cucerirea puterii, importanța deosebită a unirii tuturor forțelor revoluționare, democratice, progresiste ale națiunii în vederea răsturnării claselor exploatatoare și construirii noii orînduiri sociale“ [23].

Participarea istoriografiei românești la discuția ce are loc în cadrul științei istorice din întreaga lume în legătură cu evenimentele care

---

[23] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Editura politică, București, 1970, p. 644—645.

au avut loc în ţara noastră, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia, Bulgaria, spre sfîrşitul anului 1944, este unanim apreciată. Ea constituie o contribuţie valoroasă pentru cunoaşterea dimensiunilor, implicaţiilor şi consecinţelor acestor momente de răscruce ale secolului nostru. Aceasta cu atît mai mult cu cît o parte a istoriografiei internaţionale continuă să prezinte evenimentele de la 23 August 1944 drept o lovitură de stat, un rezultat al derutei armatelor germane în Europa de sud-est. Exagerîndu-se, în mod deliberat, importanţa militară a evenimentelor, se urmăreşte estomparea profundului caracter politic al insurecţiei, care a determinat succesiunea transformărilor revoluţionare din România.

Fără a intra în analiza amănunţită a acestor lucrări, se impune să subliniem că unii istorici străini omit în mod voit să situeze evenimentele care au avut loc în ţara noastră la 23 August 1944 în contextul mai larg al istoriei contemporane a societăţii româneşti şi universale. Urmările imediate ale acestei omisiuni sînt stabilirea unor raporturi de cauzalitate eronate, ignorarea dinamicii şi a rolului forţelor sociale, negarea rolului Partidului Comunist Român de conducător al mişcării şi, în sfîrşit, negarea participării forţelor patriotice şi democratice la pregătirea şi desfăşurarea istoricelor evenimente. O asemenea prezentare a faptelor tinde evident să restrîngă cauzele şi, implicit, consecinţele insurecţiei armate naţionale antifasciste, să modifice caracterul şi semnificaţia actului de la 23 August 1944. În acest scop, ei reduc amploarea evenimentelor la o simplă schimbare de front a României, disociind, astfel, actul de la 23 August, de transformările revoluţionare care au avut loc în ţara noastră.

Chiar dacă unii dintre istoricii din Occident încearcă să fie mai obiectivi, iar prin unele din aprecierile lor mai aproape de realitatea istorică, ei omit totuşi să spună adevărul despre cine au fost promotorii, care au fost forţele motrice şi caracterul evenimentelor din august 1944, ce au schimbat cursul istoriei ţării noastre. Ei scriu detaliat despre atitudinea şi rolul cercurilor palatului, ale unora dintre conducătorii partidelor istorice, ale militarilor şi diplomaţilor nazişti în România, despre planul german elaborat în aprilie 1944 (Margareta II), de ocupare a întregii ţări sau despre tratativele duse de reprezentanţii unor partide cu Anglia şi Statele Unite. Ei ignorează în mod voit starea revoluţionară, care exista în ţară în vara anului 1944, lupta maselor, a celor mai diferite categorii sociale, starea de spirit din armată, într-un cuvînt, situaţia internă care reclama o soluţie revoluţionară.

Subliniind rezultatele valoroase ale cercetătorilor noştri, ale istoricilor marxişti din ţările socialiste, care prezintă insurecţia armată naţională antifascistă de la 23 August 1944 în adevăratele ei dimensiuni şi cu importantul său rol în istoria universală contemporană, datoria noastră faţă de cei ce făuresc istoria este încă mare.

Interesul deosebit pe care îl manifestă istoricii din toate ţările faţă

de evenimentele din August 1944, reliefează, încă o dată, importanța lor deosebită nu numai pe plan național, ci și internațional. Aceasta obligă pe istoricii din țara noastră la o neobosită muncă pentru a face cunoscută peste hotare glorioasa experiență a luptei poporului nostru, condus de Partidul Comunist Român, remarcabilele succese obținute de revoluția socialistă, căreia insurecția națională antifascistă armată de la 23 August și apoi evenimentele din anii 1944—1947 i-au deschis drum larg

LA ROUMANIE DANS LE CONTEXTE DES ÉVÉNEMENTS EUROPÉENS DE LA PÉRIODE 1944—1947

Résumé

Dans l'analyse de certaines particularités du processus révolutionnaire de Roumanie, les auteurs se sont proposé de relever la justesse des thèses marxistes-leninistes conformément auxquelles, chaque peuple, qui s'engage dans la voie de la révolution et de l'édification du socialisme, y apporte sa propre contribution, applique les lois générales dans des formes spécifiques imposées par les conditions concrètes où il vit, par les particularités historiques de chaque pays.

C'est dans cette direction qu'a été analysée l'insurrection nationale antifasciste armée de Roumanie qui, par ses dimensions, a dépassé les frontières nationales, en acquérant ainsi une portée internationale. Elle s'inscrit parmi les contributions de premier ordre à la lutte des peuples contre le fascisme, au développement du processus révolutionnaire mondial.

Tout en relevant les traits caractéristiques de la révolution populaire de notre pays, les auteurs ont souligné le fait que, dans le contexte des révolutions européennes, ce processus révolutionnaire de Roumanie a connu une certaine succession dans la réalisation de ses objectifs et que le problème du pouvoir n'a pas été solutionné par un seul acte, dans un bref délai. Ce processus, imposé à la fois par les exigences du développement interne et par la situation internationale de la Roumanie des années 1944—1947, a déterminé le Parti Communiste Roumain de diriger son attention en vue de s'attirer des alliés temporaires, mais, surtout, des alliés intéressés à la victoire de la révolution.

Dans le processus du parachèvement de la révolution démocratique bourgeoise et du passage à la révolution socialiste, la classe ouvrière sous la direction du P.C.R. n'a cessé de consolider son rôle de dirigeant dans la société roumaine.

La politique d'un large ralliement de forces a constitué encore une caractéristique qui a guidé l'activité du Parti Communiste Roumain, à

la suite de la victoire de l'insurrection. L'unité existant entre le P.C.R. et les masses populaires, une autre caractéristique, n'a été que la conséquence des vieilles traditions du parti communiste, qui a milité, le long de tant d'anneés, en vue de créer un front démocratique national.

Les auteurs ont également souligné, dans le cadre des particularités de la révolution populaire de Roumanie, le fait que les transformations révolutionnaires-démocratiques ainsi que les premières mesures à caractère anticapitaliste se sont realisées dans les conditions de l'existence de la monarchie et de la lutte contre les tentatives de celle-ci d'entraver le processus révolutionnaire.

HERCULES RIPENSIS *

DE

N. GOSTAR

În timpul campaniei de săpături de la Adamclisi, din vara anului 1970, s-a aflat un altar de piatră, de mărime mijlocie, cu o scurtă inscripție latină[1]. Numele localității Adamclisi, din partea meridională a Dobrogei, jud. Constanța, este binecunoscut în literatură, datorită, în primul rînd, celebrului monument-trofeu și apoi a localității *Tropaeum Traiani*, important *municipium* al Moesiei inferior iar mai tîrziu al noii provincii Scythia[2]. Altarul a fost aflat în partea de sud-vest a cetății, la adîncimea de 0,60 m, lîngă zidul unui edificiu din sec. VI, căzut probabil din această construcție romană tîrzie, unde a putut fi folosit ca piatră de construcție[3].

În momentul descoperirii, altarul se găsea cu fața scrisă în sus, rupt în două bucăți, fără să lipsească însă nimic din inscripție. Baza altarului a dispărut încă din antichitate, probabil în momentul cînd a fost adus pentru construcția edificiului. Tot atunci, probabil că s-a rupt și s-a pierdut partea superioară a capitelului.

Monumentul, din piatră de calcar nu prea rezistentă, este un altar de formă simplă și execuție modestă, purtînd urmele vizibile ale daltei pe capitel și pe suprafața nescrisă; suprafața scrisă a fost ușor netezită, făcînd să dispară asperitățile. Dimensiunile: 0,63×0,25×0,25 m.

Literele, deși au o imprimare puțin îngrijită, așa cum se văd pe majoritatea monumentelor epigrafice provenite din așezările romane rurale din Dobrogea, sînt totuși clare, iar lectura este peste tot sigură. Se remarcă folosirea punctelor ca semne despărțitoare între cuvinte și lipsa ligaturilor. În r. 4 litera T este puțin ștearsă, iar în r. 5 litera E este în întregime dispărută. Mai remarcăm mărimea inegală a literelor, majoritatea însă de 4 cm, altele de 3 cm.

---

* Comunicare, sub acest titlu, mult prescurtată, prezentată la cel de al VI-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină de la München, în ședința din 20 sept. 1972 de sub conducerea Prof. Artur Betz de la Universitatea din Viena. Un text în limba franceză, mai prescurtat decît cel al comunicării, va apare în *Actele congresului.*

[1] Altarul a fost aflat la 1 aug. 1970.

[2] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum,* București, 1912; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja,* București, 1938, p. 143 și urm.; V. Barbu, *Adamclisi,* București, 1965; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunărea de Jos,* București, 1968, p. 97 și urm.

[3] Altarul stătea într-un strat de pămînt negru, printre bucăți de țiglă, fragmente ceramice din sec. VI și pietre căzute din zid.

IVL. VAL. EX
BVR. VET
HERCLE
NTI. RIPE
SI. *e*X. VOT
POSIT

Față de majoritatea altarelor epigrafice, acest text nu este dintre cele obișnuite. Astfel, inscripția nu începe cu numele divinității căreia îi este făcută consacrarea, așa cum întîlnim aproape peste tot în Dobrogea. Numele zeului apoi, în loc de *Herculi*, aici este *Herclenti*. Varianta *Herculens* era considerată de către gramaticii latini ca fiind o formă incorectă[4], ceea ce dovedește că era, totuși, folosită. În dedicațiile epigrafice, *Herculenti* apare într-o inscripție din Bremenium, Britannia[5], și într-o inscripție din Apulum, Dacia traiană[6], aceasta datînd din sec. II. Tot în dedicațiile epigrafice, apare *Hercli* pe un altar din Mediomatrix, Belgica[7], și *Herclenti* în cîte o inscripție din Roma, din timpul lui Hadrian[8], și din Brohl, Germania superior[9] și *Herclinti* într-o inscripție din Colonia Agrippina, Germania inferior[10]. Din aceste exemple, s-ar putea deduce că exprimarea *Herculenti* — *Herclenti* — *Herclinti* este rară, ceea ce nu ne obligă însă să presupunem că ar fi o pronunțare regională sau caracteristică unei anumite epoci. În Moesia inferior însă, pronunțarea numelui zeului sub forma *Herculens*, credem că era obișnuită, de îndată ce întîlnim în această provincie localitatea **Ἑρκούλεντε**[11].

Epitelul *ripensis*, în inscripție *ripesis*, alături de numele lui *Hercules*, este încă necunoscut[12]. Apare, deci, pentru prima dată, în această inscripție, un *Hercules ripensis*, adică *Hercules* „protectorul *ripae Danubii*". Deși termenul de *ripa* este vechi pentru malul drept al Dunării de Jos, cunoscut sub numele de *ripa Thraciae*[13], totuși un *Hercules ripensis* se leagă mai curînd de sistemul defensiv din sec. IV al *limes*-ului roman al provinciei Scythia. Dacă pentru alte provincii, frontiera limitrofă a imperiului este denumită *limes* în Notitia Dignitatum, în schimb, frontiera provinciilor de la Dunărea de Jos, Scythia și Moesia secunda,

---

4 Probi *appendix* 38, ...*cannelam non canianus, Hercules non Herculens, columna non colomna*..., în *Grammatici Latini*, IV, 1, ex. rec. H. Keilii, Leipzig-Teubner, 1864, p. 197; L. Cesano, *Diz. Epigr.*, II, 680.

5 CIL, VII, 1032; R. G. Collingwood, R. P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britains*, I, Londra, 1965, nr. 1264, *deo / Herculenti*.

6 D. Radu, *Apulum*, IV, 1961, p. 97—98, *Herculent(i) / Gorgias Po / sidonius e [x] / visu p(osuit)*. S-ar putea ca și inscripția CIL, III, 10837, de la *Siscia*, Pannonia Superior, HERCVLENI / *Aug. sac.* / *L. Spurius / Restutianus*, numele zeului să fie tot *Herculen(t)i*.

7 CIL, XIII, 4292, *Hercli / Talìounus / Oriclae f. / v.s.l.m.*

8 CIL, VI, 31158 = ILS, 2213, *I.o.m. / Iunoni / Herclenti / Campestribus / M. Ulp. Martialis / ex decurione / factus 7 ab / imp. Caesare / Hadriano / leg. I. Minervae* (sic) / *voto succepto* (sic) / *d.d.*

9 CIL, XIII, 7693, *Herclenti / vexelatio c / ortes* (sic) *II Astur. / votum retuli(t) / d.d. libs.*

10 CIL, XIII, 8188, *Herclinti / sacrum / Petitor Piro / bori mil. coh. II Var. / sing. cos. / v.s.l.*; cf. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau (Dissertationes Bernenses*, I, 3), Berna, 1951, p. 191, nr. 1921. Alte variante pentru numele zeului *Hercules* la H. Dessau, ILS, III, 1, p. 531.

11 Procopius, *De aedif.*, IV, 11, 20 (ed. Haury); C. Patsch, *RE*, VI, 399.

12 Epitetele lui *Hercules* roman la J. B. Carter, *De deorum Romanorum cognominibus quaestiones selectae*, Leipzig-Teubner, 1898, p. 9—10, 32—33, 62; R. Peter, *Roscher's Myth. Lex.*, I, 2, 2957 și urm.; Boehm, *RE*, VIII, 371 și urm.; L. Cesano, *Op. cit.*, 698 și urm.

13 R. Vulpe, *Op. cit.*, p. 107 și urm.; D. Berciu, D. M. Pippidi, *Geții și Grecii de la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, București, 1965, p. 314 și urm.; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 317; Al. Suceveanu, *Pontica*, IV, 1971, p. 112 și urm.

în mod constant este cunoscută sub numele de *ripa*[14], cu toate că guvernatorul militar al Scythiei era un *dux limitis Scythiae*[15].

Numele dedicantului a fost scris numai IVL VAL. Felul abuziv de a uza de abrevieri, din partea scribului lapicid, ne lipsește de posibilitatea de întregire a cognomenului. Dedicantul altarului a putut fi *Iul(ius) Val(ens)* sau *Val(enus), Val(entinus), Val(entinianus), Val(erianus),* deși putea fi și *Val(erius),* folosit uneori drept cognomen.

Tot din cauza unei abuzive abrevieri este tot pe atît de greu a se defini EX BVR VET. Dacă VET este *vet(eranus),* atunci prin BVR s-ar înțelege un grad militar, așa cum frecvent se întîlnește în inscripții : *veteranus ex centurione, ex decurione, ex optione, ex beneficiario* etc. Dar, pînă acum, în cadrele armatei romane tîrzii, nu se întîlnește nici o funcție sau grad militar cu inițialele *bur*[16]. S-ar putea, însă, ca prin EX BVR să se fi indicat *domicilium*[17], *natio, origo,* deși acestea se indicau mai rar prin *ex.* Ar fi mai comod de acceptat *bur(garius)* și deci *ex bur(gariis) vet(eranus),* dar *burgarii* nu mai sînt menționați în armata romană din sec. IV, deși *burgus* este întîlnit pe *limes*-ul dunărean[18]. Nici *bur(donarius),* cu înțelesul de „conducător de catîri“ sau *bur(donarius) vet(erinarius),* cu înțelesul de „veterinar pentru catîri“, nu se întîlnesc în cadrele armatei romane din sec. IV, deși nu este exclus să fi existat. În concluzie, rămîne încă nedefinit cuvîntul *bur----,* deși, după regula de redactare a inscripțiilor, ar putea fi un grad sau o funcție militară din armata romană a sec. IV, rămas necunoscut și, deci, nesesizat pînă acum. În această ordine de idei, s-ar putea ca și EX din r. 1 să fie abrevierea pentru *ex(archus),* grad militar binecunoscut în sec. IV[19].

De îndată ce dedicantul este un *veteranus* (această întregire este mai probabilă) și dedică un altar lui *Hercules ripensis,* se poate susține că el a făcut parte dintr-o *legio ripensis* (sau *ripariensis)* și, în cazul acesta, din *legio secunda Herculia,* cunoscută pe *limes*-ul scitic în localitățile Troesmis și Axiopolis[20]. Dedicantul,

---

[14] *Not. Dign. Or.* XXXIX, 30, 31, 33—35 ; XL, 31, 32, 34, 35.

[15] CIL, III, 12483 ; R. Grosse. *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung,* Berlin, 1920, p. 168 ; R. Vulpe, *Op. cit.,* p. 283 și urm. ; R. Vulpe, I. Barnea, *Op. cit.,* p. 376, 390.

[16] Pentru funcțiile și gradele din armata romană tîrzie au fost consultate următoarele ; R. Grosse, întregul *Op. cit.* ; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire. A Social, Economic and Administrative survey,* Oxford, 1964; D. Hoffmann. *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum,* I—II *(Epigraphische Studien,* Bd. 7/I—II), Düsseldorf, 1969—1970.

[17] Eventual, ar putea să fie localitatea *Bereo* (Tab. Peut., VIII, 3), *Bireo* (Itin. Ant. 225, 1), *Birafon* (Geogr. Rav., IV, 5, 1), *Bireon* (Geogr. Rav. IV, 7, 13), *Bireo* (Not. Dign. Or. XXXIX, 15), Βιπαίνου (Not. Episc. 531), Βεροη (Theoph. Sim. II, 16), în nord-vestul Dobrogei ; Oberhummer, *RE,* III, 307 ; *Tab. Imp. Rom., Romula-Durostorum-Tomis,* București, 1968, p. 26. Foarte neprobabil a se presupune *ex Bur(go) vet(ere).*

[18] *Not. Dign. Or.* XLII, 28, *Burgo Zono* ; 36, *Burgo Novo* ; Procopius, *De aedif.,* IV, 6, 18, Μαρεβούργου, Στιλιβούργου, Ἁλικανιβούργου ; 19, Βουργονόβορε, Λακκόβουργο ; 22, Βουργούαλτου, 6, 36, și 7, 4, Λουκερναριαβούργου.

[19] R. Grosse, *Op. cit.,* p. 109—110.

[20] *Not. Dign. Or.,* XXXIX, 29—31, 35 ; R. Grosse, *Op. cit.,* p. 32 nota 2 ; E. Ritterling, *RE,* XII, 1351, 1356 ; R. Vulpe, *Op. cit.,* p. 283 ; A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire,* I, p. 51 ; D. Hoffmann, *Das spätrömische Bewegungsheer,* I, p. 216 și urm. ; R. Vulpe, I. Barnea, *Op. cit.,* p. 371 și urm.

deci, înainte de a deveni veteran, făcea parte din categoria soldaților *Herculei riparienses*[21].

Data de redactare a inscripției se poate face, atunci, în funcție de întemeierea acestei *legio secunda Herculia*, deci, după reforma militară a lui Diocletian (anul 297) și pînă spre sfîrșitul sec. IV[22], de îndată ce această unitate figurează în Notitia Dignitatum printre trupele provinciei Scythia[23]. Pentru această dată tîrzie pledează, de altfel, și cuvintele *posit*[24] și *ripesi*[25]. Cuvîntul *ripesis*, în loc de *ripensis*, se pare că era totuși frecvent în provinciile de la Dunărea de Jos, căci, după Procopius, una din aceste provincii era denumită de romani *Dacia ripesia*[26], în loc de *ripensis*. Este mai greu de a se stabili vechimea inscripției pe baza formatului unor litere, căci nici una din litere nu prezintă caracteristica unui anume secol.

Acest altar epigrafic de la Adamclisi este încă o dovadă, pe lîngă altele, pentru persistența cultului păgîn în Dobrogea antică, într-o epocă de plin avînt al creștinismului și, probabil, că poate fi considerat printre ultimele mărturii și manifestări ale credinței păgîne la *Tropaeum Traiani*. Pe de altă parte, însă, s-ar putea ca altarul să fi fost adus dintr-o așezare rurală ce se găsea pe teritoriul orașului *Tropaeum Traiani*, așezare căzută în ruină și ale cărei vechi monumente de piatră să fi fost transportate în vederea reconstruirii edificiilor din sec. VI.

---

[21] R. Grosse, *Op. cit.*, p. 26, 62 nota 2; A. H. M. Jones, *Op. cit.*, p. 97; D. Hoffmann, *Op. cit.*, I, p. 216; II. p. 320.

[22] E. Ritterling, *ibidem*.

[23] G. Clemente, *La Notizia Dignitatum*, Cagliari, 1968, p. 57 și urm., datează *Not. Dign.* ca fiind începută în timpul lui Theodosius și continuată pînă în anii 425—429, dar că nucleul principal este din timpul lui Stilichon, mai precis din anul 401 pînă în anii 406—408; D. Hoffmann, *Op. cit.*, I, p. 7 și urm. datează lista unităților din *Not. Dign. Or.*, din timpul lui Theodosius; cf J. Hermand, *Latomus*, XXXI, 2, 1972, p. 560, 562.

[24] H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960, p. 144—145.

[25] H. Mihăescu, *Op. cit.*, p. 105 și urm.

[26] Procopius, *De aedif.*, IV, 5. 11, Ῥιπησίαν... Δακίαν.

SCHIMBURILE COMERCIALE ÎNTRE BELGIA ȘI PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN PERIOADA 1830—1859

DE

A. FILIMON

Despre schimburile comerciale între orașe belgiene și orașe românești se fac mențiuni ca existînd încă din secolele XIV—XVI. În acest sens, sînt menționate, fie cu caracter sporadic, fie organizat, schimburile care se făceau între produsele românești și textilele fabricate la Louvain, Bruges, Ypres[1]. Faptul acesta este edificator pentru a ilustra existența unei tradiții în legăturile comerciale dintre țara noastră și Belgia.

În istoria celor două țări au avut loc însă modificări care au influențat și relațiile comerciale. Țările române au căzut sub jugul otoman iar Belgia, pînă în anul 1830, a avut de suportat consecințele unor măsuri arbitrare stabilite de către marile puteri.

Schimburile comerciale dintre Belgia și Principatele române cunosc o adevărată dezvoltare după ce aceasta devine stat independent, în urma revoluției din anul 1830. Începînd cu anul acesta, relațiile dintre cele două țări s-au dezvoltat continuu, pînă în zilele noastre. O primă mărturie, în acest sens, sînt documentele diplomatice belgiene — principala sursă documentară a prezentului articol — aflate în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei[2].

Evoluția schimburilor comerciale între Belgia și Principate este în legătură directă și strînsă cu evenimentele internaționale. Situația internațională a influențat sau a împiedicat relațiile celor două țări ; aceasta obligă ca, în analiza relațiilor lor directe, să se țină cont de evoluția acesteia.

Se știe că, în urma înfrîngerii lui Napoleon, Congresul de la Viena constituie regatul Țărilor de Jos, în componența căruia intra, alături de Olanda, și Belgia. Între cele două provincii existau însă foarte serioase nepotriviri ceea ce

---

[1] R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, Ed. științifică, 1965, p. 147 și 159. Vezi și *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, Ed. politică, 1967, p. 284.

[2] Profităm și de această ocazie pentru a mulțumi tuturor celor care ne-au ajutat în acțiunea de consultare a documentelor din arhivele belgiene. În mod deosebit, aducem un pios omagiu regretatului Prof. Jan Dhondt de la Universitatea din Gand care ne-a îndrumat și sprijinit în vederea consultării documentelor respective.

face ca viabilitatea regatului să fie pusă sub semnul întrebării. Creînd acest nou stat pe harta Europei, marile puteri au avut în vedere interesele lor, însă nepotrivirea economică, în primul rînd — Belgia era o țară agrară și industrială iar în Olanda se dezvoltase mai mult comerțul și navigația — va duce la despărțirea lor, pe cale revoluționară, în anul 1830.

Despărțirea de Olanda este fără îndoială un act de foarte mare importanță în istoria Belgiei. Pentru un timp însă, Belgia a avut de suportat unele dificultăți economice datorate despărțirii de Olanda. Aceasta închide imediat frontierele pentru produsele belgiene, ceea ce însemna, de fapt, „pierderea unui serios debușeu"[3] și a unei bune piețe de aprovizionare cu materii prime, în special a celor aduse din colonii[4]. În aceste condiții, Belgia trebuia să-și caute alți parteneri comerciali întrucît, pentru economia sa și pentru înlăturarea dificultăților cauzate de Olanda, ea avea nevoie de un sistem larg de relații care să-i permită multe și variate schimburi[5]. În spiritul acestui principiu, enunțat de primul ministru de atunci, de Theux în ședința Senatului, Belgia se va orienta și spre țările din sud-estul Europei.

Încă din primii ani de existență ca stat independent, Belgia și-a îndreptat atenția și spre țările române. Relativ la aceasta documentele diplomatice belgiene sînt o bună și utilă mărturie. Pentru anii 1830—1838 nu dispunem însă de informații statistice care să ilustreze în mod precis volumul schimburilor comerciale dintre Belgia și țara noastră. Din datele existente, se pot găsi însă suficiente elemente pentru definirea politicii comerciale a Belgiei la Dunărea de Jos. O chestiune deosebită, pentru diplomația belgiană, de care se ocupă cu multă atenție, la cererea oamenilor de afaceri și a camerelor de comerț, a constituit-o, atunci, stabilirea unor legături permanente, oficializarea schimburilor între porturile belgiene și cele românești.

Cercurile de afaceri și guvernul belgian au considerat problema stabilirii relațiilor cu Principatele deosebit de importantă. Trimișii oficiali ai Belgiei, în capitalele țărilor vecine Principatelor, erau solicitați să se informeze și să trimită apoi la Bruxelles rapoarte asupra situației economice a acestora. Cele mai multe, cum era și firesc, au fost trimise de la Constantinopol de către baronul Sullivan, ambasadorul Belgiei. Primele informații de acest fel datează din anul 1837. În acel moment, însă, schimburile între produsele belgiene și cele românești se pare că se făceau în mod obișnuit. Dealtfel, într-un raport din 1838 Sullivan scria: „mai multe vase belgiene fac această rută (Anvers—Galați) și totul dovedește că comerțul nostru va cunoaște aici o și mai mare dezvoltare"[6]. Cînd face această afirmație, ambasadorul belgian are în vedere, în primul rînd, produsele care se puteau procura în porturile de la Dunăre, produse care interesau mult pe negustorii belgieni. În raportul din 10 octombrie 1838 el preciza că, la Galați, se puteau găsi: lînă, grăsime, piei și păr de animale și tot felul de cereale[7].

Comerțul cu Principatele preocupă tot mai mult și guvernul de la Bruxelles. Bine informat de trimișii săi — în special de cel de la Constantinopol — guvernul discută de mai multe ori această chestiune. Un amplu raport al Ministerului

---

[3] F. de Ryckman de Betz, *La politique extérieure de la Belgique de 1830 à 1914*, „Les Cahiers belges", Bruxelles, 1919, p. 25.

[4] A. Filimon, *Stabilirea consulatelor belgiene în România*, „An. șt. Univ. Iași", Seria nouă, III, Istorie, Tom XVII, 1971, fasc. 2, p. 225—226.

[5] Din cuvîntarea ținută de primul ministru de Theux în ședința Senatului, la 15 martie 1830. Cf. M. Soutens, *Histoire de la politique commerciale de la Belgique depuis 1830 jusqu'à nos jours*, Bruxelles 1955, p. 12—13.

[6] Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Belgique (în continuare Arch. M.A.E.B.) dos. 992, tome I, doc. 2.

[7] Ibidem, Raport din 10 octombrie 1838.

de Interne[8], atrăgea atenţia să nu se piardă din vedere, în interesul deosebit al comerţului belgian, gurile Dunării, întrucît, Belgiei i se oferea aici, atît posibilitatea plasării produselor sale manufacturiere, cît şi (mai ales) posibilitatea cumpărării materiilor prime necesare industriei sale[9]. De asemenea, camerele de comerţ, cele din Anvers în mod deosebit, cer guvernului măsuri mai serioase pentru protejarea comerţului la Dunărea de Jos. Aceste cereri sînt justificate de faptul că porturile româneşti de la Dunăre erau vizitate tot mai mult şi de vase belgiene. În anul 1837, statisticile belgiene menţionează venirea, la Galaţi şi la Brăila, a două vase sub pavilion belgian. În anul următor, sînt menţionate, de asemenea, două vase la Galaţi[10]. Aceasta demonstrează că piaţa românească era tot mai des frecventată de negustorii belgieni. Dealtfel, şi Felix Colson vorbind despre răspîndirea produselor comerciale româneşti, arăta că lîna, în special, era trimisă în întregime în Franţa şi în Belgia[11].

Din anul 1838, volumul schimburilor Belgiei cu Principatele creşte tot mai mult ceea ce face ca guvernul său să se gîndească la noi măsuri, mai eficiente şi sigure pentru protejarea şi încurajarea acestora. O primă şi foarte utilă măsură a fost stabilirea unui consulat la Galaţi, primul consulat belgian la noi[12]. Atît locul ales, cît şi urgentarea deschiderii consulatului, demonstrează cît se poate de bine interesul Belgiei pentru continua dezvoltare a relaţiilor cu Principatele.

Odată cu oficializarea relaţiilor directe între cele două ţări, comerţul Belgiei cu Principatele, exceptînd unele perioade şi situaţii independente de voinţa lor, capătă o mare dezvoltare. În anul 1840, 4 vase belgiene, cu un tonaj de 536 tone, au venit la Galaţi cu mărfuri în valoare de 1800 florini. În acelaşi an, la Brăila, au fost aduse mărfuri în valoare de 7150 florini[13]. Vasele respective au încărcat de aici mărfuri în valoare de 42 200 florini[14].

În ceea ce priveşte cantităţile aduse, pentru anul 1840, se cunosc date, ceva mai exacte, doar pentru două din vasele venite la Galaţi. Este vorba, în primul rînd, de vasul „Antonius", sosit în portul Galaţi la 25 martie 1840, încărcat cu 10 baloturi de manufacturi[15]. La 15 octombrie acelaşi an a sosit la Galaţi şi vasul belgian „Euphrosine" care venea direct de la Anvers. Acesta a adus 20 butoaie cu zahăr, 2 lăzi cu ţigări, 1 ladă cu tutun şi 4 lăzi conţinînd cuie[16].

În ceea ce priveşte importul belgian din Principate, în anul 1840 era, deci, de 42 200 florini[17]. Ca şi în cazul exportului, pentru anul respectiv sînt menţionate doar cantităţile îmbarcate pe cele două vase. Primul vas, „Antonius", a plecat spre Anvers la 25 aprilie 1840, încărcat cu : 961 kile grîu, 186 baloturi tutun, 11 baloturi in, 6 baloturi păr de vită, 10 butoaie grăsime de porc, 2 baloturi păr de porc[18]. Al doilea vas a plecat în ziua de 18 noiembrie, tot la Anvers, şi a transportat : 732 kile grîu (nou), 261 saci sămînţă de in, 2 baloturi de in, 17 butoaie cu grăsime de porc, 29 baloturi lînă albă spălată, 1 750 coarne animale[19].

---

[8] Atunci, Ministerul de Interne avea în atribuţiile sale şi comerţul.
[9] Arch. M.A.E.B., dos. 2011, tome IV, doc. 3.
[10] Ibidem, dos. 992, tome I, Raport din 10 februarie 1840.
[11] Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 228.
[12] A. Filimon, *Op. cit.*, p. 227. Vezi şi *Reprezentanţele diplomatice ale României*, Bucureşti, 1967, vol. I, p. 287.
[13] Arch. M.A.E.B., dos. 992, Raport 17 febr. 1840.
[14] Ibidem şi Raportul din 27 mai 1841 anexa 2.
[15] Ibidem.
[16] Ibidem.
[17] Ibidem, dos. 992, tome I, doc. 10.
[18] Ibidem.
[19] Ibidem.

Față de perioada precedentă, schimburile Belgiei cu Principatele sînt mult mai dezvoltate. Aceasta face ca și interesul pentru acestea să sporească și guvernul belgian să acorde o și mai mare importanță relațiilor cu Principatele. În acest sens, consulul de la Galați este solicitat de guvern să urmărească cu mare atenție dinamica comerțului din porturile Galați și Brăila și să nu piardă din vedere „furnizarea acelor informații care sînt necesare unei și mai bune documentări a negustorilor și intreprinzătorilor noștrii“[20]. Pe baza datelor trimise de la Galați, schimburile cu Principatele au fost analizate, de mai multe ori, în cadrul unor ședințe speciale ale cabinetului belgian. În urma acestor analize, s-a desprins concluzia că schimburile cu Principatele se desfășoară în avantajul Belgiei. Totodată, s-a accentuat o idee mai veche potrivit căreia porturile românești de la Dunăre sînt locul unei foarte serioase activități comerciale, „puncte centrale ale comerțului de la gurile Dunării, care, în viitor, vor avea o și mai mare importanță comercială“[21].

Pentru industria belgiană era foarte important să dezvolte relațiile cu Principatele române. În condițiile de atunci, cînd frontierele statelor din apus erau închise pentru produsele lor, pentru industriașii belgieni, legăturile cu țări unde puteau să-și plaseze produsele dar mai ales unde puteau să găsească materii prime, erau deosebit de importante. La cererea multor negustori și întreprinzători belgieni, Ministerul de Interne a prezentat, în una din ședințele guvernului, un amplu raport în care se sublinia că, datorită situației sale, „Belgia, mai mult decît alte națiuni, este obligată să-și extindă relațiile cu aceste țări“[22].

Analiza schimburilor comerciale, a relațiilor generale cu Principatele, a determinat și o susținută activitate diplomatică, a guvernului belgian, pentru înființarea de noi misiuni care să-l reprezinte la gurile Dunării. De asemenea, pentru cunoașterea în ansamblu a economiei Principatelor, se inițiază o acțiune de informare mai amplă. În iulie 1841, „cu scopul de a obține informații mai exacte și detaliate“[23], Ministerul Afacerilor Externe al Belgiei reia un proiect mai vechi, care prevedea trimiterea unui agent diplomatic aici. În același an, misiunea economică, condusă de Martial Cloquet[24], și-a început activitatea în Principate.

Rezultatele imediate ale acestei misiuni diplomatice au fost noile măsuri luate de guvernul de la Bruxelles în sprijinul dezvoltării schimburilor cu Principatele. Între acestea se situează și acordarea, prin decretul regal din 19 iulie 1841, a sumei de 6 000 franci consulului de la Galați, „pentru încurajarea și facilitarea exportării produselor belgiene în Moldova și Țara Românească“[25]. De obicei, în primii ani de activitate în țara noastră, consulii belgieni îndeplineau funcția onorific. Acordarea unor sume de bani se făcea atunci cînd interese deosebite o cereau. Or, la acea dată, pe piața Moldovei și Țării Românești, produsele belgiene erau binecunoscute. Dealtfel, o notă a Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei remarca, încă din anul 1840, că „relațiile comerciale ale Belgiei cu Moldova și Țara Românească sînt de natură a demonstra o creștere notabilă, ceea ce este util și în interesul ei (al Belgiei) să le faciliteze și să le încurajeze“[26].

---

[20] Ibidem.

[21] Ibidem, dos. 992, tome I, doc. 3 și 4.

[22] Ibidem, dos. 2011, tome IV, doc. 3. Vezi și A. Filimon, *Op. cit.* și A. Filimon, *Quelques données concernant les relations entre la Roumanie et la Belgique au 19-e siècle*, „Revue Belge d'histoire contemporaine“ II, 1970, 1, p. 21—26.

[23] Arch. M.A.E.B., dos. 2011, tome IV, doc. 7 iulie 1841.

[24] Fost dragoman la ambasada belgiană de la Constantinopol.

[25] Arch. M.A.E.B., dos. 992, tome I, decretul din 19 iulie 1841.

[26] Ibidem, dos. 992, tome II, doc. din 21 decembrie 1840 și dos. 992 tome I, doc. 24.

În anul 1841, valoarea mărfurilor belgiene pe piața românească depășește cu mult perioada precedentă. În acel an, vasele belgiene au adus la Galați mărfuri în valoare de 75.835,11 franci și la Brăila în valoare de 40.162 de franci[27]. În comparație cu anii trecuți, creșterea volumului mărfurilor belgiene este considerabilă și situează Belgia pe locul al IV-lea în comerțul românesc[28].

De asemenea, mărfurile trimise în anul 1841 sînt şi de o mai mare varietate. Astfel, de la Anvers au fost expediate, cu destinaţia Galaţi şi Brăila, următoarele mărfuri : 100 butoaie cu zahăr căpățîni, 33 butoaie cu zahăr tos, 3 lăzi cu țigări, 20 lăzi cu hîrtie, 91 lăzi cu sticlă și oglindă, 8 lăzi cu pînză vopsită, 1 balot piei, 1 balot pînză (Indiană) roșie, 8 lăzi pînză obișnuită albă [29].

Se poate observa că, pînă la acea dată, locul principal în exportul belgian la noi, îl deținea zahărul — mai ales zahăr căpățîni — sticla și hîrtia. De asemenea, se poate constata că, volumul schimburilor, exportul și importul, Belgiei cu Principatele este mult mai ridicat după 1840, față de perioada precedentă, ceea ce înseamnă că interesul pentru piața românească a sporit. Aceasta se datorește evident și activității consulatului de la Galați care și-a justificat întrutotul înființarea.

Întrucît nu ne propunem să analizăm, aici, activitatea consulatului belgian de la Galați, subliniem doar că, pentru schimburile comerciale, în activitatea sa, două evenimente sînt deosebit de importante ; este vorba de demisia neașteptată a primului consul belgian la noi, Bouisson şi apoi mutarea consulatului la București. Mai ales acest din urmă eveniment a determinat nemulțumirea celor direct interesați în schimburile cu Principatele. Reacția negustorilor belgieni este cît se poate de firească pentru că aceste evenimente veneau tocmai cînd schimburile erau foarte bune.

Desigur, la baza mutării consulatului la Bucureşti au stat considerente de ordin politic, asupra acestora nu vom insista acum. Menționăm însă că transferarea consulatului nu este justificată și din punct de vedere economic ; la acea dată, capitala Țării Românești nu era și cel mai important centru economic al țării. Așa că, aceasta a creat o stare de nesiguranță, o anumită perturbare a schimburilor cu Principatele. Față de această situație, camerele de comerț și negustorii belgieni și-au manifestat deschis nemulțumirea. Ministerul de Externe este „asaltat“ cu rapoarte și scrisori prin care se demonstra, un fapt recunoscut, că „supravegherea intereselor economice se putea face mai bine la Galați“ [30].

Deși s-a creat această stare de nesiguranță, trimiterea produselor belgiene la noi n-a încetat. În anul 1842, exportul belgian în Principate este evaluat la 40.000 de florini iar importul la 66 169 de florini [31]. Numai un singur vas, „Adela“, a adus la Brăila, în acel an : 124 butoaie cu zahăr tos, 12 butoaie cu zahăr căpățîni, în valoare de 39.296,72 florini [32].

Raportînd valoarea exportului la valoarea importului belgian, la începutul deceniului al V-lea, se poate vedea că importul este mult mai mare. De asemenea, în circuitul general al comerțului românesc de atunci, se poate constata că Belgia ocupă un loc important, fiind situată între principalele partenere comerciale ale

---

[27] Ibidem, dos. 992, tome I, doc. din 7 septembrie 1841.

[28] Pentru anul 1841, consulul belgian raporta intrarea în Galați a următoarelor vase : 114 grecești, cu mărfuri în valoare de 552.400 florini, 75 rusești (390.142 florini), 35 sarde (171 281 florini), 5 moldovenești (45 525 florini), 6 valahe (41 499 florini), 41 turcești (29 067 florini), 14 austriece (58.447 florini), 2 engleze (28 652 florini), 25 ioniene (18 333 florini), 8 samiote (12 426 florini). Dos. 992, tome I, Raportul anual al consulului de la Galați.

[29] Ibidem.

[30] Ibidem, Dos. 989, tome I, doc. 61.

[31] Ibidem, Dos. 992, tome I, doc. 10. Datele sînt calculate numai pentru portul Brăila.

[32] Ibidem.

Principatelor. Dacă primele locuri, valoric şi cantitativ, ca şi în privinţa numărului vaselor care veneau şi plecau din porturile româneşti, erau ocupate de Anglia, Franţa şi Rusia, Belgiei nu i se poate contesta locul al IV-lea. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît, în unele momente, mai ales în ceea ce priveşte mărfurile aduse la Galaţi şi Brăila, ea întrecea cu mult celălalt mare stat european, Austria [33].

Se ştie că, odată cu începutul deceniului al V-lea al secolului al XIX-lea, Principatele se încadrează şi mai mult, şi mai bine, în circuitul comerţului european. Porturile Galaţi şi Brăila iau o şi mai mare dezvoltare, atît în ce priveşte navigaţia, cît şi prin creşterea volumului mărfurilor care soseau şi plecau de aici Această situaţie determină cabinetul belgian [34] să reanalizeze, pe baza informaţiilor primite de la consulatul său, în interesul evident al comerţului, înfiinţarea de noi misiuni diplomatice în Principate. Ministerul Afacerilor Externe prezintă, în acest sens, regelui Leopold I un amplu raport în care aprecia că schimburile dintre Belgia şi Principate sînt bune, ridicîndu-se la suma de 115.997,11 franci la export [35]. În acelaşi timp, se menţiona în raport, numărul vaselor care circulau pe ruta Anvers-Galaţi-Brăila s-a ridicat (de la 7 anual), ajungînd la 4 pe lună [36]. În ceea ce priveşte importul produselor româneşti pentru o perioadă de cîţiva ani, datele, în arhivele belgiene lipsesc. În mod sigur, produsele româneşti, mai ales cereale, au fost vîndute şi negustorilor belgieni. Dealtfel, pentru anul 1845, de exemplu, I. C. Filitti menţionează Belgia, la capitolul import din România, cu mărfuri în valoare de 169.000 lei [37].

Politica economică a Belgiei, în ultimii ani ai deceniului al V-lea, a fost modificată faţă de perioada precedentă. Ca şi celelalte state din Europa apuseană, Belgia a avut de suferit în urma secetei din anii 1845 şi 1846 şi a crizei economice din anul 1847. Datorită acestor dificultăţi economice, ea se interesa şi mai mult de aprovizionarea cu cereale (grîul mai ales) şi cu materii prime necesare industriei sale. În noua politică economică a guvernului belgian, cerealele vor ocupa un loc de o deosebită importanţă. În acest sens, sursele cerealiere sînt căutate tot mai mult iar comerţul cu cereale este încurajat. Încă din anul 1848, protecţionismului îi succede un sistem mult mai larg care facilitează atît tranzitul, cît şi intrarea în ţară a cerealelor [38]. Evident că măsurile luate de Belgia au încurajat şi avantajat şi comerţul cu cereale al Principatelor.

Datorită situaţiei amintite mai sus, piaţa românească era considerată locul unde se puteau găsi cereale care corespundeau cantitativ şi calitativ cerinţelor Belgiei [39]. În anul 1847, cînd situaţia economică a ţărilor din apusul Europei nu era bună, consulul belgian recomanda să se aibă în vedere că piaţa românească şi atunci era o bună sursă de aprovizionare cu cereale. În acelaşi an, 4 vase belgiene au încărcat de la Brăila cereale pentru Anvers [40].

---

[33] În anul 1842, două vase belgiene au adus la Brăila mărfuri în valoare de 40.162 de florini iar cele austriece (conform documentelor belgiene), în număr de 18, au adus numai de 9 209 florini. Dos. 992, tome I, doc. 10.

[34] Statisticile belgiene oferă date detaliate despre activitatea economică a porturilor Galaţi şi Brăila.

[35] Arch. M.A.E.B., dos. 992, tome II, doc. din 7 septembrie 1841.

[36] Ibidem, doc. din 9 februarie 1842.

[37] I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, Bucureşti, 1915, p. 390.

[38] Arch. M.A.E.B., dos. 989, tome I, doc. 24. Vezi R. de Betz, *Op. cit.*, p. 25—28.

[39] Ibidem, dos. 992, tome I, doc. 1.

[40] Ibidem, dos. 989, tome I, doc. 24. Nu se dau date exacte asupra cantităţii de cereale transportate de aici. Se ştie însă că vasele au sosit şi plecat după cum urmează: 1 în luna iunie, 1 în august, 1 în septembrie şi 1 în octombrie. Deci, au sosit şi plecat apoi în timpul şi după strîngerea recoltei.

Pentru perioada aceasta, datele statistice lipsesc din arhivele belgiene. Avînd în vedere situaţia din anii precedenţi, cît şi faptul că agricultura belgiană, specializată în cultura cartofului şi creşterea vitelor, nu putea satisface cerinţele pieţei interne, considerăm că, raportul dintre exportul şi importul belgian în Principate este şi mai favorabil acestuia din urmă, mai ales, la capitolul cereale.

Deşi schimburile comerciale dintre Belgia şi Principate au ajuns la o dezvoltare apreciabilă pînă în anul 1847, trebuie să spunem că au fost însă şi unele evenimente care le-au frînat. În acest sens trebuie menţionate revoluţia de la 1848 şi războiul Crimeii. Consulul belgian la Bucureşti arăta, între altele, că, mai ales în timpul războiului Crimeii, „afacerile au stagnat şi navigaţia pe Dunăre s-a întrerupt“ [41]. Este adevărat că acum cerealele româneşti au fost mult căutate de puterile beligerante, în prima parte a războiului înregistrîndu-se „cel mai mare export de cereale“ [42], s-a ajuns ca, în anul 1855, Moldova să trimită peste graniţă produse în valoare de 163.465.288 lei [43]. Acum însă vasele belgiene nu sînt menţionate în porturile româneşti. Abia în anul 1855, reîncepe navigaţia vaselor sub pavilion belgian. În acel an, la Galaţi, a sosit un vas belgian de 188 tone [44], iar la Brăila au sosit 4 vase belgiene însumînd 463 tone [45]. Toate aceste vase veneau direct din Belgia şi au adus (cel de la Galaţi a venit gol) 15 colete de manufacturi din bumbac, 38 190 kile de zahăr, 200 bucăţi tablă, 2 029 bucăţi sticlă, 555 butoiaşe conţinînd cuie [46].

Vasele belgiene s-au întors la Anvers în acelaşi an avînd la bord următoarele cantităţi de cereale : de la Galaţi, 3 520 hl de porumb [47] şi de la Brăila, 1 710 hl grîu şi 3 750 hl de porumb [48].

În comparaţie cu perioada precedentă, cantitatea de cereale transportată de vasele belgiene este mai mică ceea ce ne face să credem că Belgia a luat acum atît cît îi era necesar. Cu toate acestea, anul 1855 este anul cu cele mai dezvoltate schimburi directe după 1847. Aceasta se datoreşte evenimentelor de care am amintit mai sus cît şi faptului că Belgia şi-a respectat neutralitatea, nepermiţînd vaselor sale să participe la aprovizionarea armatelor beligerante [49].

Începînd cu anul 1855, circulaţia vaselor sub pavilion belgian în porturile româneşti se face neîntrerupt. Chiar în anul 1856, la Brăila — există acum o anumită predilecţie pentru acest port — au sosit 5 vase belgiene care au adus de la Anvers : 20 000 kile fier, 700 bucăţi sticlă (diferite mărimi) şi 1 386 butoiaşe conţinînd cuie [50].

La produsele transportate de vasele belgiene mai pot fi adăugate şi parte din cele aduse de vase sub pavilion olandez sau hanovrian. Consulii belgieni menţionează de mai multe ori, în rapoartele lor, la capitolul provenienţă a mărfurilor, oraşul Anvers ca punct de plecare pentru aceste vase. Este foarte adevărat că, uneori, Anversul este menţionat, în aceeaşi ordine, alături de Constantinopol şi Amsterdam. Mai mult decît o simplă menţiune, documentele nu oferă şi alte date. Sînt însă unele mărfuri [51], cum este cazul zahărului, al fierului şi sticlei (uneori şi

[41] Războiul Crimeii este considerat un adevărat dezastru pentru schimburile între cele două ţări. Situaţia generală a comerţului şi navigaţiei îi este binecunoscută întrucît a girat şi afacerile Angliei şi Franţei în prima parte a războiului.

[42] *Istoria României*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964, vol. IV, p. 209.

[43] Buletin, Iaşi, nr. 21, 11 martie 1856.

[44] Arch. M.A.E.B., dos. 988, f. dată şi nr. ordine, anexa D.

[45] Ibidem, doc. 4, iulie 1857, anexa B.

[46] Ibidem. Se menţionează ca unitate de măsură pentru unele mărfuri barilul. Credem că e vorba de butoiaşe întrucît unitatea de măsură baril (egală cu 198 kg) nu se utiliza în comerţul belgian.

[47] Ibidem.

[48] Ibidem, anexa C.

[49] Ibidem.

[50] Arch. M.A.E.B., dos. 988, Raportul pe anul 1856.

[51] Ibidem.

cuiele), care nu puteau fi livrate decît de orașe cu o industrie dezvoltată. Or, cum nici Constantinopolul și nici Amsterdamul nu aveau o industrie care să producă asemenea mărfuri, este mai sigur că aceste mărfuri au fost încărcate la Anvers.

Chiar dacă facem abstracție de mărfurile aduse de alte vase, se poate vedea că Belgia reocupă locul al IV-lea, după Anglia, Franța și Austria, în importul românesc. În același timp, ea se situa pe un loc important în exportul Principatelor. În acest sens, după datele statistice din anul 1856, Belgia ocupa locul al V-lea în exportul nostru, după Anglia, Franța, Austria și Turcia. Chiar în acel an, vasele belgiene — 3 vase, tonaj 554 tone — au transportat de la Brăila 7 884 hl de grîu și 1 446 hl de porumb [52].

În schimburile sale cu Principatele, datorită și regimului impus de Poarta otomană, Belgia a trebuit să facă față acum și concurenței marilor puteri. Dacă și înainte de războiul Crimeii marile puteri hotărau pe piața românească, după război, importul și exportul Principatelor este acaparat de acestea, în special de Anglia. Pentru Belgia, țară mică, cu posibilități economice mai reduse decît ale statelor mari, era foarte greu să facă față unei asemenea concurențe. Așa se explică de ce, în anul 1857, navigația vaselor belgiene este redusă față de perioada dinainte. În acel an, este menționat numai un singur vas la Brăila. Cu toate acestea, cantitativ, comerțul belgian la noi se menține la același nivel cu perioada precedentă. În anul 1857, pe un singur vas, au fost aduse 30.240 kile zahăr, 16.400 kile fier, 4 butoiașe conținînd cuie și mărfuri diverse, în valoare de 6 500 franci [53]. În anul 1858, exportul belgian la noi este și mai ridicat la unele mărfuri, la zahăr în cazul de față. În acel an, cele două vase belgiene care au venit în porturile noastre au adus : 59.700 kile de zahăr, 789 bucăți sticlă și 8.750 kile de orez [54].

Deși navigația belgiană pe Dunăre este mult diminuată față de deceniile anterioare, din punct de vedere al cantităților aduse Belgia se situează, la sfîrșitul deceniului al VI-lea, pe locul al III-lea, după Anglia și Franța, la anumite produse [55]. Aceasta dovedește un interes constant al acesteia pentru piața Moldovei și a Țării Românești.

În perioada de care ne ocupăm, au existat și unele momente, independente de voința celor doi parteneri, care pot să creeze unele confuzii. De exemplu, în anul 1859 navigația vaselor belgiene se întrerupe pentru prima dată după 1830 și va fi reluată abia în anul 1860 cînd, la Galați, este menționat un vas sub pavilion belgian. Aceasta nu înseamnă însă că a avut loc și o întrerupere a schimburilor între cele două țări. Este adevărat că documentele belgiene nu mai oferă nici acum date statistice precise ; în schimb sînt menționate mărfuri încărcate de la Anvers, cu destinația Galați sau Brăila, de vasele altor state. De asemenea, nu putea fi vorba de o îndepărtare voită a Belgiei de piața românească. Evenimentele politice însă din Moldova și Țara Românească, relațiile internaționale determinate de acestea, impuneau și Belgiei noi orientări economice.

Unirea Principatelor a sporit interesul Belgiei pentru piața românească. Unirea a însemnat însă o cotitură și în schimburile comerciale dintre cele două țări, ca și în relațiile lor generale, fapt pentru care considerăm că anul 1859 încheie, în acest sens, o primă și importantă etapă.

Din cele relatate, se poate vedea că schimburile comerciale dintre Belgia și Principate, în perioada 1830—1859, cunosc o dezvoltare apreciabilă. Belgia se situa pe un loc important în comerțul cu : zahăr, sticlă, țesături, fier și produse metalurgice.

---

52 Ibidem.

53 Ibidem.

54 Ibidem, Raportul pe anul 1858.

55 La aceste cantități mai pot fi adăugate parte din cele aduse de vasele olandeze, hanovriene, norvegiene și daneze care sînt menționate că au încărcat mărfuri, în această perioadă, de la Anvers.

De asemenea, în exportul Principatelor, Belgia deţinea un loc de prim rang la capitolul cereale, mai ales, şi unele materii prime necesare industriei sale — lînă, păr şi oase de animale. Spre sfîrşitul perioadei de care ne ocupăm, Belgia s-a interesat mai mult de cereale, ea fiind o bună piaţă de desfacere pentru cerealele Principatelor.

Schimburile dintre cele două ţări, altădată sporadice, după 1830, au un caracter organizat, constituind una din preocupările diplomaţiei belgiene. Aşa cum am arătat, în anul 1859 se încheie o etapă importantă. Schimburile vor fi reluate în alt mod, în deceniul al VII-lea, în noi condiţii istorice şi vor contribui la cunoaşterea şi prietenia celor două ţări.

COMERȚUL CU SARE ÎN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1832 și 1862

DE

D. VITCU

Procesul de exploatare a uneia dintre marile bogății minerale ale subsolului Moldovei, sarea, implică — indiferent de epoca la care ne-am referi — un altul, în strînsă interdependență, anume, procesul desfacerii acesteia pe piața internă și externă. Considerată pînă astăzi ca fiind subsidiară pentru viața economică a Moldovei în secolele trecute, problema desfacerii sării pe piața internă — diferențiată ca tratament de chestiunea exportului de sare — n-a fost inclusă în sfera preocupărilor istoricilor sau economiștilor, fiind rareori și doar aluziv invocată în unele lucrări referitoare la istoria comerțului moldovenesc [1]. O atare stare de lucruri își găsește, parțial, explicația în faptul că sarea, făcînd parte din categoria mărfurilor mărunte, de larg consum, indispensabilă oricărei gospodării, a existat dintotdeauna pe piață în cantități îndestulătoare, la prețuri tuturor accesibile indiferent de împrejurările provocatoare de fluctuații, menținîndu-se în toate epocile — aparent fără dificultăți prea mari — echilibrul necesar în raportul dintre cerere și ofertă. Privită doar la suprafață, investigarea în domeniul amintit n-ar avea alt rezultat decît cîteva concluzii prea puțin însemnate pentru ansamblul fenomenelor economice petrecute în Moldova într-o anumită perioadă istorică. O astfel de prejudecată poate fi infirmată însă de cercetarea atentă — în contextul social-economic și politic dat — a tuturor factorilor care concură la finalizarea procesului de desfacere a sării pe piața internă și externă și din care derivă multiple aspecte demne de interesul comun al istoricilor și al economiștilor.

În cele ce urmează, ne propunem ca, pe temeiul informațiilor documentare de care dispunem, provenind, în cea mai mare parte, din fondurile arhivistice existente la Iași ori București, să stăruim asupra principalelor chestiuni pe care le incumbă comerțul cu sare în Moldova, într-o perioadă istorică distinctă, cea regulamentară: 1832—1862. Desigur, limitele în timp la care ne-am oprit nu trebuie privite drept pietre de hotar în istoria comerțului moldovenesc (socotit în ansamblu), ci doar puncte de reper, cu semnificații aparte, pentru procesul de producție și valorificare a sării.

---

[1] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I—II, București, 1925; C. Broșteanu, *Salinele României. Studiu istoric, juridic si economic asupra exploatării salinelor și monopolului sării la romani și români*, București, 1901; N. Corivan și C. Turcu, *Comerțul Moldovei între anii 1848—1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, Editura Academiei, București, 1963, p. 277—383; D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473—1868*, București, 1931; *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964.

Este binecunoscut faptul că, începînd din deceniul al IV-lea al secolului trecut, ca urmare a adîncirii diviziunii sociale a muncii, a creșterii producției meșteșugărești, a atelierelor de cooperație capitalistă simplă și a manufacturilor cum și a producției agricole destinată schimbului, ca urmare a dezvoltării căilor de comunicație și a desființării vămilor interne, s-a intensificat procesul de lărgire a pieței interne [2], fenomen manifestat, deopotrivă, în Moldova și Țara Românească. Principatele însă n-au putut beneficia imediat și din plin de avantajele libertății comerțului și deschiderii porturilor de la Dunăre, datorită consecințelor războiului, a ocupației străine, a epidemiilor de ciumă și holeră, a epizootiilor, cum și a secetei ce s-a abătut asupra multora dintre ținuturile Moldovei în cei dintîi ani regulamentari. Abia după trecerea acestora se poate constata o înviorare economică tinzînd să cuprindă toate ramurile producătoare de venit, îndeosebi agricultura a cărei producție a fost mult stimulată de prețurile avantajoase ale pieței mondiale. În privința circulației mărfurilor, s-a subliniat, deja, că, în perioada regulamentară, comerțul de tip vechi, feudal, practicat la orașe, tîrguri și sate în cadrul iarmaroacelor sau a zilelor de tîrg — caracterizat prin instabilitate, periodicitate și restricții impuse de monopol — a continuat să fie forma curentă a tranzacțiilor comerciale [3]. Alături, și în contrast cu acest comerț, a început să se dezvolte, la orașe, comerțul de tip nou, stabil, practicat de către negustorii de profesie organizați în corporații.

Procesul de formare a pieței naționale unice, deși urma o linie ascendentă, era totuși serios afectat de persistența relațiilor de producție feudale în unele sectoare de bază ale vieții economice și social-politice. În plus, deși Regulamentul Organic desființase majoritatea taxelor interne, de esență feudală, unele s-au mai păstrat încă, cum a fost de pildă brudina (taxa percepută asupra mărfurilor la trecerea rîurilor) și accizele pe băuturi la orașe. Procesul de lărgire a pieței interne a mai fost stînjenit și de insuficiența mijloacelor de transport, de starea rudimentară a mijloacelor de comunicație și transport [4], de capacitatea redusă de cumpărare a maselor țărănești, ca și de haosul monetar, manifestat prin prezența pe piață a numeroaselor monede străine, care împietau asupra schimburilor comerciale, înlesnind înflorirea cămătăriei și zaraflîcului. Așadar, piața noastră internă prezenta în deceniile care au urmat intrării în vigoare a Regulamentului Organic, imaginea complexă a interferenței elementelor de natură feudală cu cele tipic capitaliste — primele încă puternice, celelalte în plină evoluție cantitativă și calitativă.

Rămîne în sarcina noastră ca, pornind de la discutarea unor aspecte particulare ale comerțului în genere, să încercăm a stabili rolul și locul comerțului cu sare în procesul general al circulației mărfurilor pe piața internă a Moldovei, într-o epocă de profunde transformări structurale.

Despre sare, despre importanța acestei bogății minerale, s-a afirmat, pe bună dreptate, că este un mineral comun și, în același timp, un produs nobil [5]. Comun, pentru că se exploatează în întreaga lume sub toate formele și în toate manierele posibile: sare gemă, sare marină, sare provenită prin prelucrarea termică a slatinelor (fierbere și concentrare, evaporare) și cea rezultată din spălarea anumitor soluri; nobil, pentru valoarea sa vitală, pentru caracterul indispensabil existenței umane. Nu întîmplător, sarea a dobîndit, în decursul timpurilor, valoare de simbol

---

[2] Vezi, în acest sens, Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieței interne în Moldova în preajma Regulamentului Organic*, „An. șt. Univ. Iași", seria Științe sociale, V, 1959, p. 19—47.

[3] *Istoria României*, vol. III, p. 969; *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864*, p. 279.

[4] L. Boicu, *Mijloacele, viteza și prețul de cost al transporturilor în Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, nr. 2/1963, p. 249—257.

[5] Michel Mollat, *Le rôle du sel dans l'histoire*, Paris, P.U.F., 1968, 338 p.

al forței și trăiniciei exprimat atît de sugestiv în formula biblică „sarea pămîntului" sau în epitetul de „aur alb", cu care a fost etichetată grație universalității sale. În raport cu celelalte minerale utile, sarea posedă o dublă calitate. Pe de o parte, ea reprezintă un aliment care, din punct de vedere fiziologic, este indispensabil atît pentru om cît și pentru animale; pe de altă parte, ea constituie un obiect al fiscalității, deloc neglijabil între celelalte surse de venit ale statului, uneori fiind chiar precumpănitor [6].

Importanța deosebită pe care a avut-o sarea în cursul secolelor trecute pentru economia Moldovei rezidă atît din continuitatea procesului de exploatare a acesteia la Tg. Ocna — proces cu tendințe manifeste de intensificare și extindere — cît și din preocuparea permanentă a cîrmuirii față de această inepuizabilă sursă de venit. Fie că era destinată a rotunji lista civilă a domnitorului (situație ce a dăinuit cîteva secole), fie că participa, alături de alte surse de venit, la realizarea veniturilor bugetare ale statului, exploatarea sării s-a bucurat, întotdeauna, de o constantă atenție a beneficiarilor.

În privința desfacerii sării, este necesar să subliniem faptul că atîta vreme cît ocnele au constituit monopol domnesc (pînă la 25 aprilie 1828), întreaga răspundere revenea fie cămărașului ocnei, cînd acestea erau exploatate în regie, fie arendașului, cînd era aleasă soluția arendării. În alternativa ultimă, antreprenorul se substituia, în mare parte, cămărașului domnesc, avînd drepturile primului (mai puțin dreptul de judecată asupra personalului ocnei) și datoria de a respecta neabătut obligațiile contractuale față de domnie. Și într-un caz și în celălalt, cămărașul ori arendașul hotărau cuantumul producției de sare în funcție de necesitățile interne de consum, pe de o parte, și de posibilitățile de comercializare a mărfii pe piața externă, pe de alta. Privit în ansamblu, raportul dintre consumul intern de sare și exportul acesteia s-a menținut, secole de-a rîndul, favorabil celui de pe urmă, cu excepția vremurilor tulburi din punct de vedere politic, cînd granițele erau parțial ori total închise și cînd beneficiul exploatării, redus la mai puțin de jumătate, era dobîndit doar din acel consum. Pentru desfacerea sării în țară, multă vreme, au fost întrebuințați locuitorii satelor ce dispuneau de mijloace de transport. Nerentabilitatea unor afaceri negustorești în domeniul sării, explicabilă prin ieftinătatea mărfii și, mai ales — cunoscut fiind volumul ei — prin dificultatea și scumpetea transporturilor de la ocnă spre cele mai îndepărtate puncte de desfacere din țară, i-a determinat pe cămărași sau antreprenori să apeleze la procedeul vînzării sării pe credit („veresie") la țărani [7], procedeu ce avea să se statornicească în Moldova și să se mențină ca preponderent pînă către jumătatea veacului trecut. Această modalitate de desfacere prezenta, pentru principalul beneficiar, avantajul de a fi în permanență asigurat cu un debușeu (condiție esențială pentru continuitatea procesului de producție la ocne), dar și dezavantajul de a fi urmărit aproape necontenit de incertitudinea dobîndirii banilor de la țărani.

Condiționat, deci, de posibilitățile de transport — prețul mărfii la ocnă neafectînd în aceeași măsură amploarea tranzacțiilor comerciale — consumul intern de sare varia de la an la an și de la ținut la ținut. Din punct de vedere cantitativ, pentru începutul secolului al XIX-lea, s-a apreciat că acest consum n-ar fi depășit cantitatea de 6—7 milioane ocale de sare din totalul celor 17—18 milioane anual extrase [8]. Aprecierea ni se pare însă discutabilă întrucît consumul intern de sare nu poate fi limitat doar la cantitățile de sare provenind numai din ocnele în exploatare și care cantități, în genere, controlate de beneficiari, au fost distribuite, direct ori indirect, locuitorilor țării. Astfel, se știe că mare parte dintre locuitorii

6 Jacques le Goff, *Le sel dans les relations internationales au Moyen Âge et à l'époque moderne*, în *Le rôle du sel dans l'histoire*, p. 235.

7 Țăranii numeau sarea astfel luată, *sare pe cîrteală* (cf. C. Broșteanu, *Op. cit.*, p. 254).

8 T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*, „Arhivele Basarabiei", X, nr. 1—4/1938, p. 122.

ţinutului Putna îşi aveau asigurată sarea necesară propriilor gospodării în bogatele rezerve salinifere — neexploatate însă sistematic — existente la suprafaţa solului vrîncean. În plus, locuitorii ţinuturilor de munte, Suceava şi Neamţ, sau a judeţelor din sudul Basarabiei, foloseau pe scară largă sarea rezultată din prelucrarea aşa-numitelor „sărături“ din fîntînile deschise pe diverse moşii boiereşti, răzăşeşti ori mănăstireşti. Cu toate restricţiile impuse de-a lungul timpurilor de către cîrmuire, prin dregătorii locali, proprietarilor pe ale căror moşii se găseau fîntîni de slatină ori rezerve de sare la suprafaţa solului [9], utilizarea acestora pentru satisfacerea necesităţilor locale de consum şi, adeseori, chiar comercializarea produsului a avut o pondere deloc neglijabilă în ansamblul consumului intern de sare. Aşa se şi explică, de altfel, frecvenţa mai redusă a tranzacţiilor pe care cămara ocnelor le-a încheiat, în timp, cu locuitorii respectivelor ţinuturi. Avînd în vedere, deci, existenţa incontestabilă a exploatărilor nesistematice şi, prin urmare, neintensive dar continue a unor terenuri salinifere, în afara celor de la Tg. Ocna, sîntem îndreptăţiţi să credem că, întotdeauna, cotele valorice reale ale consumului intern de sare au fost superioare celor rezultate doar din cercetarea documentelor cămării.

Este însă îndeajuns de greu de restabilit cu exactitate cantitatea de sare consumată anual în Moldova în perioada care face obiectul preocupărilor noastre, datorită lipsei sau inconsistenţei informaţiilor de acest gen. Puţinele ştiri din epocă referitoare la consumul intern de sare sînt contradictorii. N. Suţu, de pildă, aprecia, la mijlocul secolului trecut, că, din cele 15—18 milioane ocale de sare cîtă s-ar fi extras anual de la Tg. Ocna, doar 1/3 era consumată în interior, restul fiind exportată. [10] Într-un memoriu privind situaţia salinelor de la Tg. Ocna — întocmit, după toate probabilităţile, în 1852, de către vornicul Vasile Alecsandri — se sublinia că antreprenorul extrage anual din ocnă 20 000 000 ocale sare din care 10 milioane sînt pentru consumul intern şi 10 milioane pentru export. [11] În sfîrşit, unul dintre foştii funcţionari ai Cămării ocnelor, Alecu Obreja, remarca, pentru aceeaşi perioadă, că producţia de sare a Moldovei se ridicase pînă la 25—30 milioane ocale [12], fără a preciza proporţiile ce reveneau consumului intern şi exportului. Cum însă acesta din urmă — asupra căruia vom stărui cu alt prilej — n-a depăşit în aceeaşi vreme decît rareori suma de 10 milioane ocale [13], se înţelege că restul producţiei de sare era desfăcut pe piaţa internă. Neavînd posibilitatea unei centralizări a informaţiilor furnizate direct de cancelaria Cămării ocnelor, ne îngăduim totuşi să observăm că, dacă într-un singur ţinut (Bacău), cu o populaţie totală de 28 090 familii [14], s-a consumat într-un an de mijloc (1844) cantitatea de 1 138 600 ocale sare [15] şi dacă pentru oraşul Galaţi, cu o populaţie de 4 527 familii [16], erau suficiente 50 000 ocale sare anual [17], respectînd proporţiile, la o populaţie totală

[9] Arhivele Statului Iaşi, Fond Litere, F/280, f. 8 ; loc. cit. Tr. 485, op. 528, dosar 33, f. 1 ; loc. cit., tr. 1768, op. 2017, dos. 555, f. 123.

[10] N. S u ţ u, *Notiţii statistice asupra Moldovei*, Iaşi, 1852, p. 183.

[11] Biblioteca Academiei, Documente, pachet DCC/257, f. 2—8.

[12] Al. O b r e j a, *Ocnele Moldovei*, în N. S u ţ u, *Op. cit.*, p. 171.

[13] Prin procedeul subconcesionării dreptului de export al sării atît pentru Rusia cît şi pentru sudul Dunării, procedeu des uzitat în epocă, antreprenorii erau constrînşi să se limiteze doar la cantităţile contractate cu partenerii şi care erau fixate, de regulă, la 2 milioane ocale pentru Rusia şi 7—8 milioane pentru Galaţi (cf. D. V i t c u, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic. 1832—1862*, în «Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol“ — Iaşi», tom. IX, 1972, p. 66—67).

[14] N. S u ţ u, *Op. cit.*, p. 146.

[15] Arh. St. Iaşi, Tr. 1318, op. XII, 1991, dosar 94, nepaginat.

[16] Cf. Gh. P l a t o n, *Populaţia oraşului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica“, III, 1970, p. 30, anexa II.

[17] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 924.

de 292 421 familii, cît număra Moldova în anul 1845[18], erau necesare peste 11 milioane ocale anual.

În condițiile istorice asigurate dezvoltării Moldovei și Țării Românești prin întocmirea și punerea în aplicare a Regulamentelor Organice, comerțul în ansamblu și cel cu sare, în speță, cunoaște o etapă de evoluție distinctă. Această etapă este definită de noile raporturi statornicite între stat, căruia i se consfințește dreptul de monopol asupra ocnelor, antreprenor, căruia statul îi concesionează acest drept, și consumator.

Am arătat, deja, că, pînă la preluarea ocnelor de către stat, exploatarea lor s-a făcut fie în regie, fie prin arendare, cu preferința domniei pentru procedeul din urmă. Regulamentele Organice, înlăturînd cu totul soluția exploatării ocnelor în regie, au statornicit ca normă pentru viitor arendarea, prin licitație, a venitului lor, în baza unor contracte alcătuite de către Vistierie și definitivate, apoi, de către Obșteasca Adunare[19]. Înainte de a prezenta acele clauze contractuale care se refereau direct la desfacerea internă a sării, este necesar să subliniem cîteva dispozițiuni proprii Regulamentului Organic moldovean. Astfel, începînd de la 1 ianuarie 1832, prețul sării la ocnă a fost sporit de la 5 la 10 lei/100 ocale, măsură justificată nu atît prin devalorizarea monedei, cît mai ales prin constatarea făcută de autorități că „întrebuințarea sării este neapărată pentru toate stările locuitorilor“[20]. Prin aceasta a fost sporită, de fapt, una dintre dările indirecte către stat la care erau supuși locuitorii țării. În privința prețului de desfacere a sării prin ținuturi, acesta varia în funcție de distanțe, fixîndu-se însă o limită maximă de 25 lei/100 ocale, în care erau incluse și cheltuielile de transport, cu interdicția de a fi depășită „sub nici un fel de cuvînt sau numire“[21]. Printr-o altă dispoziție regulamentară, erau anulate toate hrisoavele anterioare, în virtutea cărora domnii dăruiau boierilor și mănăstirilor cantități apreciabile de sare, care, eliberate astfel, intrau în circuitul comercial. Dispozițiile de mai sus au fost dezvoltate și completate în cuprinsul contractelor de arendare pe care cîrmuirea le-a încheiat cu diverși antreprenori în cursul anilor care au urmat.

Astfel, în cuprinsul tuturor contractelor de arendare erau precizate prețurile de vînzare a sării în fiecare ținut[22], încălcarea acestora atrăgînd sancțiuni severe pentru vinovați. De la acei dintre cumpărători care se deplasau la Tg. Ocna spre a lua sare, însă n-o ridicau direct de la „gura ocnei“ ci de la locurile unde aceasta era depozitată („șuri“), antreprenorul avea voie să perceapă cîte două parale de fiecare drob și cîte o para de bucată, drept „cheltuiala pogorîtului după obicei“. Cumpărată de la ocnă în orice cantitate — antreprenorul fiind obligat a asigura, în permanență, disponibilități — putea fi vîndută în țară de către oricine, cu respectarea riguroasă a prețurilor impuse. Cît privește vînzarea sării peste granițe, aceasta constituia un drept exclusiv al arendașului, care, singur ori prin împuterniciți, avea dreptul de a o exporta pe la toate „schelile și limanurile unde va fi primit... cu orice prețuri va putea“.

Întrucît problema transporturilor de sare de la ocnă la punctele de desfacere era condiționată de starea căilor de comunicație și a mijloacelor de transport, cîrmuirea își asuma obligația reparării tuturor drumurilor și podurilor, ori de cîte ori sesizările antreprenorului, în acest sens, ar fi fost dovedite, de către revizori speciali, ca întemeiate (art. 4). Mai mult chiar, pentru înlesnirea desface-

[18] N. Șuțu, *Op. cit.*, p. 146.

[19] D. Vitcu, *Op. cit.*, p. 32.

[20] *Regulamentul Organic al Moldovei*, în „Analele Parlamentare ale României“, tom. I_2, București, 1898.

[21] *Ibidem.*

[22] Bacău — 15 lei/100 ocale; Roman și Neamț — 18 lei; Suceava, Cîrligătura, Hîrlău și Putna — 20 lei; Dorohoi, Herța, Botoșani, Iași, Vaslui, Fălciu, Tutova, Tecuci și Galați — 25 lei (vezi „Buletin, foaie oficială a Prințipatului Moldovei“, nr. 48 din 28 iunie, 1834).

rii sării, antreprenorului i se permitea să angajeze cărăuși străini spre a ridica sarea de la ocnă și a o transporta „la locurile ce va avea trebuință“ (art. 6). Ulterior, această dispoziție a fost completată cu restricția de a angaja cărăuși în țările în care ar fi bîntuit vreo epidemie între oameni sau vite. Cărăușilor, îndatorați — prin primirea anticipată a chiriei — să efectueze transporturi de sare de la ocnă la schele, în folosul antreprenorului sau a negustorilor, li se asigurau de către stat condiții speciale. Astfel, cîrmuirea impunea, prin dregătorii ținuturilor, tuturor stăpînilor de moșii aflate în preajma drumurilor de transport a sării [23], să lase de o parte și alta a drumului cîte 20 prăjini de pășune pentru vitele cărăușilor, fără a pretinde despăgubiri. Numai pentru locurile de popas, fixate la o depărtare de, aproximativ, 2 ceasuri unul de altul și în suprafață de 12 fălci fiecare [24], stăpînii moșiilor afectate primeau din partea Cămării o despăgubire de două parale pentru fiecare jug. Delimitarea precisă a acestor imașuri era făcută din vreme de către dregătorii locali și verificată de revizorii cîrmuirii.

O clauză însemnată a contractelor prevedea interdicția pentru oricare altă persoană de a exploata sare în afară de cea de la Tg. Ocna, fie pentru consumul propriu, fie pentru comercializarea ei. Doar locuitorilor din Vrancea li se recunoștea vechiul privilegiu de a scoate sare numai pentru „a lor trebuință“, fiind îndatorați, în schimb, a supraveghea să nu fie trecută sarea de peste graniță în Moldova și interzicîndu-li-se, totodată, trecerea sării de acolo în afara hotarelor Moldovei. Încălcînd această interdicție, riscau să plătească antreprenorului dublu contravaloarea sării ce s-ar fi dovedit că au vîndut și să-și piardă privilegiul de pînă atunci. De asemenea, proprietarii pe ale căror moșii s-ar fi aflat fîntîni de slatină eru îndreptățiți a le folosi numai pentru interesele propriilor gospodării — altminteri dreptul le-ar fi fost anulat, iar slatinele închise (art. 5).

Întrucît cea mai mare parte din sarea destinată consumului intern era împărțită satelor pe datorie, de către angajații speciali ai cămării, cîrmuirea se oferea ca, prin porunci către dregătorii ținuturilor și prin zapciii acestora, să înlesnească strîngerea la timp a banilor de la locuitorii satelor care ar fi primit sare pe credit. Contractul prevedea însă și obligația antreprenorului de a supraveghea ca să nu se dea sare pe veresie locuitorilor fără chezășii sigure, ori satelor peste puterea lor de cumpărare (art. 10). Strîns legat de problema desfacerii sării era și chestiunea depozitării, a înmagazinării ei. În acest sens, contractul prevedea dreptul antreprenorului de a se folosi de magaziile — proprietăți ale statului — de la Galați, Iași sau schelele Prutului, în schimbul chiriei ce trebuia s-o plătească, separat, proprietarului în afara arenzii fixată inițial.

Prin Regulamentul Organic, fuseseră desființate vechile avaieturi (venituri), pe care cămara ocnelor le asigura anual unor dregători ori instituții (Vistieria, casa răsurilor, cutia milelor, școala domnească din Iași, școala de la Socola ș.a.) [25], cum și „milele“ de sare ce le acorda, potrivit hrisoavelor domnești, unor mănăstiri și particulari [26], apreciate, în totalitatea lor, ca fiind „vătămătoare veniturilor statului“. Cu toate acestea, una dintre clauzele curente în fiecare contract de arendare a ocnelor, de după 1832, înscria obligația antreprenorului de a ceda anual mănăstirii Răducanu din Tg. Ocna cantitatea de 6 000 ocale sare. Aceasta era moti-

---

[23] „Lărgimea“ principalelor drumuri (de la Tg. Ocna către schelele : Galați, Lipcani, Leova și Sculeni) era fixată la 12 stînjeni (art. 7).

[24] Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 69, f. 162, 689, 696 ; vezi și „Analele Parlamentare . . .“ tom VIII_2, p. 549—554.

[25] În 1830, aceste venituri se ridicau la suma de 9 000 lei (cf. Arh. St. Iași, tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 25—26).

[26] În același contract din 1830, „milele“ însumau 394 000 ocale acordate : mitropolitului Veniamin (132 000 ocale), domnițelor Ralu Calimach (150 000 ocale) și Soldana Mavrogheni (100 000 ocale), mănăstirii Răducanu din Tg. Ocna (12 000 ocale). Ibidem, f. 27.

vată de folosul ce și-l trăgea cămara din lucrările prestate la ocnă de către țiganii mănăstirești, dăruiți mai înainte administrației ocnelor.

Normele cu caracter general pe care le statornicea Regulamentul Organic în privința ocnelor, ca și modalitatea aplicării lor, reflectată în contractele de arendare, erau menite să sporească cuantumul veniturilor statului, să înviorează una dintre sursele de bază ale acestora, care, potrivit informațiilor oficiale, era în „zăticnire" [27] și, în același timp, să lichideze cauzele care împiedicaseră propășirea unei ramuri industriale de primă importanță pentru economia Moldovei. Evaluînd „folosurile" ce urma să le dobîndească țara, grație împrejurărilor create prin tratatul de la Adrianopol și prin aplicarea stipulațiilor regulamentare referitoare la ocne, Vistieria Moldovei consemna, într-unul din actele sale, următoarele: a) dublarea venitului provenit din arendarea ocnelor, ca urmare a sporirii prețului sării; b) posibilitatea de a spori volumul exportului de sare cu încă 2 milioane ocale, datorită libertății comerțului pe Dunăre, consfințită prin tratatul din 1829; c) o economie de aproximativ 81 600 lei, în folosul Vistieriei, provenită din desființarea tuturor havaeturilor și d) un folos de peste 70 000 lei anual, trecut și acesta în contul Vistieriei, rezultat din anularea tuturor hrisoavelor de sare (mile) acordate mai înainte boierilor și mănăstirilor. Acestor numărate avantaje ale Vistieriei le erau asociate și foloasele locuitorilor țării, în calitate de consumatori, izvorînd din interdicția urcării prețului sării peste limita maximă admisă de 25 lei/100 ocale, cum și din reglementarea chestiunii angajării cărăușilor pentru transporturile de sare [28].

Netăgăduit, măsurile luate de către autorități n-au rămas fără ecou; veniturile statului, provenind din arendarea ocnelor, au sporit succesiv de la 605 000 lei [29], cît plătea baronul Ștefan Meitani înainte de intrarea în vigoare a Regulamentului Organic, la 1 630 501 lei, în anii 1847—1852 [30], cînd titular al contractului fusese marele logofăt al Țării Românești, Alexandru Vilara, pentru ca să ajungă, apoi, la 2 634 100 lei anual [31], preț acordat Vistieriei de către postelnicul Constantin Ciocan în cursul ultimei antreprize (1857—1861). Concomitent, au sporit și profiturile realizate de către cei cîțiva antreprenori cărora statul le-a încredințat succesiv exploatarea ocnelor, profituri ce au depășit, adeseori, îndoitul preț al arendării [32]. Realitățile au demonstrat însă că, în realizarea acestor profituri, contribuția esențială revenea exportului de sare și doar într-o mică măsură desfacerii pe piața internă, unde, cu toate măsurile luate pentru înlesnirea acesteia, continuau să se manifeste multiple dificultăți afectînd și pe furnizori și pe consumatori.

În condițiile dublării prețului sării în țară, după 1832, cum era și firesc, antreprenorii au acordat o mai mare atenție decît pînă atunci valorificării sării pe piața internă, beneficiind în acest sens și de sprijinul cîrmuirii. Principala modalitate de desfacere a sării rămînea însă vînzarea ei pe credit către locuitorii țării, la prețul legiuit, de 10 lei/100 de ocale, preț perceput de Cămară la „gura ocnei". Chiar din primele luni ale anului, Vistieria Moldovei — la cererea Cămării ocnelor — poruncea isprăvniciilor ținutale să facă cunoscută locuitorilor „sloboda vînzare de sare" și, în consecință, „oricine va voi să ia sare de la ocnă, pe veresie, cu vade (termen — n.n.) de două luni" [33], era liber s-o facă. Ridicarea sării de la ocnă, în cantități nelimitate, era condiționată doar de prezentarea „cărții de chezășie" din partea isprăvniciei ținutului sau a proprietarului ori a posesorului

[27] Arh. St. București, fond Microfilme U.R.S.S., rola 4, cadre 172—174.
[28] Arh. St. Iași, Litere, M/512, f. 109—110.
[29] Loc. cit., S/730, f. 86.
[30] Loc. cit., Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 120.
[31] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, pachet 123, dosar 1/1857, f. 38.
[32] D. V i t c u, *Op. cit.*, p. 71—72.
[33] Arh. St. Iași, Litere, O/147, f. 176; loc. cit., Tr. 485, op. IV. 528, dosar 41, f. 30.

moşiei unde locuia solicitantul [34]. Pentru recuperarea banilor de la cumpărătorii de sare, după expirarea termenelor de creditare, antreprenorul dispunea de concursul cîrmuirii, care, prin mijlocirea sămeşiilor ţinutale, executa ne datornici, adunînd sumele în Vistierie, de unde erau apoi preluate de către vechilul Cămării ocnelor [35]. Împlinirea acestor datorii n-a fost însă o operaţie prea simplă. Lipsa de bani a locuitorilor, resimţită acut în condiţiile crizei financiare ce se manifestase, mai cu seamă, în vremea ocupaţiei ruseşti, varietatea monetară, ilustrată de prezenţa pe piaţa unui singur ţinut (Herţa) a carboavelor, galbenilor, irmilicilor, rublelor şi sorocoveţilor [36], ca şi corupţia unora dintre slujitorii desemnaţi cu împlinirea banilor [37], au constituit tot atîtea motive pentru care Cămara ocnelor a fost constrînsă, an de an, să reporteze obligaţiile băneşti ale datornicilor şi să se mulţumească, uneori, cu recuperarea lor parţială. Alteori, aşa cum s-a întîmplat în vremea antreprizelor Meitani sau Vilara, spre a evita aceste neajunsuri, antreprenorul a încercat să transfere obligaţiile băneşti ale locuitorilor faţă de Cămara ocnelor către stat, în contul cîştiurilor (rate băneşti — n.n.) ce-i datora acestuia potrivit contractului. Fireşte, asemenea cerere, echivalînd cu încălcarea uneia dintre clauzele esenţiale ale contractului, contravenea intereselor statului şi, în consecinţă, n-a fost primită decît cu o singură excepţie [38].

Faptul că ridicarea sării de la ocnă, pe credit, era îngăduită oricui, i-a determinat pe mulţi dintre locuitorii satelor, care dispuneau de mijloace de transport, să se îndeletnicească — o bună parte a anului, în perioada de după terminarea arăturilor de primăvară şi pînă la recoltare — cu negoţul sării. De această practică era legată, într-o măsură, şi aprovizionarea tîrgurilor şi oraşelor cu sarea necesară consumului populaţiei. Numai că drepturile consfinţite prin Regulament breslelor orăşeneşti au prilejuit numeroase reclamaţii din partea locuitorilor satelor „ce fac alişveriş cu sare“, împotriva negustorilor de profesie, care, invocînd plata patentei, nu îngăduiau celor dintîi a-şi vinde marfa prin tîrguri şi oraşe [39]. În tîrgurile care erau proprietăţi ale boierilor, comercializarea sării era condiţionată de achitarea, de către vînzător, a unei taxe către proprietarul moşiei tîrgului. Valoarea acestei taxe, fixată de proprietar, varia de la un tîrg la altul [40]. Deosebit de această taxă, locuitorii cărăuşi ce aduceau sarea la oraşe sau tîrguri

---

[34] Loc. cit., Tr. 1333, op. 1513, dosar 31, f. 3.

[35] În anii antreprizei Meitani, vechil al Cămării a fost aga Ilie Kogălniceanu, tatăl lui M. Kogălniceanu (loc. cit., Tr. 766, op. 868, dosar 314).

[36] Loc. cit., Tr. 485, op. IV 528, dosar 41, f. 153. Potrivit raportului unuia dintre împlinitorii dărilor din ţinutul Vaslui, „cea mai mare îngreuiere întîmpină aceştia din lipsa monedei“. Întrebată dacă datoriile locuitorilor pot fi percepute în ruble şi irmilici, Vistieria răspundea că „acestea se vor strînge în hazne ca mai înainte, adică numai în galbeni, sorocoveţi şi carboave“ (vezi loc. cit., Tr. 1423, op. 1619, dosar 461, f. 3, 5).

[37] Într-un singur an, 1839, unul dintre slujitorii sămeşiei ţinutului Botoşani a sustras din banii „vereseliilor sării“ suma de 22 974 lei, cu care şi-a cumpărat moşia Leverda (loc. cit., Secretariatul de stat, dosar 855, f. 1).

[38] Loc. cit., Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 120.

[39] Loc. cit., Litere, O/147, f. 176.

[40] Aşa, de pildă, hatmanul Teodor Balş, proprietarul moşiei Darabani, percepea în 1838 cîte un creiţar-argint (=5 parale) pentru fiecare drob de sare şi cîte 3 creiţari-argint pentru fiecare ţolincă de sare măruntă aduse de străini în tîrg (cf. Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne Moldova, dosar 229/1859, f. 24; *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi tîrguri, Moldova*, seria A, vol. II, Bucureşti, 1960, p. 232), în timp ce proprietarul tîrgului Fălticeni impunea cărăuşilor ce aduceau, în zilele de tîrg, făină, sare şi alte produse, cîte şase parale de fiecare jug; pentru sarea vîndută „cu mărunta, adică cu oca“, vînzătorilor li se percepea o taxă de 15 parale pentru fiecare drob (Arh. St. Iaşi, Tr. 1615, op. 1848, dosar 532, f. 18).

erau supuși unei alteia, deloc neglijabilă, *cantaragitul* sau *cantariotica*, constînd în achitarea unei sume de bani pentru cîntărirea sării. Taxa, cu valori variabile de la ținut la ținut, a înregistrat o permanentă creștere, sporind de la 2 parale/100 de ocale, cît se percepea în primii ani, la 20 și chiar 30 parale/100 de ocale, în anul 1848 [41]. Uneori, evreii care luau în arendă de la eforiile orășenești venitul cîntarelor, percepeau în mod abuziv „cantariatica" și de la vînzători și de la cumpărători [42].

Spre a compensa cheltuielile suplimentare ale cărăușilor și spre a-și avea asigurat în permanență fluxul acestora la ocnă, Cămara acorda tuturor țăranilor ce luau sarea pe credit, un plus de 5 ocale la 2 drobi, întîlnit în documente sub numele de *topaltă* [43] și, deosebit de aceasta, un altul, mai consistent, de 10% reprezentînd risipa posibilă la încărcatul și descărcatul sării. Potrivit aprecierii unuia din cămărașii ocnelor, I. Lăceanu, în 1839, aceste sporuri de cîntar făceau ca prețul real al sării la ocnă să scadă sub limita oficială impusă de 10 lei/100 de ocale, ajungînd chiar la mai puțin de 9 lei/100 de ocale. În aceeași vreme, sarea era comercializată în țară cu întreit folos, la prețuri ce urcau în localitățile mai îndepărtate (Dorohoi, Botoșani, Fălticeni) pînă la 50 lei/100 de ocale [44]. Această stare de lucruri își găsește explicația în lipsa mijloacelor de transport și în dificultățile — cu mult mai mari decît înlesnirile ce li se acordau de către Cămară — pe care le întîmpinau cărăușii sării. De altfel, același cămăraș, invocînd avantajele procedeului de vînzare a sării pe credit țăranilor, se plîngea Vistieriei de lipsa cărăușilor la ocnă, lipsă ce cauzase, în cursul anului precedent (1838) o distribuție internă de sare de numai 3 milioane ocale [45]. „Neîndemînarea" locuitorilor săteni la cărăușiile de sare decurgea, întîi de toate, din „greutatea formalităților legiuite" pentru respectivii cărăuși, anume, obligativitatea de a prezenta chezășii constînd în „înscrisuri" de pe la sate și adeverințe întărite, fie prin aplicarea pecetilor sătești, fie prin semnătura privighetorilor de ocol sau a ispravnicului ținutului. Or, dobîndirea unor asemenea chezășii devenise, între timp, o operație foarte anevoioasă. În al doilea rînd, desfacerea internă a sării prin credite era grav afectată de faptul că locuitorii ce dispuneau de mijloace de transport, deci, posibilii cărăuși ai sării, erau siliți, prin măsuri executive, să presteze diferite transporturi de mărfuri, (agricole, îndeosebi) pe la schele, în folosul proprietarilor de moșii sau al stăpînirii [46]. Dacă adăugăm la acestea faptul că cealaltă posibilitate de distribuție a sării pe piața internă, anume vînzarea ei la ocnă cotegoriilor de negustori, era, practic, anulată de greutățile de transport ce derivau din „plata apăsătoarelor chirii și cheltuielile cele mari ce au pe la trecătoarele de peste ape (brudină) și pe la imașuri pentru pășunatul trăgătorilor [47]", înțelegem îngrijorarea Cămării mărturisită în repetate rînduri Vistieriei, cu scopul dobîndirii de la aceasta din urmă a unor degrevări de sarcini (către stat sau proprietarii de moșii), pentru acei locuitori ai satelor ce se îndeletniceau cu cărăușiile de sare.

Paralel cu publicitatea asigurată de către Vistierie în lumea satelor — prin dregătorii locali sau prin foile sătești [48] — privind ocrotirile acordate cărăușilor,

---

[41] Loc. cit., Tr. 1772, op. 2020, dosar 14277, f. 1.

[42] Ibidem.

[43] Ibidem ; vezi și loc. cit., Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 753.

[44] În Bacău și Roman aceste prețuri variau între 14—23 lei, în localitățile Focșani, Tecuci, Covurlui, Tutova, Vaslui și Fălciu, între 20—30 lei, iar în Iași, Huși și Tg. Frumos, între 24—30 lei, Ibidem, f. 873).

[45] Ibidem.

[46] Ibidem.

[47] Ibidem. Adeseori, stăpînii de moșii percepeau pentru imașuri nu cîte două parale de fiecare jug, cum fusese stabilit, ci cîte 10—30 parale la un popas, iar brudina atingea valori de pînă la doi sorocoveți (=5 lei) pentru fiecare car la o trecătoare (cf. loc. cit., Tr. 1621, op. 1854, dosar 539, f. 197).

[48] Vezi „Adaos la Foaia sătească". an I. nr. 12. din 25 iunie 1839. f. 60.

atît la ocnă, cît și pe drum și pe la trecători. Cămara, spre a stimula vînzările pe credit, a hotărît, în primăvara anului 1841, acordarea unui spor de 15% la încărcatul sării de la ocnă, în condițiile respectării prețului legiuit pentru suta de ocale [49]. Mai mult decît atît, în mod deliberat, antreprenorul a sporit prețul cărăușiilor de la 5 la 6 lei pentru fiecare sută de ocale transportată la schele, acordînd și un adaos de 1 sorocovăț (2 lei 20 parale — n.n.) la 1000 ocale pentru brudină [50]. Consecințele acestor măsuri n-au întîrziat să apară. În cursul aceluiași an, foarte mulți țărani din cele mai îndepărtate ținuturi, avînd nevoie de bani pentru plata datoriilor către stat, s-au deplasat la Tg. Ocna de unde au ridicat însemnate cantități de sare pe credit, la prețul de 10 lei/100 de ocale și pe care, la ieșirea din ocolul ocnei le-au vîndut cu subpreț, „ca să poată apuca banii [51]". Neîndoielnic, această practică s-a repercutat în mod negativ asupra vînzării sării la groapa ocnei prin concurența păgubitoare pe care o făceau, în vînzare, acei locuitori, Cămării. Se înțelege că, procedînd astfel, în condițiile creditării, locuitorii cărăuși se lipseau conștient de posibilitatea recuperării imediate a contravalorii reale a sării, implicit a achitării în termen a datoriilor către Cămara ocnelor.

Față de situația nou creată Sfatul administrativ al Moldovei a cerut îngăduința domnitorului de a îndatora Cămara ca, începînd din anul 1842, să nu mai dea locuitorilor țării sare pe veresie, ci numai cu bani în numerar — chiar dacă aceasta leza interesele antreprizei, prin reducerea considerabilă a vînzărilor pe piața internă — sau să impună acestora obligația de a avea asupră-le încuviințarea satelor respective cu pecetea sătească și, totodată, cu interdicția de a fixa termene de creditare mai mari de 6 luni [52]. Soluția din urmă viza instituirea răspunderii colective a satelor pentru datoriile bănești față de Cămară ale locuitorilor ce se îndeletniceau cu transporturile și comercializarea sării. Propunerea Sfatului n-a căpătat însă și adeziunea domnitorului, de vreme ce în cursul anului 1842 vînzările de sare pe credit au continuat într-un ritm și mai intens. Numai că sporirea „veresiilor", a atras după sine creșterea îngrijorătoare a datoriilor locuitorilor față de Cămară. Astfel, la sfîrșitul anului 1842, totalul „rămășițelor" bănești datorate de către aceștia în contul anilor 1838—1840 se cifra la 129 027 lei, iar debitele din anii 1841—1842 însumau 272 540 lei [53]. Cele mai mari datorii le aveau locuitorii ținuturilor Bacău (86 200 lei), Putna (58 661 lei), Vaslui (41 243 lei) și Dorohoi 37 073 lei) [54].

În aceste condiții, antreprenorul de atunci, Al. Vilara, a cerut Vistieriei Moldovei ca, odată cu sistarea vînzărilor de sare pe credit la țărani, începînd din anul 1843, să urgenteze recuperarea datoriilor bănești ale acestora față de Cămară. Necesitățile interne de consum urmau să fie acoperite „prin vînzarea de sare către contractieri (negustori angrosiști), prin tocmeală de soroace la care să aducă banii la Cămară" [55]. Așadar, prin această măsură, n-a fost abandonat sistemul creditării ci numai o categorie de debitori. Procedeul s-a dovedit însă a fi păgubitor, atît pentru locuitori, cît și pentru Cămară. Pentru cei dintîi, paguba consta în prețurile foarte ridicate cu care luau sarea de la negustori — la ocnă nemaidîndu-li-se decît pe bani în numerar — pentru cea de a doua, în diminuarea prețului de vînzare la ocnă a sării către negustorii angrosiști [56]. În plus, foarte mulți dintre locuitorii satelor făceau drumuri zădarnice la Tg. Ocna „cerînd neîncetat

[49] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dosar 924, f. 8.
[50] Loc. cit., Tr. 1316, op. 1488, dosar 662, f. 542, 545.
[51] Loc. cit., Secretariatul de stat, dosar 924, f. 18.
[52] Ibidem, f. 19.
[53] Loc. cit., Tr. 1316, op. 1488, dosar 795, f. 40.
[54] Ibidem, f. 41.
[55] Loc. cit., dosar 143, f. 659.
[56] Loc. cit., Tr. 1621, op. 1854, dosar 76, f. 26.

sare pe veresie pentru ei şi dobitoace"[57], fiind nevoiţi, în cele din urmă, a se întoarce cu carele goale.

După experienţa deloc încurajatoare a celui dintîi an al interdicţiei veresiilor (1843), acelaşi antreprenor a revenit cu o altă cerere la Vistieria Moldovei în sensul anulării dispoziţiilor anterioare şi restatornicirii vînzărilor pe credit la ţărani, „însă numai acelora ce ar aduce la cămară adeverinţă cu pecetea satelor lor", cu limitarea cantitativă a vînzărilor la 150—200 ocale de fiecare nume şi cu condiţia achitării banilor în termen de 6 luni[58]. Supusă dezbaterii Sfatului Administrativ al Moldovei cererea antreprenorului n-a mai găsit, de astă dată, ecou favorabil, ci dimpotrivă. Reamintindu-i că „măsura următoare pînă acum a fost propusă tot de către Cămară", Sfatul recomanda antreprenorului consecvenţă în aplicarea ei şi în viitor[59], spre preîntîmpinarea oricărui fel de abuz din partea cumpărătorilor sau vînzătorilor. Mai mult decît atît, Sfatul a hotărît ca interdicţia vînzării de sare pe credit la sate să facă obiectul unei clauze speciale în cuprinsul contractelor de arendare a ocnelor, pe care Vistieria avea să le încheie în anii următori. Potrivit clauzei noi înscrise în contractele ulterioare, antreprenorul era oprit a da sare pe datorie locuitorilor ţării, asumîndu-şi — în caz de nerespectare — întreaga responsabilitate pentru pagubele ce ar fi decurs din aceasta[60]. Astfel, era abandonată modalitatea cea mai larg răspîndită pînă atunci de desfacere a sării pe piaţa internă — veresiile — care, vreme de secole, făcuseră obiectul urmăririlor fiscale ale locuitorilor satelor din partea împuterniciţilor Cămării domneşti (pînă la 1828) sau ai Vistieriei statului. Sistarea veresiilor, măsură menită să înlăture abuzurile posibile în comerţul intern cu sare, a avut ca efect degrevarea Vistieriei de una dintre obligaţiile ce şi le asumase, prin contract, faţă de Cămara ocnelor. Cît priveşte „liniştirea" scontată a satelor, aceasta a fost doar aparentă, întrucît diferende între locuitori şi Cămară au continuat să se manifeste şi în anii următori, izvorînd din modalitatea angajării cărăuşilor pentru transportul sării de la ocnă la schelele Prutului sau ale Dunării.

Concomitent cu practica vînzărilor pe credit a sării către locuitorii satelor, necesităţile interne de consum au fost acoperite şi prin alte mijloace, care, chiar dacă nu erau întotdeauna la fel de avantajoase pentru Cămară, se impuneau ca soluţii de circumstanţă, în vederea evitării stocurilor la gura ocnei şi, prin urmare, a asigurării continuităţii procesului de producţie. Între acestea, mai răspîndite erau tranzacţiile comerciale pe care Cămara le încheia cu diferiţi negustori angrosişti. Se înţelege că, după 1843, această modalitate s-a generalizat, dobîndind rolul primar în procesul desfacerii sării pe piaţa internă.

Spre a stimula interesul negustorilor pentru o marfă a cărei desfacere implica riscuri mai mari decît în cazul altor mărfuri, Cămara recurgea, adeseori, la vînzările sub preţul oficial statornicit. Era suficient ca un negustor să fi prezentat la ocnă chezăşia altuia, din aceeaşi localitate cu solicitantul, pentru ca să fi putut ridica însemnate cantităţi de sare cu preţul de numai 8 lei sau chiar 7 lei/100 de ocale şi cu termen de creditare de pînă la un an[61]. Singura restricţie impusă prin contract unor astfel de negustori se referea la posibilitatea angajării cărăuşilor pentru transportul sării din oricare altă parte a ţării, cu excepţia ţinutului Bacău[62]. În condiţiile amintite, numai în anul 1840, Cămara a vîndut 300 000 ocale negustorului Iţic sîn Iosub Săbăoanul din Roman[63], 125 000 ocale lui

[57] Loc. cit., Tr. 1316, op. 1488, dosar 143, f. 659.
[58] Ibidem.
[59] Ibidem, f. 667.
[60] Vezi „Analele Parlamentare..." tom XIV_2, p. 162; Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 13—14; „Buletin, foaia publicaţiilor oficiale", nr. 68 din 23 august 1856.
[61] Arh. St. Iaşi, Tr. 1621, op. 1854, dosar 76, f. 26.
[62] Loc. cit., Tr. 1316, op. 1488, dosar 142, f. 304.
[63] Ibidem.

Avrum Moise sîn Leiba din Tg. Pietrei[64], 100 000 ocale negustorului Mendel sîn Moise și Smeir Leib Strulovici din Iași[65] etc. În același an, unul dintre meșterii odgonari din Piatra, lipoveanul Teodosie Efimovici, ridica de la ocnă cantitatea de 150 000 ocale sare (plus sporul de 15%, adică 22 500 ocale, pentru risipă) la prețul de 10 lei/100 de ocale, angajîndu-se prin contract ca, în schimbul banilor datorați Cămării — 150 000 lei pentru sare și alți 10 000 lei primiți dinainte — să furnizeze acesteia odgoanele necesare la ocnă[66]. Drept garanție pentru îndeplinirea în termen a obligațiilor contractuale, T. Efimovici depunea în cancelaria Cămării documentele sale de proprietate asupra unei dugheni și a două locuri din Tg. Pietrei. Acest caz evidențiază nu numai o modalitate de comercializare a sării pe piața internă, dar și posibilitățile relativ reduse de desfacere a mărfii de care dispuneau unele categorii de meșteșugari.

Practica achiziționării articolelor de inventar (odgoane, topoare, lemnărie, lumînări, piei) sau a unor produse indispensabile lucrătorilor de la ocnă (făină, carne etc.) prin achitarea echivalențelor valorice în sare a rezistat multă vreme, fiind, deopotrivă, avantajoasă și pentru o parte și pentru alta. Preferința pentru preluarea — prin schimb sau pe credit — și comercializarea unor mari cantități de sare[67] se justifică prin certitudinea dobîndirii unui profit sporit pentru întreprinzători.

Îngăduința Cămării ocnelor manifestată față de negustorii angrosiști creștea în funcție de cantitatea de sare contractată și de restricțiile pe care aceștia din urmă le acceptau. De pildă, negustorilor Nuta Herșcu și Ioil sîn Ițic Bere din Piatra, care contractează în anul 1845 cantitatea de 1 milion ocale de sare spre a o revinde *numai* în ținutul Neamțului și care se angajaseră față de Cămară să ridice întreaga cantitate în termen de un an și cu mijloace de transport provenind din același ținut, li se încuviința : prețul de cumpărare a sării la ocnă de numai 7 lei/100 de ocale ; plata treptată a banilor în cursul unui an și jumătate ; un spor de 20% peste cantitatea de sare prevăzută în contract pentru „risipă", în total, deci, 1 200 000 ocale[68]. Raportînd întreaga cantitate de sare furnizată de Cămară respectivilor negustori la suma banilor ce trebuia să o primească de la cumpărători (70 000 lei), se poate lesne constata că prețul real de vînzare admis în acest caz era chiar mai mic de 6 lei/100 de ocale. S-ar părea, din acest punct de vedere, că tranzacția favoriza numai pe cumpărător. Dar nu trebuie omis faptul că întreaga cantitate de sare contractată urma să fie desfăcută într-o zonă geografică în care necesitățile de consum ale populației erau parțial acoperite de numeroasele fîntîni de slatină existente pe diverse moșii (Drăgănești, Oglinzi, Poenii Prisăcii, Valea Seacă ș. a.)[69] și chiar de sarea provenind din rezervele

---

[64] Ibidem, f. 362.

[65] Loc. cit., dosar 344, f. 20.

[66] Loc. cit., dosar 142, f. 676. În anul următor, lipovenii odgonari din Piatra preluaseră asupră-le datoria bănească față de Cămară a unui negustor din același tîrg, obligîndu-se să furnizeze în schimb „odgoanele necesare în trebuința ocnii" (Ibidem, f. 491).

[67] La 14 ianuarie 1842, stolnicul Gh. Nicolau se angaja față de Cămară să ridice de la ocnă, în termen de 18 luni, cantitatea de 600 000 ocale sare la prețul de 4 sorocoveți/100 ocale, în scopul mărturisit de a o vinde în Principat pe a sa socoteală. (cf. loc. cit., dosar 795, f. 176).

[68] Loc. cit., Tr. 1621, op. 1854, dosar 76, f. 26.

[69] În pofida nenumăratelor porunci ale Vistieriei Moldovei către isprăvnicia ținutului Neamț și a măsurilor luate de către dregătorii locali de a împiedica comercializarea slatinei din fîntînile respective, aceasta n-a fost cu putință ; adeseori erau reclamați de către Cămară proprietarii fîntînilor de slatină, care percepeau de la cărăușii ce veneau „cu necontenire" să ridice slatină, de regulă, cîte un sorocovăț de fiecare jug (cf. loc. cit., Tr. 485, op. IV 528, dosar 33, f. 1, 9).

saline descoperite în munții Neamțului[70]. Așadar, posibilitățile de desfacere a sării, de către Cămară, la acel ținut, erau relativ restrînse comparativ cu situația din alte ținuturi, după cum reduse erau și mijloacele de transport pe care le puteau închiria oamenii Cămării în satele nemțene. Riscul unei desfaceri anevoioase era transferat, astfel, asupra negustorilor de profesie, cu prețul renunțării conștiente la o cotă-parte din profit, dar cu certitudinea înlăturării stocurilor și a încasării integrale a contravalorii mărfii. Firește, în asemenea caz, nu poate fi vorba de o pagubă a Cămării și nici de asumarea unui risc pentru negustori ; dobîndirea profitului, mai mare ori mai mic, era o certitudine atît pentru o parte cît și pentru alta, păgubit fiind doar statul ale cărui venituri provenind din exploatarea nerațională a subsolului erau în vădită disproporție cu bogățiile minerale pe care acesta le conținea.

Pentru cantitățile mai mici de sare contractate de către negustorii de prin tîrgurile mai îndepărtate de ocnă, Cămara asigura — la cererea acestora — transportul mărfii, prin mijlocirea cărăușilor angajați de către oamenii ei, plata chiriei suportînd-o, în asemenea cazuri, destinatarii[70].

În condițiile impuse, pe de o parte, de sistarea vînzărilor pe veresie a sării către locuitorii satelor și, pe de alta, de afluența relativ restrînsă a negustorilor la ocnă, în procesul desfacerii sării pe piața internă, se remarcă un element a cărui pondere tinde să devină dominantă. Este vorba de apropierea tot mai pronunțată a unor categorii de proprietari, ori cămătari, față de o îndeletnicire pur negustorească, care era vînzarea sării în țară. Stimulați atît de posibilitatea preluării pe credit de la Cămară a unor cantități nelimitate de sare, ca și de perspectiva unor profituri consistente fără investiții prealabile — mai ales că principalul impediment în această direcție, asigurarea mijloacelor de transport, nu mai prezenta pentru proprietari același grad de dificultate ca pentru Cămară — aceștia s-au lansat în adevărate „afaceri ale sării". Și dacă unii dintre ei (Alecu Crupenschi, Anastasie Bașotă ș. a.) au uzat de posibilitate pentru a asigura necesarul de consum pentru locuitorii, vitele ori instalațiile industriale ce reclamau utilizarea sării din cuprinsul proprietăților ce le aveau, cei mai mulți realizau profituri sporite prin comercializarea sării și la alte locuri. Reprezentativi, în acest sens, au fost aga Nicu Ghica, căminarul (mai apoi paharnicul) Costache Pandele, hatmanul Alecu Aslan, zaraful Leiba Meir Hofer din Iași ș. a. Primul dintre aceștia contractase numai în toamna anului 1847 cantitatea de 3 450 000 ocale de sare[71], cînd necesarul de consum pentru un întreg ținut nu depășea, la acea dată, cifra de 1,5 milioane ocale[72]. Nicu Ghica n-avea să se oprească însă aici ; la începutul anului 1850 el încheia un nou contract cu Cămara ocnelor pentru alte 5 750 000 ocale sare[73], cantitate ce reprezenta, cu aproximație, jumătate din necesarul de consum anual pentru întreaga țară.

Cu mai vechi preocupări în același domeniu, dar și cu mai dese diferende cu Cămara ocnelor și, implicit, cu Vistieria, pentru neplata în termen a banilor datorați pentru sarea primită, a fost hatmanul Alecu Aslan. La 1838, acesta era admonestat și somat de către Vistieria Moldovei ca, în termen de 24 de ore, să depună în sămeșia ținutului Bacău suma de 16 801 lei (din care 11 896 lei pentru sarea primită de la ocnă și 4 815 lei reprezentînd poșlina zaherelelor exportate), în caz contrar, autoritățile urmînd a proceda la execuția silită din averea datornicu-

---

70 Astfel de învoieli cu Cămara ocnelor încheiaseră, în anii 1846 și 1847, negustorii Iosip zăt Leiba Lozneanu și Mendel Eșanu, ambii din Fălticeni, avînd ca emisar la Tg. Ocna pe Sulim odgonar (loc. cit., Tr. 1615, op. 1848, dosar 345, f. 153, 155, 178).

71 Loc. cit., Tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 20.

72 Cifra este aproximativă ; cert este că în 1844, deci cu trei ani mai înainte, consumul de sare în ținutul Bacău era apreciat la 1 138 600 ocale sare (loc. cit., Tr. 1318, op. XII, 1991, dosar 94 nepaginat).

73 Loc. cit., Tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 20—21.

lui [74]. Se pare, însă, că Al. Aslan era obişnuit cu astfel de „dojeni" pentru că, în anul 1840, ridica de la ocnă cantitatea de 3 642 000 ocale sare [75] iar peste alţi doi ani era ameninţat cu o nouă măsură executivă, dictată de Secretariatul de stat, pentru o nouă datorie de 50 000 lei faţă de Cămara ocnelor [76]. În februarie 1845, această datorie sporise cu încă 22 394 lei [77], sumă ce n-avea să fie achitată nici în anul următor [78], iar în anul 1849 Cămara cerea Divanului apelativ să aibă în vedere ca, la vînzarea prin mezat a moşiei Oneşti (Bacău), a hatmanului Al. Aslan, pentru multiplele datorii faţă de creditori, să reţină în contul acesteia, o nouă sumă de 25 450 lei pentru sarea ce ridicase de la ocnă [79]. Desigur, asemenea cazuri n-au fost singulare. Am putea adăuga acestora numele serdarului Vasile Popovici, proprietarul moşiei Brăeşti (Dorohoi), care, în 1846, datora Cămării ocnelor suma de 80 000 lei pentru cele 1 000 000 ocale de sare ridicate în anul anterior [80], sau a spătarului Scarlat Tisoi, debitor la aceeaşi dată cu nu mai puţin de 100 000 lei [81]. De altfel, o statistică încheiată de administraţia ocnelor în 1846, privind rămăşiţele de plată din anii 1838—1846, datorate Cămării de către boieri şi negustori sau alţi indivizi, consemna apreciabila sumă de 383 065 lei [82]. Dacă avem în vedere faptul că, în 1843, un alt bilanţ al Cămării indica la totalul datoriilor ţărăneşti către aceasta — provenite din veresii — suma de numai 60 038 lei [83], se poate lesne deduce că, în practica desfacerii sării pe piaţa internă, după sistarea veresiilor, abuzurile n-au dispărut ci dimpotrivă, fiind săvîrşite însă de alte categorii de debitori. Mai mult decît atît, asupra acestora din urmă — aşa după cum realităţile au dovedit în repetate rînduri — cînd se impuneau măsuri de executare silită, înfăptuirea lor era o operaţie cu mult mai anevoioasă, şi se înţelege de ce.

Urmărind procesul valorificării imediate a sării ridicate de la ocnă, constatăm că proprietarii cu asemenea îndeletniciri erau avantajaţi faţă de negustorii de profesie în privinţa posibilităţilor de desfacere. Constrînşi uneori să vîndă sarea numai prin dugheni [84] — bineînţeles aceasta se întîmpla numai în interiorul proprietăţilor boiereşti — negustorii îşi realizau profitul din aplicarea cu consecvenţă a preţurilor de speculă [85] sau, la nevoie, numai din diferenţa între preţul de cumpărare a sării la ocnă şi cel de vînzare legiuit în ţinuturi (din care diferenţă trebuiau amortizate şi cheltuielile de transport). Proprietarii, în schimb, pe lîngă asigurarea necesarului de sare pentru propriile gospodării, implicit pentru diversele instalaţii de prelucrare sau conservare a produselor agroalimentare de

---

74 Loc. cit., Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 383.
75 Loc. cit., dosar 795, f. 716—717.
76 Loc. cit., Tr. 1772, op. 2020, dosar 2006, f. 142.
77 Loc. cit., Tr. 1768, op. 2017, dosar 325, f. 116.
78 Ibidem, f. 117.
79 Loc. cit., dosar 495, f. 9.
80 Loc. cit., dosar 311, f. 1 ; dosar 325, f. 117.
81 Ibidem, f. 143.
82 Ibidem, f. 118—119, 134.
83 Loc. cit., Tr. 1621, op. 1854, dos. 431, f. 852.
84 În învoiala încheiată între logofătul Alecu Mavrocordat şi negustorii ce se aşezau în tîrgul Frumuşica de pe moşia sa Stroeşti (Botoşani), una dintre clauze interzicea practica negoţului cu sare pe uliţi pentru negustorii străini, în vreme ce acelor care se aşezau în tîrg li se asigura dreptul de a vinde sare „şi în dugheni, şi în orice alta" (loc. cit., Tr. 1613, op. 1488, dosar 1132, f. 126).
85 Cumpărată de la ocnă cu 10 lei/100 de ocale, sarea era vîndută în ţară de către negustori cu preţuri variind între 30—50 lei/100 de ocale, cînd preţul maximal statornicit era de 25 lei/100 de ocale (loc. cit., dosar 140, f. 873).

pe moșii[86], dobîndeau însemnate profituri din vînzarea prisosului de sare în satele de pe cuprinsul proprietăților, sau prin plata — convertită în sare — a unor lucrări efectuate de către locuitori. Se întîlnesc și cazuri cînd unii proprietari joacă rolul de intermediari între furnizor (Cămară) și negustori, firește, cu reținerea cotei de profit. Bunăoară, același Alecu Aslan, care în 1845 acorda locuitorilor din Cristești (Botoșani) 5.560 ocale de sare pentru că aceștia îi transportaseră grîu la Onești, dădea negustorului Leiba Gros din Iași alte 25 000 ocale, iar hatmanului Anastasie Bașotă o cantitate asemănătoare[87].

De remarcat că pentru proprietarii cu îndeletniciri negustorești piedicile legate de desfacerea, în general, a produselor pe piață erau mai puțin numeroase decît pentru negustorii tîrgurilor. Primii, dispunînd cu mai multă ușurință de mijloace de transport, erau și beneficiarii acelor taxe de esență feudală persistente încă la noi în cadrul raporturilor comerciale din vremea regulamentară. Dar, atît unii cît și ceilalți erau puși, uneori, în situația de a suporta concurența ce le-o făcea în comercializarea sării însăși Cămara. Situația se întîlnea îndeosebi, în cel de pe urmă an al fiecărei antreprize, cînd arendașul utiliza toate mijloacele ce-i stăteau în putință, inclusiv vînzările sub preț, pentru lichidarea stocurilor de sare existente atît la ocnă cît și în magaziile Cămării din țară[88]. În astfel de împrejurări, singurul beneficiu pentru întreprinzători consta în șansa procurării imediate a unor fonduri bănești — rareori investite în scopuri productive[89] — posibilitate care, în condițiile unei slabe dezvoltări a sistemului de credit, nu era lipsită de importanță.

În procesul desfacerii sării pe piața internă, mai semnalăm încă prezența, cu frecvență tot mai redusă însă, a obiceiului Cămării de a acorda, sub formă de „mile" sau „daruri", diferite cantități de sare, fie unor persoane (boieri sau slujbași ai Cămării), fie unor instituții. Apreciată prin Regulamentul Organic (art. 70 cap. III, Secția I) ca fiind păgubitoare veniturilor statului, acestei practici i s-a interzis doar obligativitatea, prin anularea tuturor hrisoavelor anterioare ce o statornicise. Dacă în deceniile următoare întîlnim, totuși, asemenea gesturi săvîrșite benevol de către antreprenori[90], motivul trebuie căutat tot în dorința acestora de a asigura desfacerea integrală pe piață a sării extrase, fără a diminua capacitatea de producție la ocne. Alegerea beneficiarilor nu era făcută la întîmplare, ci se oprea, îndeosebi, asupra acelor persoane sau instituții de la care arendașul spera în anumite compensații morale sau materiale. De obicei, erau

---

86 De pildă, pentru „trebuința casei d-sale mare logofăt și cavaler Teodor Balș", se ridica de la ocnă, în 1846, 50 000 ocale de sare (Biblioteca Academiei, Documente, CCCLI/36).

87 Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dos. 325, f. 116.

88 Serdarul Vasile Popovici mărturisea, în 1845, că sarea ce o ridicase de la ocnă (1 milion ocale) cu prețul de 8 lei/100 ocale fusese constrîns să o vîndă cu numai 5 lei/100 ocale, din pricină că „au slobozit atunci Cămara piste 6 milioane ocă sare și n-am putut lua bun preț precum n-au luat nici ceilalți contractieri" (*loc. cit., Secretariatul de stat, dosar 1443, f. 3*).

89 Același serdar Popovici declara că banii dobîndiți din vînzarea sării îi investise în „spiculația velniții" de pe moșia Brăiești (ibidem), în timp ce spătarul Scarlat Tisoi își construise, cu fonduri de aceeași proveniență, cîteva imobile în orașul Iași (loc. cit., Tr. 1768, op. 2017, dosar 325, f. 143).

90 Obligațiile mai vechi ale Cămării ocnelor față de particulari sau instituții au fost lichidate, pe parcurs, prin despăgubirea beneficiarilor de către Vistierie. De pildă, Ralu Moruzi, care obținuse de la cîrmuirea Moldovei, în 1830, dreptul de a ridica gratuit de la ocnă, în fiecare an, cantitatea de 50 000 ocale sare, ca recompensă pentru locul cedat spre ridicarea bisericii catolice în mahalaua Păcurari din Iași, primea din partea Vistieriei, în 1840, suma de 50 000 lei, drept despăgubire definitivă pentru vechea obligație (vezi „Analele Parlamentare", IX_2, p. 649).

„miluiți“ slujbașii ocnelor cu prilejul anului nou, cînd, de altfel, se făcea bilanțul periodic al antreprizei, iar cantitățile dăruite variau în funcție de disponibilități. De pildă, între anii 1841—1846, au fost dăruite 5 767 900 ocale (din care numai în 1846 cantitatea de 2 155 000 ocale)[91], iar în 1850, 1,5 milioane ocale[92]. Asemenea practică avea însă să fie complet abandonată după 1850, cînd pe piața internă a sării intervine un element nou. Este vorba de măsura dictată de Poartă de a se dubla prețul sării moldovenești destinată consumului intern și de a fi egalizat astfel cu cel din Țara Românească (20 lei/100 de ocale), începînd de la 15 septembrie 1850[93].

Pentru început, scumpirea sării pe piața internă a prilejuit o dispută acerbă între stat și concesionarul ocnelor din acea vreme, Alecu Vilara, fiecare dintre părți revendicîndu-și sporul de venit realizat prin majorarea prețului sării la ocnă[94]. Lăsînd la o parte pagubele înregistrate de către finanțele statului, prin acceptarea unei compensații derizorii de la Vilara în schimbul acordării dreptului de a percepe, în contul său, a sporului de preț, subliniem doar că, pe planul comercializării sării în țară, interesul întreprinzătorilor, după această dată, a atins cote maxime. Pentru antreprenor, care în cei dintîi ani ai antreprizei declara că consumul intern de sare îi procură „un venit neînsemnător“[95], scumpirea acestui produs a determinat o schimbare de atitudine. Sugestivă este, în acest sens, grija deosebită manifestată de Vilara în direcția întăririi dreptului de monopol al exploatării sării, ce-i era concesionat de către stat. Nmeroasele sale reclamații adresate Vistieriei vizau supravegherea cu strictețe a rezervelor de sare și slatină existente în cuprinsul țării, îndeosebi în Vrancea și în împrejurimile Tazlăului și Neamțului, de către autorități, după exemplul urmat în Țara Românească ori în Galiția[96]. Spre a avea deplină siguranță că sub pretextul întrebuințării slatinei la feredeele din țară nu se comercializa acel produs, Vilara a hotărît să ofere gratuit doritorilor posibilitatea de a întrebuința izvoarele cu apă sărată de la Tg. Ocna, aflate sub controlul direct al Cămării[97]. În afară de aceasta, a încuviințat, în continuare, vînzările sub prețul oficializat la ocnă[98] prin contractele cu negustorii angrosiști, instituind chiar și comisioane bănești pentru mijlocitorii unor astfel de tranzacții[99].

Concomitent cu modificarea prețului sării la ocnă a sporit prețul produsului și în țară, variind între 28 și 50 lei/100 de ocale[100]. Noile prețuri au reactivat, cum era și firesc, interesul unor categorii mai largi de negustori. Demn de subliniat ni se pare faptul că, în anii care au urmat, a sporit numărul titularilor contractelor de vînzare a sării la ocnă și, în consecință, s-au redus substanțial cantitățile contractate. Se realiza, deci, pe alte coordonate însă, dorința expri-

---

[91] Biblioteca Academiei, Documente, DCC/245.

[92] Arh. St. Iași, tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 20.

[93] Ibidem, f. 6.

[94] Detalii în acest sens, vezi în D. Vitcu, *Op. cit.*, p. 65.

[95] *Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 502.*

[96] Loc. cit., Tr. 1768, op. 2017, dosar 555, f. 6, 98, 99, 123.

[97] Ibidem, f. 99.

[98] Loc. cit., dosar 1099, f. 3.

[99] Șetrarul Iancu Portășescu, care în decembrie 1851 cumpăra de la ocnă 200 000 ocale sare la prețul de numai 17 lei/100 ocale, cu termen de creditare de 10 luni, revendica, în 1853, un comision de 25 lei/1 000 ocale de la Cămară pentru vînzările pe care aceasta le efectuase prin stăruința lui (ibidem, f. 21).

[100] În Iași, sarea se vindea cu 48 lei/100 de ocă în magaziile Cămării și cu 50 lei/100 ocale la precupeți; Dorohoi — 48 lei; Roman între 32—34 lei; Galați — 32 pînă la 46 lei; Tecuci — 30 lei; Neamț — 35 lei; Putna — 30 pînă la 40 lei; Vaslui — 42 pînă la 50 lei; Botoșani — 48 pînă la 50 lei; Tutova — 33 lei; Bacău — 28 pînă la 30 lei (loc. cit., dosar 1906, f. 3—43).

mată de antreprenor în 1843 de a-și asigura cu o clientelă mai numeroasă și mai punctuală amortizarea datoriilor față de Cămară.

Pentru că posibilitățile de valorificare a sării în țară rămîneau totuși limitate — consumul intern nedepășind după unele aprecieri cifra de 10 milioane ocale anual — antreprenorii au încercat să deschidă granițele (îndeosebi spre Rusia) pentru exportul pînă atunci îngrădit de clauzele unor contracte de subconcesionare a acestei surse de venit [101]. Astfel, în mai 1852, Al. Vilara comunica Vistieriei Moldovei hotărîrea sa de a desființa cu totul, începînd de la 1 ianuarie 1853, monopolul sării ce se vinde peste Prut „și, unindu-se cu vînzarea sării pentru consum, de a lăsa libertatea pentru fiece cumpărător de sare din dealul ocnei să o transporteze pe uscat și să o vînză ori în țară, ori peste Prut, pe la orice loc va fi îngăduit de către stăpînirea rosienească, afară numai de Galați“ [102]. Pe lîngă avantajul de a fi sporit considerabil, în noile condiții, numărul cumpărătorilor de sare de la ocnă, implicit beneficiile imediate, măsura dictată de Vilara viza și anihilarea comerțului clandestin cu sare (contrabanda), practicat cu regularitate de către negustorii evrei din zonele limitrofe. Curînd după aceea, antreprenorul își dădea obștescul sfîrșit, dar măsura preconizată a fost pusă în aplicare de succesorul la arendă, maiorul sîrb Mișa Anastasievici.

Izbucnirea războiului Crimeii și ocupația succesivă a Principatelor de către trupele rusești și apoi austriece, urmată, concomitent, de prohibirea exportului moldovenesc de sare în sudul Dunării [103] și apoi în Rusia [104] a avut, între alte consecințe, scăderea prețului sării și supraîncărcarea pieței interne cu acest produs. Situația s-a menținut neschimbată și în cursul următorilor ani (în vremea antreprizei lui Constantin Ciocan) deoarece cîrmuirea Moldovei îngăduise, compensativ, lui Mișa Anastasievici să depoziteze și să vîndă în țară, după expirarea contractului său (ianuarie 1857), cantitatea de 10 milioane ocale sare, plus alte trei milioane pentru export [105]. Cu toate că noul antreprenor — care avea să fie și ultimul — a încercat, cu reușite parțiale [106], să soluționeze problema transporturilor interne de sare, prin folosirea cursului Siretului în acest scop, revirimentul așteptat pe planul comercializării acestui mineral n-avea să se producă în condițiile economice și juridice existente. Abia după înfăptuirea Unirii, guvernele Principatelor Unite, pătrunse de necesitatea abandonării sistemului păgubitor al concesionării veniturilor ocnelor și a adoptării unui „mod de exploatație mai rațional“, menit să asigure „conservarea unor așa bogate izvoare“ [107], au hotărît să pună noi baze dezvoltării acestei însemnate ramuri economice. Prin legea din 1 iulie 1860, cu putere de aplicare după expirarea contractului de concesiune în vigoare atunci (deținut de C. Ciocan), restabilindu-se dreptul de monopol al statului — netransmisibil particularilor — asupra exploatării și desfacerii sării, se asigura cadrul juridic adecvat, în conformitate cu spiritul novator al epocii. Spre a risipi, parcă, orice îndoială în privința oportunității unei asemenea măsuri, antreprenorul hotărîse, în cel de pe urmă an al concesiunii (1861), să se extragă o cantitate „nepilduită“ de sare și să o desfacă în țară, prin toate mijloacele

---

[101] Pentru anii 1847—1852, dreptul de export al sării în Rusia, care, alături de exportul în sudul Dunării, constituia monopol al antreprenorului ocnelor, fusese subconcesionat vornicului Vasile Alecsandri (loc. cit., dosar 1215, f. 2).

[102] „Buletin, Foaia publicațiilor oficiale a Prințipatului Moldovei“, nr. 38, din 15 mai 1852. În privința exportului de sare prin Galați în sudul Dunării, acesta era limitat cantitativ și urma să fie subconcesionat potrivit practicilor de pînă atunci (ibidem).

[103] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 414.

[104] Loc. cit., Tr. 1768, op. 2017, dosar 2054, f. 33—34.

[105] Loc. cit., Documente, pachet 810/144.

[106] Loc. cit., Tr. 1768, op. 2017, dosar 2434, f. 162.

[107] Arhiva M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 394.

posibile, la prețuri foarte îngiosîte" [108]. Aceasta a determinat ca în cursul anului 1862 — primul an de exploatare în regie — vînzarea sării la ocnă să fie practic paralizată [109]. Ulterior însă, în condițiile modernizării procesului de exploatare a sării la Tg. Ocna facilitată de abandonarea practicii arendășiei, posibilitățile de producție au fost corelate cu cele de desfacere, iar beneficiile rezultate din vînzarea sării în țară sau la export au fost preluate integral de către stăpînire. În felul acesta, era revalorificată, în folosul exclusiv al statului, una dintre ramurile economice de prim ordin ale Moldovei, care, vreme de mai bine de trei decenii, procurase considerabile profituri unor categorii parazitare de întreprinzători în dauna tezaurului public.

[108] Biblioteca Academiei, Mss. rom. 1033, p. 273.

[109] Arh. St. București, Ministerul Finanțelor Țării Românești și Moldovei, dosar 371/1862, nepaginat.

OBSERVAȚII PRIVIND APLICAREA LEGII ÎNVOIELILOR AGRICOLE DIN 1866

DE

V. RUSSU

Între problemele principale ale istoriei noastre moderne legislația agrară ocupă, incontestabil, un loc deosebit de important. Cunoașterea acesteia se impune, cu necesitate, nu numai pentru reliefarea politicii agrare, ci și pentru înțelegerea mai exactă a unora din cauzele principale ce au generat neîntreruptul lanț de mișcări și frămîntări țărănești cu care a fost confruntată vechea Românie de la 1864 pînă la 1907. În comunicarea de față nu intenționăm, firește, să facem o amplă analiză asupra întregii legislații ce a urmat după reforma de la 1864. O asemenea analiză s-ar putea întreprinde doar în cadrul unui studiu de mare întindere, mai precis, într-o lucrare cu caracter monografic. Obiectivul nostru este, însă, mult mai limitat, deoarece nu ne-am propus decît să aducem anumite precizări în legătură cu momentul și condițiile aplicării legii învoielilor agricole din 1866

Asupra acestei legiuiri, după cum se știe, s-au oprit aproape toți cercetătorii, care s-au ocupat, direct sau indirect, de evoluția problemei agrare în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ca urmare a acestui fapt, numărul lucrărilor ce se referă, mai mult sau mai puțin competent, la geneza, conținutul, caracterul și consecințele legiuirii ce face obiectul preocupărilor noastre, este de-a dreptul impresionant. [1] Totuși, din analiza istoriografiei referitoare la legea pentru tocmeli agricole din 1866 se desprinde un lucru ce pare oarecum surprinzător. Este vorba, în esență, de faptul că aproape nici unul din cercetători n-a făcut investigații demne de luat în seamă în legătură cu momentul, condițiile și modul în care s-a pus în aplicare prima lege de învoieli agricole.

---

[1] Vezi, spre exemplu Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 441—454; Th. C. Aslan, *Politica agrară a României*, București, 1908, p. 161 și urm.; G. Ionescu-Sisești, *Politica agrară cu privire specială la România*, București, f. a., p. 88 și urm.; C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 66, Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale. 1821—1907*. Ed. pol., București, 1969, p. 260—269; I. Adam și N. Marcu, *Studii privind dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. II, București, 1958, p. 157—166; *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1963, p. 447—448; V. Russu, *Contribuții la cunoașterea legislației agrare din primii ani ai regimului burghezo-moșieresc (1866—1871)*, în „An. șt. ale Univ. din Iași", serie nouă. secțiunea III, a. Istorie, tomul XI, 1965, p. 125—134; Gheorghe Cristea, *Anteproecte ale primei legi de tocmeli (învoieli) agricole*, în „Studii", tomul 25, nr. 3/1972, p. 511—527.

Datorită acestei stări de lucruri, în noua noastră istoriografie și-au făcut loc unele puncte de vedere care nu concordă, întru totul, cu realitatea. Așa, spre exemplu, cu prilejul elaborării unor capitole din volumul IV al *Tratatului de istorie a României*, a fost pusă în circulație teza potrivit căreia guvernul Ion Ghica [2] „n-a îndrăznit... să pună în aplicare, de teama răscoalei, legea de tocmeli pentru lucrări agricole" [3]. După opinia aceluiași autor, legea a fost pusă în aplicare abia în martie 1867. Atunci, susține autorul, I. C. Brătianu, ajuns ministru de interne în guvernul C. A. Crețulescu, „ca să-și atragă încrederea moșierilor, a dat o circulară către toți prefecții de județe pentru punerea ei în aplicare" [4]. Aceste teze, fără a fi verificate, au fost preluate și de alți cercetători, care admit, de asemenea, că legea învoielilor agricole a fost pusă în aplicare abia din 1867 [5].

La prima vedere, s-ar părea că problema nu prezintă un interes deosebit, întrucît nu am avea de-a face decît cu o chestiune de date. Așa se explică de ce mulți cercetători au acceptat, cu ușurință, anul 1867, mai precis luna martie, drept punct de plecare pentru aplicarea legii învoielilor agricole. În realitate, avem de-a face cu o problemă de fond și la o analiză mai atentă a faptelor se poate constata că nu este deloc lipsit de interes precizarea momentului în care s-a pus în aplicare această legiuire. Implicațiile acestei legi, care a jucat un rol atît de important în politica agrară a claselor dominante, ar fi greu de înțeles, în toată întinderea lor, dacă nu am preciza momentul, dar mai ales condițiile în care a fost pusă în aplicare.

Condițiile în care a fost elaborată și votată legea învoielilor agricole sînt, în linii mari, cunoscute și nu considerăm necesar să mai revenim asupra lor. Aici, ne interesează, mai mult, să lămurim, dacă realmente, guvernul Ion Ghica, mai precis primul ministru, care a avut și calitatea de ministru de interne, a îndrăznit sau nu să pună în aplicare legea învoielilor agricole sau să intervină, pe lîngă prefecți, pentru executarea contractelor încheiate între proprietari, arendași și țărani.

Înainte de a face aceste precizări socotim necesare cîteva observații preliminarii în legătură cu învoielile agricole și aplicarea legiuirii ce a avut drept obiectiv reglementarea noilor raporturi ce s-au creat între proprietari și țărani după reforma agrară din 1864. Astfel, este cunoscut faptul că practica învoielilor agricole exista încă înainte de legea rurală [6]. Mai mult decît atît, articolul 12 al legii rurale stabilea, în principiu, posibilitatea încheierii de învoieli agricole, pe timp de cinci ani, în cazul în care o parte a țărănimii împroprietărite ar fi avut nevoie să-și completeze, prin arendă, pămîntul necesar obținerii mijloacelor de subzistență [7]. Ca urmare a tradiției și a acestei dispoziții din legea rurală, care dădea anumite asigurări marilor proprietari și arendași în legătură cu posibilitatea exploatării în continuare a brațelor de muncă țărănești, învoieli

---

[2] Este vorba de cel de al doilea guvern prezidat de Ion Ghica după 11 februarie 1866.

[3] *Istoria României*, Ed. Acad., București, 1964, p. 540.

[4] *Ibidem*, p. 541. Teza este reluată și în *Istoria poporului român*, sub redacția Acad. Andrei Oțetea, Ed. șt., București, 1970, p. 278.

[5] Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Ed. șt., București, 1970, p. 124.

[6] Const. Tănăsescu și Ștefan Grigorescu, *Tocmelile agricole sub diferite legiuiri înainte și după Regulamentul Organic*, București, 1906, passim.

[7] D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. II, București, 1907, p. 895.

agricole s-au încheiat încă înainte de votarea legii din martie 1866 [8]. La o analiză atentă a faptelor, se poate constata, cu destulă ușurință, faptul că legea votată în martie 1866 nu a constituit un punct de plecare pentru încheierea de învoieli agricole. Ea a dat doar o consacrare juridică unei stări de fapt și a stabilit mijloacele prin care puteau fi constrînși țăranii să-și îndeplinească obligațiile asumate față de marii proprietari și arendași. Ceea ce aducea nou legea din martie 1866 nu avea în vedere practica învoielilor, ci doar mijloacele de constrîngere a țărănimii prin punerea administrației în slujba marilor proprietari și arendași.

De o suspendare temporară a acestei legiuiri nu poate fi vorba. De altfel, chiar, autorii legii au avut grijă să specifice, prin articolul 19, că aceasta „se va pune în lucrare după o lună din ziua promulgării ei" [9]. Această dispoziție, firește, nu avea în vedere stabilirea unui anumit moment pentru începerea încheierii contractelor de învoieli agricole, ci oferea doar garanția că, realmente, guvernul va face tot ce era posibil pentru a sili administrația să-și facă datoria față de proprietari și arendași. Această dispoziție, menită să împrăștie neliniștile referitoare la atitudinea administrației, a favorizat, fără îndoială, extinderea sistemului învoielilor agricole. Pledează în acest sens numeroasele informații referitoare la contractele de învoieli ce s-au încheiat în întreg cursul anului 1866. Un deosebit interes în această direcție prezintă, fără îndoială, prețioasele informații ce ne-au rămas de la Ion Ionescu de la Brad, care, poate pentru prima dată în literatura noastră de specialitate, a dat publicității numeroase contracte de învoieli încheiate în lunile ce au urmat votării legii din martie 1866 [10]. Din păcate, aceste informații, care provin, totuși, de la o persoană extrem de bine informată în legătură cu situația creată în agricultură după aplicarea legii rurale, sînt, de cele mai multe ori, neglijate de cercetători.

Din informațiile furnizate de Ion Ionescu de la Brad, care a deținut importanta funcție de inspector general pentru agricultură, se desprinde și un alt fapt ce prezintă un deosebit interes pentru problema pusă de noi în discuție. Este vorba, în esență, de legătura foarte strînsă dintre efectele secetei și invoielile încheiate în cursul anului 1866. Foametea, consecința cea mai gravă a anilor de secetă, a silit țărănimea, în cele mai multe din județele țării, să-și vîndă forța de muncă la marii proprietari și arendași. Referindu-se la această stare de lucruri, Ion Ionescu de la Brad, în calitatea sa de inspector general pentru agri-

---

[8] Referindu-se la această stare de lucruri, Consiliul comunal al județului Botoșani, în septembrie 1866, îi aducea la cunoștința ministrului de interne următoarele : „Din practică este cunoscut că lipsa de hrană a locuitorilor foști clăcași a fost mult mai simțită în anul contenit, căci recolta a fost cu desăvîrșire puțină în tot județul ; cu toate acestea foștii clăcași și-au asigurat hrana și toate celelalte înlesniri prin tocmeli agricole încheiate cu d-nii proprietari și posesori de moșii ; prin urmare, conchidea consiliul, și pentru anul acesta, pînă la recolta nouă a anului viitor, nu se vede un alt mijloc de înlesnire mai suficient și practic, decît tot acel al angajamentului de lucru agricol"., Arhiva istorică centrală, Fond Ministerul de interne, Div. rural-comunală, dos. nr. 145/1866, f. 134. La rîndul său, tot în septembrie 1866, Consiliul județului Iași propunea drept remediu, pentru ajutorarea locuitorilor lipsiți de hrană, contractarea de învoieli agricole după modelul celor încheiate în 1865. Ministrul de interne, Ion Ghica, nu a fost de acord cu învoieli „după modelul anului trecut" și a precizat că „orice tocmeli de munci agricole vor săvîrși locuitorii, să fie în marginile legii promulgată în luna martie, anul acesta, și după aceeași lege, la timp să fie și executate". Ibidem, f. 58—59.

[9] Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și nuoi cîte s-au promulgat pînă la finele anului 1870*, București, 1873, p. 890.

[10] Vezi, spre exemplu, *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1869, passim.

cultură, sublinia, în rapoartele sale că în anii de foamete nu a rămas „nici un proprietar-cultivator sau arendaș care să nu fi făcut o provisiune de muncă pe mai mulți ani“ [11]. Acest fapt a avut consecințe din cele mai grave pentru situația țărănimii învoite. Pentru înțelegerea mai exactă a acestei stări de lucruri socotim necesară o anumită precizare. În general, după cum se știe, învoielile agricole au fost încheiate de țărani sub imperiul necesității. În 1866, însă, la necesitățile izvorîte din insuficiența pămîntului pentru hrană sau imaș, necesități cu un caracter de permanență pînă la primul război mondial, s-au adăugat urmările nefaste ale secetei, care au îngăduit proprietarilor și arendașilor să impună obligații extrem de grele pentru țărănime. Revelatoare în acest sens este aprecierea făcută de Ion Ionescu de la Brad, care, în unul din rapoartele adresate Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, sublinia că proprietarii și arendașii, abuzînd de situația în care se aflau țăranii, le-au impus obligații atît de grele, încît aceștia „au pierdut... speranța de a se mai putea plăti vreodată“ [12]. Edificatoare pentru înțelegerea acestei stări de lucruri sînt și informațiile ce ne-au rămas de la Radu Rosetti, care, referindu-se la efectele secetei sublinia, printre altele.: „cunosc țărani pe care i-aș putea numi și nu țărani bețivi și leneși, ci gospodari harnici și cumpătați, cu ajutor în casă, care au muncit cincisprezece ani pentru a achita datoria contractată, în iarna anului 1866—1867, pentru cumpărarea popușoilor trebuitori hrănirii familiei lor“ [13].

Această realitate cutremurătoare a fost recunoscută chiar de persoane oficiale. Astfel, primul ministru, Ion Ghica, cu prilejul dezbaterilor Senatului asupra propunerii scutirii de vamă a cerealelor străine, recunoștea că, în unele județe, din cauza urmărilor secetei, „au fost chiar cazuri de moarte“, iar țăranii, constrînși de nevoi, „și-au angajat munca pe ani înainte“ [14]. Această declarație, provenită de la o persoană bine informată în legătură cu situația existentă în țară, ni se pare suficient de edificatoare pentru a proba slăbiciunile interne ale acelor teorii, care contestă aplicarea legii învoielilor agricole în timpul celui de al doilea guvern prezidat de Ion Ghica.

Lucrurile nu se opresc, însă, aici. Există suficiente mărturii documentare, care atestă faptul că Ion Ghica nu s-a mărginit numai la recunoașterea unei stări de lucruri, ci a intervenit direct pentru a determina autoritățile locale să facă tot ce era necesar spre a-i sili pe țărani să-și îndeplinească obligațiile asumate față de proprietari și arendași. În calitatea sa de ministru de interne, Ion Ghica a primit numeroase plîngeri, din partea proprietarilor și arendașilor, în legătură cu faptul că țăranii refuzau să-și îndeplinească obligațiile cuprinse în contractele de învoieli agricole. Așa, spre exemplu, într-o petiție din 22 noiembrie 1866, un grup de 87 arendași ai moșiilor statului se plîngeau Consiliului de miniștri în legătură cu situația grea în care se găseau din cauza secetei, dar mai ales ca urmare a refuzului țăranilor de a-și îndeplini obligațiile asumate în schimbul cerealelor împrumutate. Pentru remedierea acestei situații, arendașii cereau „a se ordona cu severitate executarea travaliului angajat“ pentru a înlesni „facerea arăturii la timp“ [15]. Petiția a fost discutată în Consiliul de miniștri la 21 ianuarie 1867 și s-a hotărît ca „Ministerul din întru să dea ordinele trebuincioase pentru împlinirea angajamentelor“ [16].

---

[11] „Monitorul oficial“, nr. 55 din 9/21 martie 1869, p. 331.

[12] Ibidem.

[13] Radu Rosetti, *Op. cit.*, p. 450.

[14] „Monitorul oficial“, nr. 41 din 28 februarie / 12 martie 1867, p. 334. Cu același prilej și senatorul dr. C. Vîrnav, recunoaște că țăranii au „munca vîndută pe cinci ani înainte“. Ibidem.

[15] Arhiva istorică centrală, Fond Ministerul de interne, Div. rural-comunală, dos. nr. 10/1867, f. 14, 17—18.

[16] Ibidem, f. 30.

Cazul nu este singular. Astfel, un alt arendaș, și anume Ioan Vasilescu, se plîngea că țăranii din cătunul Copăceni, proprietatea Crețeni, județul Ilfov, refuzau să-și îndeplinească obligațiile asumate printr-un contract încheiat pentru o perioadă de cinci ani, adică de la 23 aprilie 1866 pînă la 23 aprilie 1871. Demn de remarcat este faptul că prefectul de Ilfov, ajutat de un subprefect, a intervenit, în urma dispozițiilor primite de la Ministerul de interne, pentru a-i sili pe țărani să-și îndeplinească obligațiile contractate [17]. Semnificativ ni se pare faptul că intervenții referitoare la învoielile agricole au făcut nu numai persoanele particulare, ci și forurile de conducere ale unor județe. Așa, spre exemplu, Consiliul comunal al județului Iași cerea Ministerului de interne, la 22 septembrie 1866, să ia măsurile necesare pentru a determina autoritățile să intervină mai activ spre a asigura executarea învoielilor agricole [18]. Intervenția Consiliului comunal al județului Iași a fost bine primită și ministrul de interne, Ion Ghica, a dat toate asigurările necesare în legătură cu sprijinul administrației. Cu acest prilej, ministrul de interne a făcut și o precizare ce ni se pare destul de importantă pentru problema pusă în discuție. Este vorba, în esență, de faptul că sprijinul administrației era condiționat de respectarea prevederilor legii din martie 1866. Astfel, în răspunsul dat Consiliului comunal al județului Iași, Ion Ghica cerea ca toate învoielile să fie întocmite numai pe baza legii din martie 1866 „și după aceeași lege, la timp, să fie și executate“ [18 bis].

Preocuparea lui Ion Ghica pentru aplicarea legii din martie 1866 poate fi reliefată și cu alt prilej. Astfel, încă din iulie 1866 guvernul Ion Ghica s-a văzut silit să caute mijloace pentru a contracara efectele dezastruoase ale secetei. Găsirea acestor mijloace era presantă deoarece, în cele mai multe județe, țărănimea se afla în pragul răscoalei [19]. Pentru a preîntîmpina o asemenea eventualitate, s-a găsit de cuviință să se procedeze la convocarea consiliilor județene într-o sesiune extraordinară, cu obiectivul expres de a dezbate și propune măsurile necesare în vederea atenuării efectelor secetei [20]. Propunerile acestor consilii, care cunoșteau mai bine situația locală [21], urmau să fie studiate de guvern spre a se putea adopta un sistem complex de măsuri eficiente spre a se veni, chipurile, în ajutorul țărănimii, clasa cea mai grav atinsă de urmările secetei, holerei și epizootiei ce a bîntuit în rîndul vitelor. Într-adevăr, în septembrie-octombrie 1866, consiliile județene s-au întrunit în sesiune extraordinară și au înaintat guvernului propunerile pe care le-au socotit necesare pentru ajutorarea locuitorilor lipsiți de hrană. Propunerile, destul de variate, aveau în vedere, între altele, acordarea unor împrumuturi pentru țărani, cumpărarea de porumb, spre a fi distribuit satelor înfometate, interzicerea exportului de cereale sau oprirea fabricării rachiului din porumb, grîu, secară etc. [22]. Demn de remarcat este faptul că

---

[17] Ibidem, dos. nr. 15/1867, f. 32—34.

[18] Ibidem, dos. nr. 14 5/1866, f. 58.

[18 bis] Ibidem, f. 59.

[19] Constantin Corbu, *Op. cit.*, p. 107.

[20] Consiliile județene au fost convocate prin decretul 1341 din 30 august 1866. Cu acest prilej se preciza: „Consiliile județene din România sînt convocate în sesiune extraordinară, pentru ziua de 22 septembrie viitor, ca să chibzuiască și ele măsurile cele mai nemerite pentru întîmpinarea lipsei de cereale, de care se vede amenințată țara, din cauza secetei care a bîntuit de trei ani încoace cele mai multe județe“. „Monitorul oficial“, nr. 191 din 1/13 septembrie 1866, p. 939.

[21] Pentru a se informa asupra situației existente, ministrul de interne le-a cerut prefecților, în septembrie 1866, să-i trimită statistici asupra situației locuitorilor lipsiți de hrană. Date amănunțite în legătură cu această chestiune se găsesc la Arhiva istorică centrală, Fond Ministerul de interne. Div. rural-comunală, dos. nr. 184/1866, f. 1—127.

[22] Ibidem, dos. nr 145/1866, f. 302—305, 331—336.

mai multe consilii județene au căutat să demonstreze ministrului de interne faptul că, în condițiile de atunci, cea mai bună soluție, pentru a se veni în ajutorul țăranilor înfometați, nu putea fi găsită decît în întocmirea contractelor de învoieli agricole și garantarea executării acestora prin intervenția administrației [23]. Propunerile de această natură, făcute de consiliile județelor Teleorman [24], Dorohoi [25], Fălciu [26], Botoșani [27], Iași [28], Mehedinți [29], Dolj [30] etc., au fost aprobate de Ion Ghica, care, în calitatea sa de ministru de interne a cerut, însă, ca toate învoielile să se încadreze în marginile legii votate în martie 1866. Astfel, pentru a nu da decît acest exemplu, într-o adresă trimisă, la 27 octombrie 1866, prefectului de Dolj, i se făcea cunoscut acestuia faptul că se aprobă măsurile pentru ajutorarea locuitorilor lipsiți de hrană cu condiția expresă ca „orice tocmeli vor săvîrși locuitorii pentru lucrări agricole,... să fie în cuprinderea legii promulgată în luna martie anul curent și în conformitatea acestei legi se vor și executa" [31].

Pentru a reliefa și mai pregnant activitatea desfășurată de Ion Ghica, în legătură cu aplicarea legii învoielilor agricole, socotim util să aducem în discuție încă un caz, care ni se pare deosebit de interesant. Astfel, în februarie 1867, Ion Marghiloman, membru al Adunării deputaților, i se plîngea ministrului de interne că locuitorii comunei Boldu, județul Rîmnicu-Sărat, refuzau să-și îndeplinească obligațiile contractate în 1866. Cu acest prilej, Ion Marghiloman, arendaș și proprietar, preciza că i-a împrumutat pe țărani cu condiția să-i lucreze „pentru fiecare chilă de porumb... cîte un pogon de grîu, arat în toamna anului 1866 și secerat în anul 1867". Țăranii, deși petiționarul a intervenit la primărie și prefectură, au refuzat să-și îndeplinească obligațiile contractate [32]. Pe această petiție, primită de Ministerul de interne la 21 februarie 1867, Ion Ghica a pus următoarea rezoluție: „Să se dea ordin pentru îndeplinirea prescripțiunilor legei din 1866 despre munci agricole și să se facă o circulară la toți prefecții, subprefecții și primarii a executa cu străcinie și dreptate, legea aceasta fiind cea mai mare garanție pentru sporirea bogăției" [33]. Precipitarea evenimentelor, care au dus la căderea guvernului Ion Ghica, nu a permis materializarea acestei rezoluții. Succesorul lui Ion Ghica la Ministerul de interne, și anume I. C. Brătianu, îi va da curs, ceea ce i-a determinat pe unii cercetători să tragă concluzia pripită referitoare la aplicarea legii învoielilor agricole numai din martie 1867.

Mărturiile documentare, provenite din surse diferite, demonstrează, în mod suficient de convingător, faptul că legea învoielilor agricole a fost aplicată în 1866, iar Ion Ghica, pe atunci ministru de interne, a intervenit, deseori, pentru a determina administrația locală să facă tot ce era posibil spre a-i sili pe țărani să-și îndeplinească obligațiile cuprinse în contractele încheiate cu proprietarii sau arendașii. Chiar în cazul Marghiloman, spre exemplu, ministrul de interne nu s-a limitat numai la elaborarea rezoluției amintite, ci a dat ordin prefectului de Rîmnicu Sărat să facă o anchetă și să se ia măsurile necesare spre a da satisfacție reclamantului [34]. În urma acestor dispoziții, s-au făcut investigațiile necesare, iar la 1 martie 1867 Ministerul de interne era informat că „locuitorii

---

23 Ibidem, f. 138—139, 152, 197—198.
24 Ibidem, f. 138.
25 Ibidem, f. 152.
26 Ibidem, f. 197—198.
27 Ibidem, f. 302.
28 Ibidem, f. 304.
29 Ibidem, f. 334.
30 Ibidem, f. 82.
31 Ibidem.
32 Ibidem, dos. nr. 15/1867, f. 3.
33 Ibidem.
34 Ibidem, f. 4.

Boldeni aveau cu d-l. Bălăceanu, proprietarul moșiei Boldu, angagiamente de reciprocitate, care angagiamente, avînd prioritatea lor, a urmat a să efectua mai întîi... și apoi angagiamentele către d. Marghiloman pentru care chiar acum s-a raportat d-lui subprefect respectiv, ordinile... a obliga pe acei locuitori la săvîrșirea muncei ce s-au angagiat a-i face" [35].

Raportul prefectului de Rîmnicu Sărat, Nicolescu, deși întocmit într-o formă ce nu necesită comentarii, este important pentru că ne confirmă existența unei situații specifice pentru anul 1866. Este vorba, în esență, de faptul că, în anul respectiv, țăranii, aflați într-o situație din cele mai dificile, au încheiat contracte de învoieli agricole la orice proprietari sau arendași care le acordau împrumuturi [36]. Așa, spre exemplu, locuitorii din comuna Boldu au contractat obligații atît de grele încît nu le-au putut îndeplini. Din cauza foametei, aceștia au contractat învoieli nu numai cu Ion Marghiloman, ci și cu Ion Bălăceanu, căruia urmau să-i lucreze 8 000 de pogoane [37]. Firește, cazul nu este singular. Avem de-a face, după opiniile exprimate de unii oameni politici, cu o situație generală. M. Kogălniceanu, spre exemplu, arăta, în ședința Adunării deputaților din 25 ianuarie 1867, că țăranii, pentru a obține mijloacele de subzistență necesare, încheiau învoieli cu 3—4 proprietari sau arendași, ceea ce punea sub semnul întrebării posibilitatea îndeplinirii obligațiilor contractate [38]. Existența acestei stări de lucruri ne este confirmată și de o circulară din 24 aprilie 1867, prin care, noul ministru de interne, I. C. Brătianu, le cerea primarilor să ia orice măsuri pentru ca locuitorii să-și îndeplinească toate obligațiile, chiar dacă încheiaseră contracte cu mai multe persoane [39].

Toate informațiile puse de noi în discuție, informații la care se pot adăuga, firește, și altele, probează că legea învoielilor agricole a fost aplicată încă din 1866, iar moșierii și arendașii au profitat nu numai de prevederile ce-i avantajau, ci și de urmările secetei, ceea ce a permis impunerea unor obligații extrem de grele pentru țărănime. Acestea au depășit, cu mult, chiar limitele permise de legea excepțională ce fusese votată în martie 1866 pentru reglementarea învoielilor ce se încheiau între țărani, moșieri sau arendași. Ca urmare, consecințele legii învoielilor agricole au fost mult agravate de această goană a moșierilor și arendașilor după

---

[35] Ibidem, f. 14. Probabil că intervenția administrației nu l-a mulțumit pe Ion Marghiloman, deoarece la 17 martie se plîngea din nou Ministerului de interne. Cu acest prilej, el arăta că în anul 1866 a încheiat învoieli agricole cu mai mulți țărani din județele Buzău și Rîmnicu Sărat. Acestora le-a împrumutat 600 chile de porumb. Ibidem, f. 15—17.

[36] V. Russu, *Op. cit.*, p. 127.

[37] Obligațiile contractate depășeau posibilitățile țăranilor și aceasta explică refuzul de a le îndeplini. Ca urmare a acestui fapt, la 8 februarie 1867, administratorul moșiei lui Ion Bălăceanu îi făcea cunoscut ministrului de interne că „locuitorii comunei Boldu au învoială cu d. Bălăceanu a ara 8 000 pogoane; sămînță li se va da de domnul Bălăceanu; ei se opun a ieși la arătură; timpu fiind favorabil vă rog a ordona cele de cuviință locului competent". Pe această telegramă există următoarea rezoluție a ministrului de interne: „Comunicîndu-se de aceasta prefectului de Rîmnicu Sărat, se va invita a lua dispoziții pentru executarea cu strictitate a învoielilor pentru munci agricole, conform legei speciale care există pentru asemenea". Arhiva istorică centrală, Fond Ministerul de interne, Div. rural-comunală, dos. nr. 15/1867, f. 2.

[38] „Monitorul oficial", nr. 24 din 29 ianuarie / 10 februarie 1867, p. 159.

[39] În acest sens, în circulara menționată, se atrăgea atenția că „acolo unde același muncitor se află prins la două persoane, fie din negligința primarilor care vor fi legalizat contractul unui individ care mai fusese legat prin alt contract, fie prin angajamente rămase asupră-i din alți ani, pe care nimenea nu le putea cunoaște, atunci ei să chibzuiască astfel încît lucrurile să se facă pe rînd și la timp priincios, pentru fiecare din creditori, așa încît nici unul să nu se găsească mai păgubit sau mai favorat". Ibidem, nr. 91 din 25 aprilie/7 mai 1867, p. 532.

supramuncă. Condiţiile în care s-a aplicat legea învoielilor agricole din 1866 a favorizat comiterea unor abuzuri înspăimîntătoare [40], fapt ce a avut, pentru multă vreme, consecinţe din cele mai grave pentru situaţia ţărănimii din vechea Românie.

Guvernul Ion Ghica, contrar celor afirmate în unele lucrări, s-a situat, în politica agrară, pe linia apărării intereselor marilor proprietari şi arendaşi. Singurul lucru care-l deosebeşte pe Ion Ghica de cei care l-au succedat la conducerea Ministerului de interne, constă în faptul că nu a trimis circulare tuturor prefecţilor în legătură cu rolul pe care trebuia să-l joace administraţia în executarea contractelor de învoieli agricole. Intenţia a axistat, după cum am arătat mai sus, dar n-a putut fi materializată din cauza înlăturării de la conducere a acestui cabinet. În plus, ori de cîte ori a fost solicitat, Ion Ghica nu a pregetat să dea dispoziţiile necesare pentru ca învoielile agricole să fie executate, întocmai şi la timp, în conformitate cu stipulaţiile legii votate în martie 1866. Cert este şi un alt lucru care poate servi drept argument în favoarea tezei puse de noi în discuţie. Astfel, este cunoscut faptul că Ion Ghica, în ianuarie—februarie 1867, atunci cînd s-a intensificat acţiunea de răsturnare a guvernului, a fost atacat violent pentru că a suspendat aplicarea unor legi votate de Adunarea Constituantă [41]. Nici unul din adversarii lui Ion Ghica nu i-a imputat acestuia suspendarea aplicării legii învoielilor agricole. Or, în condiţiile de atunci, suspendarea acestei legiuiri ar fi putut constitui un argument de mînă forte pentru opoziţie. Faptul că nu a fost utilizat dovedeşte că aplicarea învoielilor agricole era o realitate ce n-a putut fi negată, nici de cei mai îndîrjiţi adversari ai guvernului prezidat de Ion Ghica.

---

[40] Arhiva istorică centrală, Fond Ministerul de interne, Div. rural—comunală, dos. nr. 15/1867, f. 44, 65—66, 80.

[41] V. Russu, *Din lupta politică în anii instabilităţii guvernamentale : Înţelegerea de la „Concordia" (februarie 1867)*, în „An. şt. ale Univ. Iaşi", serie nouă, secţiunea III a. Istorie, tomul XVII, fasc. 1/1971, p. 88.

NICOLAE IORGA ȘI SITUAȚIA MASELOR MUNCITOARE DIN ROMÂNIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DE

D. D. RUSU

Un aspect al activității social-politice a marelui savant și patriot. Nicolae Iorga, prea puțin menționat pînă acum în istoriografia noastră [1], îl constituie atitudinea sa față de masele muncitoare de la orașe. Oprindu-ne asupra unei perioade limitate [2] din activitatea istoricului și, corespunzător, din evoluția mișcării muncitorești și socialiste de la noi, în cele ce urmează vom încerca să conturăm poziția istoricului față de situația maselor muncitoare din industrie și față de unele îmbunătățiri reclamate de acestea.

Nicolae Iorga a luat contact cu mișcarea socialistă din fragedă tinerețe. Dar, către sfîrșitul secolului trecut, pe măsura dezvoltării în lărgime și profunzime a gîndirii socialiste revoluționare, orientarea sa către burghezie, formația de intelectual și om politic reprezentînd interesele acestei clase, îl determină să părăsească mișcarea socialistă și să respingă ideologia acesteia. Totuși, după propria mărturisire, „din acest socialism de zori ai cugetării, mi-a rămas ce trebuie, ca mila de oameni, de orice om, cu atît mai mare milă, cu cît el e mai nenorocit" [3]. Măr-

---

[1] Unele date asupra poziției lui N. Iorga față de mișcarea muncitorească și socialistă găsim în următoarele lucrări: Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Ed. tineretului, București, 1968, p. 47—49; Nicolae Copoiu, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România* (1900—1910), Ed. științifică, București, 1966, p. 39—41 și 251—252; M. Berza, *Studiu introductiv* la lucrarea: N. Iorga, *Pagini alese*, Edit. pentru lit., București, 1965, p. XI—XVII; Valdemar Popa, *Cu privire la concepția lui N. Iorga despre rolul maselor și al personalităților în istorie*, în „Revista de filozofie", tomul 16, nr. 7, 1969, p. 867—873; Barbu Theodorescu, *Biografia școlară a lui N. Iorga* (Studiu și documente), Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 39—44; A. Karețki, *Tinerețea socialistă a lui Nicolae Iorga*, în volumul *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Edit. Junimea (Iași), 1971, p. 29—37.

[2] Această delimitare oarecum aparent rigidă în judecarea atitudinii unei personalități atît de complexe și cu o activitate atît de bogată și îndelungată ca a lui N. Iorga, depinde, în anumite limite, de posibilitățile de investigație și de organizare a materialului. Oricum, atitudinea lu N. Iorga față de masele muncitoare din sectorul industrial, manifestată în primul deceniu al secolului nostru, rămîne constantă, în liniile sale generale, pînă la sfîrșitul vieții marelui istoric.

[3] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om*, vol. I, Edit. M. Stroilă, București, 1934, p. 134—135. Citat și în Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Edit. tineretului, București, 1968, p. 49.

turisirea aceasta, făcută de Iorga mult mai tîrziu decît perioada care ne stă în atenție, definește cu fidelitate felul în care acesta a privit masa muncitorilor din industrie și agricultură. Apărător consecvent al ideologiei burgheziei românești, N. Iorga a negat rolul mișcării muncitorești, al ideilor socialiste, dar, niciodată nu a tăgăduit condițiile grele de muncă și viață ale maselor muncitoare. Caracterizînd, cu multă exactitate și profunzime, poziția social-politică a lui N. Iorga, prof. M. Berza scria: „Întotdeauna nemulțumit de societatea în care trăia, el ne-a lăsat superbe pagini de critică socială, clocotind de pasiune, cu lovitura dură și mergînd drept la țintă. Dar această critică, valoroasă în ceea ce dezvăluia, era adesea limitată în efectele ei, sau chiar contracarată de soluțiile propuse pentru remedierea situațiilor aberante pe care le prezenta societatea burgheză, cu puternice resturi feudale, din România de atunci" [4]. Preconizînd dezvoltarea societății „fără zguduiri revoluționare", N. Iorga vedea în mod utopic viitorul, „doar ca o înapoiere la un trecut idealizat, sau ca rezultatul unei reforme mai înalte de orice morală" [5].

Consecvent concepțiilor limitate în raport cu unele probleme interne ale epocii în care a trăit, concepții care l-au dominat toată viața, N. Iorga, în vasta activitate de cercetare a istoriei patriei, nu s-a preocupat de problemele mișcării muncitorești [6]. Pentru perioada începuturilor, explicația ne-o oferă înseși convingerile idealiste și optica deformată a istoricului — teoretician al sămănătorismului — privitoare la trecutul și viitorul României. „Numai din clasa țărănească — preciza N. Iorga, în prima sa sinteză asupra *Istoriei României* din 1905 —putea să apară în sfîrșit adevărata civilizație românească a timpurilor nouă" [7]. Însă, vasta activitate social-politică și publicistică a lui N. Iorga ne oferă suficiente date pentru a contura atitudinea sa față de muncitorii din industrie.

Precizăm de la început că marele istoric — exponent al intelectualilor de frunte, cu orientare de stînga, legat, totuși, de cercurile guvernamentale și de monarhie — nu a privit global problema muncitorească. Totdeauna a făcut distincție între situația materială a maselor muncitoare — demascînd cu consecvență și convingere condițiile mizere de trai — și organizarea, ideologia și lupta maselor, pe care, în genere, nu le-a acceptat ca forme de manifestare potrivnice regimului capitalist din România.

În condițiile ascuțirii contradicțiilor dintre țărani și moșieri și a intensificării exploatării maselor muncitoare de la mijlocul primului deceniu din secolul trecut, N. Iorga va începe activitatea de demascare a nedreptăților care domneau în țară. Privind cu rezerve societatea în care trăia, atacînd atît pe conservatori, cît și pe liberali, N. Iorga — care se pregătea acum să intre din plin în viața politică — ne-a lăsat pagini de vehementă critică socială.

Întemeierea, în mai 1906, a gazetei „Neamul românesc", considerat de Iorga „organ de luptă politică și socială" [8], destinat, de la început, „să servească, pe lîngă ideea națională și pe aceea a unei fundamentale reforme în domeniul social" [9], va fi pentru istoric un principal mijloc de exprimare a propriilor opinii.

---

[4] M. Berza, *Nicolae Iorga*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1965, p. 15.

[5] *Ibidem*, p. 17.

[6] Singura cercetare mai amplă a lui N. Iorga cu privire la problemele muncii industriale rămîne lucrarea : *Ce poate ajunge un meseriaș român*, Vălenii de Munte (f.a.), 105 p.

[7] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. IV, partea a II-a, Edit. Casei școalelor, 1928, p. 146. De fapt, ideea privitoare la rolul țărănimii o găsim prezentă în întreaga operă și activitate social-politică a lui N. Iorga.

[8] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om*, vol. I, p. 36.

[9] *Ibidem*, p. 135 ; Vezi și articolul-program *Către cititori*, de N. Iorga, în „Neamul românesc", anul I, nr. 1, 10 mai 1906, p. 1—2.

încă din primul an de existenţă, gazeta va reflecta multe din realităţile mişcării muncitoreşti de la noi.

Reţinem, mai întîi, faptul că pentru a demonstra cercurilor guvernamentale pericolul real pe care îl reprezenta pentru regim ascensiunea mişcării muncitoreşti, nici un moment nu s-a tăgăduit existenţa unei probleme muncitoreşti în România modernă. Mai mult, cu toată dezaprobarea faţă de progresele şi lărgirea mişcării socialiste, nu poate fi negată influenţa sporită şi chiar trăinicia acestei ideologii care, la 1906, constituia deja „o caracteristică a multor minţi" care „nu se mai pot vindeca" [10]. Referitor la situaţia cercului socialist „România muncitoare" se aprecia că acesta „ca centru principal al lucrătorilor socialişti din oraşele ţării, deşi cu o viaţă foarte tînără a propăşit uimitor de iute". Această organizaţie, de la sprijinul căreia „atîrnă adesea izbînda grevelor", se bucură de o largă popularitate printre lucrători şi lucrătoare care „sînt organizaţi în bună parte" [11]. Vorbind despre conferinţele muncitoreşti din 1906—1908 şi congresul din 1910, nu poate tăgădui dimensiunile mereu crescînde ale ideologiei socialiste şi ale organizaţiilor profesionale şi politice muncitoreşti [12]. În decembrie 1909, N. Iorga vine în parlament cu „Calendarul muncii" şi cîteva numere din „România muncitoare". Pare paradoxal, dar, în scopul vădit de a apăra interesele burgheziei, savantul român îşi explică şi mobilul afilierii lucrătorilor la ideile socialiste. „Omul cu durerea — scria Iorga în 1913 — merge unde se vorbeşte mai mult de durerea lui şi unde i se făgăduieşte un leac mai sigur (. . .). În ce priveşte critica nedreptăţilor de azi, sînt şi voi fi totdeauna alături cu socialiştii" [13].

Plecînd de la rezultatele unei anchete făcută de doi lucrători — rezultate comunicate într-o şedinţă a cercului „România muncitoare" — un amplu articol din „Neamul românesc" consemna cum că „pe Valea Prahovei, vale dătătoare de mult aur făurit cu jale şi flăcări ucigătoare — în unele fabrici cum e aceea de postav (Buşteni — n.n.) se lucrează 14 ore pe zi, că femeile îşi cresc pruncii de lapte în aerul otrăvit al atelierelor, că, drept firească urmare a unor lucruri de soiul acestora 15% din lucrători cad pradă ofticei" [14]. Apreciind că reprezentanţii guvernului şi patronii trec peste aceste lucruri „cu o nepăsare dobitocească!" se condamna lipsa de preocupare pentru a cunoaşte măcar realitatea. „Nu s-au găsit încă economişti în România — se spune în articolul menţionat — cari să arate nenorocita soartă a lucrătorilor din industrii şi meserii" deoarece „ştiinţa bogăţiei şi a miseriei (...) e mînuită îndeobşte de nişte oameni (...) cari joacă după muzica celor de la cîrmă" [15]. Concluzia este limpede: „starea de azi nu va putea să dăinuiască; ziua de mîine trebuie să fie mai curată". Dacă acei care „nu pot avea numai drepturi în nenorocita Românie" nu vor deschide ochii la timp, „această suferinţă a celor mulţi prevesteşte o amarnică răsplată, o zi de doliu neamului nostru" [16].

---

[10] *Socialismul român*, în „Neamul românesc", anul I, nr. 32, 27 august 1906, p. 526.

[11] I. Dorin, *Un cuvînt despre România muncitoare, şi pentru contra*, în „Neamul românesc", anul I, nr. 27, 10 august 1906, p. 446.

[12] Cf. „Neamul românesc", anul I, nr. 30, 20 august 1906, p. 493—494; anul II, nr. 18, 5 iulie 1907, p. 279—280; anul V, nr. 6, 12 ianuarie 1910, p. 86—87; nr. 16, 5 februarie 1910, p. 241—242.

[13] Ibidem, anul VIII, nr. 56—57, 22 iunie 1913, p. 873.

[14] I. Dorin, *Un cuvînt despre România muncitoare, şi pentru contra*, în „Neamul românesc", anul I, nr. 27, 10 august 1906, p. 447.

[15] *Ibidem.*

[16] *Ibidem.*

Este demn de remarcat și faptul că Nicolae Iorga a primit în mod favorabil și cunoscuta broșură socialistă, *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, publicată în anul 1906, broșură în care se făcea un aspru rechizitoriu monarhiei și regimului burghezo-moșieresc. „În o broșură socialistă, *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, manifestul cercului socialist „România muncitoare" — scria Iorga — se vor afla constatări foarte triste, dar documentate, asupra stărilor de lucruri de la noi, în acest an de luare a socotelilor (anul jubiliar — n.n.). Punctul de vedere violent, de partid, nu trebuie să împiedice pe cineva de a căuta aici o sumă de lămuriri precise, bine rînduite" [17].

Intrînd în Cameră, în urma alegerilor parlamentare din mai 1907, ca deputat reprezentînd colegiul al II-lea din Iași — oarecum independent față de cele două partide de guvernămînt [18] — omul politic Iorga va dezvălui în discursuri răsunătoare [19], cu precădere, poziția față de problema agrară, fără însă a neglija total chestiunile muncitorești. Recunoscînd potențialul revoluționar al maselor [20], explicîndu-și, chiar, această ridicare uriașă la luptă [21], Iorga nu se sfia să afirme de la tribuna parlamentului „viitorul României nu se poate răzima — după cum nu se poate răzima viitorul nici unei țări — decît pe mulțămirea celei mai mari părți dintre locuitorii pămîntului național, pe conștiința care unește pe cea mai mare parte dintre locuitorii acestui pămînt" [22]. Soluția propusă pentru îndreptarea situației, conformă cu vederile sale în acest sens, se reducea la reformele care trebuiau înfăptuite de sus [23]. În cel mai bun caz, se cerea lucrătorilor și meseriașilor, ca — „prin acea straşnică armă care e votul lor" — să ajungă la „distrugerea", în sensul de înlocuire, a guvernului liberal care se afla atunci la cîrma statului [24].

Față de legea meseriilor din 1902, cunoscută prin consecințele negative asupra clasei muncitoare, N. Iorga va avea o atitudine echivocă. Fără a condamna ferm corporațiile și a cere dizolvarea lor, recunoaște, totuși, că în urma aplicării acestei legiuiri, nu s-a ajuns la îmbunătățirile scontate. Apreciind ca falsă credința maselor de meseriași și lucrători „cum că de la partide și autorități se poate căpăta ușurarea traiului", socotind memoriile, protestele și întrunirile „pierderi de vreme", recomanda acestora — în spiritul propriilor concepții — să se organizeze în societăți „de consum cu scop de ajutor reciproc", „de economie

---

17 „Sămănătorul", anul V, nr. 31, 30 iulie 1906, p. 618; vezi și Damian Hurezeanu, *Cu privire la concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de filozofie", tomul 12, nr. 4, 1965, p. 500.

18 Cf. N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, București, 1939, p. 10.

19 Discursurile lui N. Iorga din perioada 1907—1909 sînt publicate în volumul: N. Iorga, *În era „reformelor", Discursuri politice*, Vălenii de Munte, 1909, 250 p.; Aceste discursuri sînt cuprinse și în: N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, București, 1939, p. 7—315.

20 A se vedea și Valdemar Popa, *Op. cit.*, p. 867—873.

21 N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 11.

22 *Ibidem*, p. 12.

23 *Ibidem*, p. 11—12.

24 N. Iorga, *Scumpirea traiului și mișcarea meseriașilor*, în „Neamul românesc", anul IV, nr. 60, 5 iunie 1909, p. 955; Ibidem, nr. 95, 26 august 1909, p. 1514.

şi credit mutual", „culturale", şi, culmea ironiei, îi îndemna „să-şi organizeze coruri, atît de mult îndreptătoare şi alinătoare ale greutăţilor vieţii de toate zilele" [25].

În problema repausului duminical, aflată acum la ordinea zilei, Iorga s-a situat fără ezitare, printre aceia ce susţineau repaus total duminica [26].

Izbucnirea unei epidemii de tifos în vara anului 1909, prilejuieşte savantului noi atacuri la adresa guvernării liberale şi reliefarea mizeriei din ţară. „Acum — scria Iorga în gazeta sa — uitaţi-vă ce jale e la Iaşi, ce jale prinde să fie la Craiova, la Ploieşti ! Boala murdăriei, caliciei şi barbariei, tifosul, a năpădit pe oraşele noastre" [27].

Acţiunile muncitoreşti din a doua jumătate a anului 1909, atentatul împotriva primului ministru şi adoptarea legii împotriva sindicatelor şi grevelor din decembrie 1909, oferă prilej lui Nicolae Iorga de a-şi manifesta atitudinea potrivnică faţă de ascensiunea mişcării muncitoreşti [28], dar şi de a lua apărarea muncitorimii de la noi. Acuzaţiile vehemente la adresa cîrmuitorilor şi dezvăluirile referitoare la soarta lucrătorilor ne amintesc de poziţia istoricului în timpul şi după evenimentele de la 1907.

Discursul, rostit în Cameră la 16 decembrie 1909 [29], cu prilejul dezbaterii proiectului de lege împotriva sindicatelor — reflectînd fidel ideile sociale ale lui Iorga — începea semnificativ : „Nu voi apăra proiectul de lege al d-lui ministru de Comerţ, precum nu voi apăra sindicalismul" [30]. Dar, ceea ce merită subliniat, cu precădere, este atenţia pe care acesta a acordat-o situaţiei materiale a muncitorilor. Receptiv la „suferinţele muncitorilor", Iorga reliefa lipsa unei legislaţii „care să asigure muncitorimea". Acuzînd clasele conducătoare, în general, chiar cu o vădită notă de exagerare, spunea : „nu ne-am gîndit la problema muncitorilor niciodată, nici la seriozitatea, nici la întinderea ei" [31]. El se declara împotriva propagandei oficiale care idealiza starea lucrurilor din România. „Şi, dacă ar zice cineva, în ţara aceasta românească fericită, că muncitorii sînt fericiţi, dacă s-ar spune că, în ţara muncitorilor fericiţi, n-avem nici o măsură de luat (...) s-ar putea răspunde cu acte oficiale, ca să se dovedească în ce stare de absolută sălbătăcie se găsesc legăturile dintre patroni şi muncitori în tot cuprinsul României, în chiar acest an" [32]. În sprijinul afirmaţiilor sale, Iorga a citat în parlament mai multe pasaje din lucrarea Dr. Constantin Popescu, *Starea higienică şi sanitară a industriei noastre* [33]. Locuinţele muncitoreşti — constata el — „corespund cu tipurile locuinţelor troglodiţilor" ; la unele fabrici „se lucra ziua şi noaptea, fără să împiedice nimeni", copiii erau folosiţi la munci grele şi expuşi

[25] *Scumpirea traiului şi mişcarea meseriaşilor* (semnat „Pl"), în „Neamul românesc", anul VI, nr. 95, 26 august 1909, p. 1515.

[26] „Neamul românesc", anul I, nr. 3, 18 mai 1906, p. 48 ; N. Iorga, *Odihna de duminică a tipografilor*, Ibidem, nr. 78, 4 februarie 1907, p. 393.

[27] N. Iorga, *Cuiburi de tifos*, Ibidem, anul IV, nr. 95, 26 august 1909, p. 1514.

[28] „Neamul românesc", anul IV, nr. 124, 4 noiembrie 1909, p. 2105—2106 ; Ibidem, nr. 146, 23 decembrie 1909, p. 2491—2492.

[29] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 339—357 (Discursul este publicat şi în „Neamul românesc", apoi în broşură).

[30] *Ibidem*, p. 339.

[31] *Ibidem*, p. 343.

[32] *Ibidem*.

[33] Dr. Constantin Popescu, *Starea higienică şi sanitară a industriei noastre* (După o anchetă făcută de Dr. C. Popescu), Bucureşti, 1909, 102 p.

accidentelor; pretutindeni domina promiscuitatea, bolile etc.[34]. „Căile Ferate Române — arăta în continuare N. Iorga — întrebuinţează astăzi o întreagă armată: treizeci de mii de lucrători (...) Între ei domneşte de multă vreme o stare de lucruri nenorocită“[35]. Concluzia este foarte aspră: „aceasta e starea lucrătorilor români în anul 1909, aproape de 1910, stare care ne aruncă în rîndul popoarelor sălbatice, stare care nu e numai desonorantă, ci periculoasă pentru noi“[36].

După 1910, Nicolae Iorga manifestă aceeaşi compasiune față de situația precară a zecilor de mii de muncitori din industrie și transporturi. Prin presă, conferințe și de la tribuna parlamentului va continua să dezvăluie realitățile triste ale situației muncitorimii din România în preajma și în timpul primului război mondial.

Această critică, valoroasă prin dezvăluirile făcute, era, de fapt, mult umbrită de soluțiile propuse pentru remedierea acestor situații anormale. N. Iorga va acționa protestatar în cadrul și în limitele societății existente atunci, fără a concepe transformări radicale. De fapt, în privința revendicărilor muncitorești, încă din 1906, a admis că era pentru acelea „care nu au nimic a face cu schimbarea din temelie a organizației sociale și care se vede că se pot realiza în cadrul societății de astăzi“[37]. În perioada care ne-a preocupat, N. Iorga vorbea destul de des despre „o nouă Românie“, de „marea datorie de a restabili ordinea, de a crea o nouă ordine“[38]. Totul însă urma să se petreacă în cadrul aceluiași regim politic, prin schimbarea celor de la cîrmă.

Deși format într-o epocă cînd mișcarea muncitorească și clasa muncitoare erau în plin proces de evoluție, Iorga nu i-a prețuit capacitatea de luptă și potența de conducere politică, nu a înțeles că ea reprezenta viitorul. Opunîndu-se luptei revoluționare și organizării politice și profesionale, cerea maselor de lucrători să acționeze în direcția obținerii votului universal, pentru culturalizare, asociere cu caracter limitat etc. Plecînd de la ideea, contrară realităților, că socialismul nu găsește teren prielnic în România, atacînd cu înverșunare latura internaționalistă a noii doctrine Iorga se opune cu consecvență acestor principii. Naționalismul, xenofobia, asocierea cu elemente ca A. C. Cuza au generat, în parte, atitudinea sa potrivnică față de posibilitatea și utilitatea luptei și organizării muncitorilor.

Atent observator al societății în care trăia, savantul excludea total nevoia de organizare și lupta revoluționară a maselor muncitoare. În această privință, menționăm, mai întîi, faptul că, direct sau indirect, N. Iorga nu a negat existența unei mase însemnate de lucrători asupriți care îmbrățișau idealurile socialismului. Urmărind apărarea intereselor claselor dominante și triumful ideilor personale, N. Iorga mergea chiar pînă la admiterea sindicalismului și revoluției, firește, într-un sens sui-generis. „Dacă sindicalismul ar fi numai unirea acelor cari sufăr[39], — spunea el în Parlament — a celor nedreptățiți din punctul de vedere economic,

---

[34] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 343—346.

[35] *Ibidem*, p. 347. Vezi și N. Iorga, *Plîngeri îndreptățite ale muncitorilor de la căile ferate*, în „Neamul românesc“, anul V, nr. 11, 25 ianuarie 1910, p. 162.

[36] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 346.

[37] „Neamul românesc“, anul I, nr. 32, 27 august 1906, p. 529.

[38] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 334, 338 ș.a.

[39] Reținem că N. Iorga aprecia greșit sindicalismul ca o mișcare străină intereselor maselor muncitoare.

pentru a se apăra împotriva unor suferinţe prea mari şi a unor nedreptăţi strigătoare, cred că nu s-ar găsi un singur om împotriva mişcării sindicale"[40]. Privitor la revoluţie, restrîngînd şi modificînd, evident, sensul propriu al termenului, arăta totuşi că: „Acum cuvîntul de revoluţie — era imediat după înăbuşirea răscoalei din 1907 — nu trebuie să însemneze întotdeauna ceva rău; sînt revoluţii rele, care aruncă un popor înapoi, dar sînt şi revoluţii bune, care strămută un popor înainte. Revoluţie, însemnează o schimbare răpede a unei stări de lucruri, şi noi sîntem chemaţi să facem, în împrejurările prin care trecem, o revoluţie binefăcătoare"[41]. Această „revoluţie" presupunea însă înfăptuirea unor reforme, în favoarea maselor, pentru a asigura astfel o trăinicie orînduirii capitaliste.

Fără a trece cu vederea limitele în concepţia şi atitudinea lui Nicolae Iorga faţă de mişcarea muncitorească, considerăm, totuşi, că acesta rămîne savantul şi omul politic adînc ancorat în realităţile epocii în care a trăit. Făcînd parte din pleiada intelectualilor burghezi luminaţi de după 1900, a criticat cu asprime nedreptăţile sociale, luînd apărarea maselor ţărăneşti şi muncitoreşti asuprite.

---

[40] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, p. 339.
[41] *Ibidem*, p. 11.

OBSERVAȚII PRIVIND COMPOZIȚIA SOCIALĂ A PARTIDULUI ȚĂRĂNESC

DE

NATALIA SIMION

În ansamblul fenomenelor sociale, fenomenul politic a ocupat și ocupă un loc deosebit de important, constituind de foarte mult timp obiectul unor preocupări teoretice, care în zilele noastre, au căpătat o largă arie de investigație.

Valoarea privilegiată pe care o deține politicul în viața socială i-a făcut, adesea, pe unii sociologi să identifice relațiile politice cu relațiile sociale, în genere. Împărtășind această concepție cunoscutul sociolog român D. Gusti, susținea că „tot ce este politic este social, și tot ce e social e politic" [1]. Fără îndoială că între relațiile politice și relațiile sociale există o strînsă legătură, relațiile politice sînt și ele relații între oameni și, ca urmare, orice relații între oameni sînt relații sociale, dar nu se identifică cu acestea. Ar fi o eroare să considerăm că toate relațiile sociale au un caracter politic. Relațiile politice exprimă nemijlocit interesele economice ale claselor sociale, țelurile lor și poziția lor față de puterea de stat. În sfera lor în funcție de anumite condiții social-istorice sînt atrase mase tot mai largi, organizații politice și partide politice dintre care unele pot exercita o deosebită influență în rîndul poporului, totuși ele nu cuprind întreaga societate [2]. Este posibil ca o parte a populației să nu se manifeste o perioadă de timp în viața politică a societății. În consecință nu poate fi însușit punctul de vedere al unor teoreticieni potrivit căruia relațiile politice ar constitui o formă de organizare socială a speciei umane în totalitatea ei, care ar fi apărut și va dăinui atîta timp cît va exista aceasta. Această opinie este inexactă, politica nu este o determinare general-umană ci dovedește o pronunțată istoricitate. Ceea ce-l caracterizează pe om, așa cum se desprinde din concepția lui Marx este socialul ; omul este o ființă socială [3]. Omul este și o ființă politică, numai în orînduirile sociale în care există premise reale pentru acest gen de activitate umană.

Mai mult, unii sociologi burghezi extind relațiile politice și asupra animalelor, subliniind, e drept, că există deosebiri calitative între relațiile politice ale societății umane și cele ale societății animale. Politica după o asemenea optică absolutizantă ar exista pe pămînt înaintea omului .

---

[1] D. Gusti, *Partidul politic*, în *Doctrinele partidelor politice*, București, 1922, p. 7.

[2] Gh. Lupaș, *Sfera de cercetare a relațiilor politice*, Analele Univ. București, seria Științe sociale, Filozofie, anul XVII, 1968, p. 85.

[3] K. Marx-Fr. Engels, *Opere*, vol. 23, Editura politică, București, 1966, p. 337.

Relațiile politice presupun paliere distincte în suprastructura politică a societății împărțită în clase, existența partidelor politice constituind expresia lor cea mai evidentă.

În sensul modern al termenului, partidele politice apar în perioada de dezvoltare și consolidare a relațiilor capitaliste, reprezentînd diferitele fracțiuni ale burgheziei și nobilimii.

Fiecare clasă socială își creează partidul său politic, pentru a-și realiza revendicările ei și a influența politicește ordinea în stat. Dar nu există partide pure de clasă, în sensul unei identități perfecte între noțiunea de partid și cea de clasă. În acest sens, V. Madgearu remarca în mod just că : „Nici într-un caz însă partidul nu se va identifica cu clasa socială“ [4]. Necesitatea valorificării sale din punct de vedere politic obligă orice partid la extinderea cadrelor sale, pentru asigurarea unei reprezentări în toate organele statului. Astfel, partidul devine din punct de vedere social o grupare de elemente eterogene, unite prin aceeași concepție despre societate și despre evoluția ei, unite printr-o anumită ideologie. În această accepție partidele muncitorești-socialiste și țărănești — menționa gînditorul amintit — „sînt partide de clasă, ca și partidele liberale sau conservatoare cu deosebire că cele dintîi reprezintă în primul rînd interesele muncitorimii sau țărănimii, cele din urmă ale marilor și mijlociilor proprietari sau ale burgheziei“ [5]. Deosebirea dintre aceste partide — opina V. Madgearu — ar mai fi constat în aceea că partidele socialiste și țărănești aveau un ideal social, tinzînd să transforme ordinea socială existentă, pe cînd partidele liberale și conservatoare urmăreau menținerea acestei ordini [6].

Ridicîndu-se cu vehemență împotriva ideii de transformare a ordinii sociale și de urmărire a unui nou ideal social — Cezar Papacostea scria că, în cazul acesta după V. Madgearu, „societatea în alcătuirea ei de astăzi, cu clasele ei de astăzi nu este bună ; nouă ne trebuie o altă societate cu un alt caracter, ne trebuie transformarea ordinei sociale“ [7], și că, „celelalte partide au idealuri mai mărunte, căci ele urmăresc un ideal în cadrele actuale ... “ [8].

Ideea caracterului eterogen din punct de vedere social al partidelor, chiar al partidelor de clasă era și pentru filozoful P. P. Negulescu o evidență. „Partidele de clasă, scria el, bunăoară nu sînt niciodată compuse din membrii aparținînd clasei respective, precum ar trebui să fie .. partidele țărănești, de pretutindeni nu sînt compuse numai din țărani“ [9]. Cadrele de conducere a acestor partide sînt în marea lor majoritate intelectuali, deci oameni ce nu le aparțin, conchidea el. Aceasta determină situația ca „partidele de acest fel, cînd vin la putere să se abată mai totdeauna, mai curînd sau mai tîrziu, de la principiile pe baza cărora s-au constituit“ [10].

Pentru o compoziție socială eterogenă a partidelor politice se pronunța și liderul țărănist Petre Suciu care afirma : „Ideea că partidul țărănesc trebuie să nu cuprindă decît țărani, nu și muncitori intelectuali sau manuali de la orașe, încurajează crearea în cadrul țărănesc al țării noastre a unei mentalități orășenești dușmănoase păturei celei mai numeroase și mai naționale, pe cînd legătura pe care partidul țărănesc se luptă s-o creeze între sate și orașe tinde să pună aspirațiile orășenești în cadrul național al țărănimii“ [11]. Liderul țărănist mărtu-

---

4 V. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, București, 1923, p. 66.

5 *Ibidem.*

6 *Ibidem.*

7 Cezar Papacostea, *Între doctrinele și practica politică a partidelor*, București, 1926, p. 34.

8 *Ibidem.*

9 P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Editura „Cultura națională“, București, 1926, p. 192.

10 *Ibidem.*

11 Petre Suciu, *Pentru țărănism*, București, 1926, p. 65.

rişeşte şi scopul pentru care propaganda ţărănistă urmărea cuprinderea muncitorilor de la oraşe în lupta ţărănească şi anume pentru ca să nu se ajungă la „părăsirea acestora în braţele socialismului comunist" [12].

Opinia că partidele politice pot varia din punctul de vedere al compoziţiei lor este susţinută şi de sociologul D. Drăghicescu care afirma că „pînă azi, nici un partid politic propriu-zis n-a fost compus exclusiv numai din oamenii unei clase, nici chiar cu majorităţi din anume clase" [13]. După el, ceea ce ar deosebi partidele politice ar fi nu clasa din care se recrutează partizanii, ci concepţiile acestora privind evoluţia socială. Exemplificînd această situaţie cu cele două partide fundamentale, între care s-a împărţit un timp viaţa politică a ţării, Drăghicescu susţinea că partidul liberal nu s-a deosebit mult în compoziţia lui de cel conservator. Ba, mai mult, partidul liberal a fost constituit de către tineretul boieresc, influenţat de ideile democratice şi liberale ale occidentului, grupînd în jurul lui la început burghezia, care a dat suita şi pe luptătorii căpeteniilor liberale şi apoi ţărănimea cînd legile electorale au făcut din ea un factor politic. Astfel, la începuturile existenţei sale, acest partid s-a ridicat împotriva marilor latifundiari care nu voiau să consimtă să cedeze nimic, sau aproape nimic, pentru împroprietărirea ţăranilor. Acest partid a numărat printre membrii săi descendenţi din marile şi vechile familii Ghica, Sturdza, Bibescu, Moruzi, Mavrogheni, Bălăceanu, Cantacuzino, Golescu, Cretzulescu, Văcărescu ş.a. [14].

Referindu-se la compoziţia socială a partidului ţărănesc, D. Drăghicescu considera că aceasta nu corespunde organic titulaturii sale. Compoziţia socială a acestui partid ar fi cuprins simultan şi forţa şi slăbiciunea noii formaţiuni politice. Astfel, releva sociologul amintit, forţa partidului ţărănesc ar consta pe de o parte în aceea că ţărănimea, constituind peste 80% din populaţia ţării, ar urma să aibă înscrişi, din oficiu, în organizaţiile sale, acest procent al populaţiei, ceea ce ar constitui pentru el un avantaj covîrşitor. Dar, din nefericire pentru acest partid pe de altă parte, ţărănimea, fiind lipsită de conştiinţă politică, ar fi uşor influenţată de partidele burgheze, îndeosebi de cel liberal ca şi de cel conservator. Plecînd de la acest considerent el va contesta titulatura de partid ţărănesc pe temeiul că „noua formaţiune politică, deşi se pretinde şi se intitulează ţărănistă, este ţărănistă aproape tot atît de mult sau tot atît de puţin ţărănistă — ca şi partidul liberal sau ca partidul poporului" [15].

Partidul ţărănesc a fost constituit, de la început, din elemente aparţinînd îndeosebi micii burghezii săteşti şi orăşeneşti. Un asemenea partid care să reprezinte interesele micii burghezii rurale şi orăşeneşti, întemeiat pe cooperaţie, ca formă de viaţă economică şi pe dezvoltarea băncilor populare ca instrument de rezistenţă împotriva capitalismului bancar recomandă cu insistenţă şi Ştefan Popescu-Filutza, cunoscut partizan al ţărănismului. Identificînd interesele micii burghezii rurale cu cele ale întregii ţărănimi, el considera că un astfel de partid „ar fi într-o ţară cu 80 la sută ţărani, un partid ţărănesc" [16]. Unii partizani ai partidului ţărănesc îi reproşau acestuia că nu s-a orientat ferm asupra unei categorii sociale. Astfel, C. Spîneşteanu afirma că „Nu şi-a ales un punct fix de orientare, punct care, cum am mai spus şi alte dăţi, trebuia să fie ţăranul chiabur, înstărirea ţăranului" [17]. În realitate însă, ţărănismul s-a orientat, în primul rînd, tocmai către această categorie socială, el fiind, aşa cum observa Lucreţiu Pătrăşcanu, „de la început expresia politică a burgheziei satelor, adică a ele-

---

[12] *Ibidem.*

[13] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 47.

[14] A. M. Cretzulescu, *Partidele politice în România*, Bucureşti, 1887, p. 21.

[15] D. Drăghicescu, *Op. cit.*, p. 90.

[16] Ştefan Popescu—Filutza, *Tragedia ţărănismului*, Ploieşti, 1935, p. 11.

[17] C. Spîneşteanu, *Chestiunea ţărănismului românesc pusă la punct*, Bucureşti, 1927, p. 16.

mentelor capitaliste sătești, prin intermediul cărora a putut fi atrasă și cîștigată și o parte din restul țărănimii"[18].

Analiza riguroasă a țărănismului arată că interesele pe care le-a reprezentat cu precădere și apărat acest curent sînt îndeosebi cele ale chiaburimii, „exclusiv ale chiaburimii"[19] după cum aprecia L. Pătrășcanu.

Numai privite prin această prismă își gásesc explicarea doctrina țărănistă și practica politică țărănistă. Așadar, deși considerat reprezentant al întregii țărănimi Partidul țărănesc „...era, de fapt, în esență o expresie concentrată a năzuințelor burgheziei rurale și a „albăstrimii satelor"[20].

Referindu-se la alcătuirea acestui partid I. Mihalache sublinia că el va avea „ca elemente de bază pe cei direct interesați țăranii, iar conducători intelectuali neinteresați la dăinuirea actualului regim social"[21]. Dar, ține să menționeze că nu va avea loc „nici o excludere a elementelor din alte strate care vin să se identifice aspirațiilor țărănești"[22]. Aceeași idee este susținută de Mihalache și cu alt prilej cînd afirmă răspicat că „nu este vorba numai de țăran, ci și de clasele mijlocii, care își împletesc viața cu aceea a țăranului"[23]. Elementul constitutiv precumpănitor al partidului țărănesc îl forma mica burghezie și burghezia intelectuală a orașelor și a satelor. La acest partid a aderat acea parte a burgheziei din Vechiul regat, puțin numeroasă și slab dezvoltată din punct de vedere economic, ale cărei interese erau în conflict cu marele capital. Alături de ea apar și exponenți ai marii burghezii și ai marii finanțe românești, care tindeau să se emancipeze de sub egida politică și economică a liberalilor.

Dar cea mai mare parte a membrilor acestui partid era alcătuită din burghezia satelor (chiaburimea), care ținea sub influența sa elemente mijlocașe și sărace de la sate, la care se adaugă intelectuali, liber profesioniști și elemente ale păturii mijlocii și mici de la orașe.

În jurul partidului țărănesc s-au grupat și cercuri și pături democratice. Un grup de intelectuali, care formal nu făceau parte din partidul țărănesc, grupați în jurul istoricului Vasile Pîrvan și a sociologului Dimitrie Gusti, a sprijinit crearea și activitatea acestuia. Acești intelectuali „visau o nouă grupare politică, întemeiată pe selecțiunea valorilor"[24].

Se plănuia un ziar condus de intelectuali și o foaie săptămînală pentru țărani. Crescut în climatul patriarhal al satului, Vasile Pîrvan a acordat o deosebită atenție acțiunii politice țărănești de după primul război mondial, considerînd că „temelia etnică străveche a neamului nostru nu e la orașe alcătuiri tîrzii..., ci în mediul rural multimilenar, pierdut în ceața deasă a proto și preistoriei"[25]

Un grup de intelectuali democrați, printre care Paul Bujor, C. I. Parhon, I. Borcea, proveniți din partidul muncitor care a fuzionat în februarie 1919 cu partidul țărănesc, la care a aderat mai tîrziu și N. Lupu, C. Stere și alții, a constituit nucleul aripii de stînga a partidului țărănesc. Ideile acestor intelectuali, spre exemplu, cele ale lui Paul Bujor, depășeau ideologia partidului țărănesc, dar și ei considerau, în condițiile de atunci, că acesta este partidul cel mai indicat pentru a aduce unele îmbunătățiri în situația maselor. Acest grup nutrea credința în

---

[18] L. Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, București, 1945, p. 230.
[19] *Ibidem*, p. 231.
[20] Z. Ornea, *Țărănismul*, Editura politică, București, 1969, p. 351.
[21] I. Mihalache, *Ce politică să facem?*, București, 1914, p. 68—69.
[22] *Ibidem*, p. 72.
[23] „Dreptatea", 22 februarie 1931.
[24] Octav Tăslăuanu, *Amintiri de la „Luceafărul"*, București, 1936, p. 168.
[25] *Ibidem*, p. 174.

posibilitatea realizării unor transformări adînci fără zguduiri „anarhice", revoluţionare[26].

După o competentă analiză a structurii sociale a partidului naţional-ţărănesc, Lucreţiu Pătrăşcanu conchide că „era un partid cu o largă bază de masă, dar conducerea lui reprezenta interesele unei minorităţi din păturile privilegiate şi posedante"[27]. Partidul naţional-ţărănesc era considerat ca fiind „primul partid de masse, în sensul democratic-modern al cuvîntului" [28].

Prevederile programatice atrăgătoare mai ales pentru ţărănime, cuprinderea unor obiective cu caracter larg democratic şi orientarea antioligarhică a acestui partid a fost de natură să-i creeze curînd o largă popularitate şi să determine adeziunea a numeroase grupări sociale şi cercuri politice, cuprinzînd în primul rînd ţărănimea, dar şi importante categorii ale burgheziei mici şi mijlocii şi chiar elemente din marea burghezie, care tindeau să se emancipeze de sub egida liberalilor.

Prin baza sa socială şi de clasă, prin programul şi doctrina sa, partidul ţărănesc se prezenta ca un partid mic burghez, care se situa în întregul său, îndeosebi pînă la fuziunea cu Naţionalii transilvăneni, în aripa de stînga a forţelor politice din România.

Analiza evoluţiei istorice a partidului ţărănesc releva că „apărut ca un partid mic burghez, prin orientarea programatică şi prin baza de clasă, acesta a evoluat în timp către dreapta, datorită, pe de o parte, adîncirii procesului de diferenţiere a ţărănimii, cît şi sub influenţa altor factori, cum ar fi : creşterea rolului economic şi politic al chiaburimii, presiunea unor cercuri ale claselor exploatatoare care căutau să-şi subordoneze acest partid, pătrunzînd în conducerea lui"[29]. Partidul ţărănesc, avînd o ideologie proprie, dispunînd de cadre şi de o întinsă popularitate în masele rurale „a reprezentat, fără îndoială, în anii care au urmat războiului din 1916—1918 o reală forţă politică"[30].

Compoziţia eterogenă şi mic burgheză, în general, alimenta şi explică neîncrederea partidului ţărănesc de a face singur faţă unui partid puternic economiceşte cum era cel liberal şi va avea drept rezultat final fuziunea sa cu Partidul naţional.

Nu mult după această fuziune, Cezar Papacostea, referindu-se la partidul ţărănesc, declara că el nu reprezintă în chip autentic masa rurală, că „judecat în structura lui interioară... nu este alcătuit din ţărani"[31], şi că „acum s-a pus chiar pecetea oportunismului, prin fuziunea din urmă"[32]. Cel mai mult era contestată concordanţa dintre titulatura acestui partid şi compoziţia lui socială.

Modificări esenţiale în ceea ce priveşte compoziţia socială, pînă la venirea sa la conducerea ţării, nu s-au produs. Schimbările care au intervenit în compoziţia sa, după venirea la guvern în noiembrie 1928, au vizat baza de masă a acestui partid — ţărănimea.

Fenomenul de deplasare a maselor de muncitori şi ţărani din P.N.Ţ. spre stînga se amplifică după venirea la conducerea ţării a acestuia, fapt care din punct de vedere politic însemna o creştere a potenţialului organizaţiilor de clasă ale proletariatului şi o slăbire a partidelor de clasă ale burgheziei.

---

[26] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România, 1908—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1967, p. 344.

[27] L. Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Bucureşti, 1944, p. 77.

[28] Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice, 1919—1932*, Sibiu, 1933, p. 27.

[29] Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *Viaţa politică din România, 1918—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1971, p. 161.

[30] L. Pătrăşcanu, *Probleme de bază ale României*, Bucureşti, 1945, p. 229.

[31] Cezar Papacostea, *Op. cit.*, p. 8.

[32] *Ibidem*, p. 47.

După doi ani de guvernare popularitatea partidului a scăzut simțitor. O parte din muncitorii care acordaseră creditul și sprijinul național-țărăniștilor îi părăsesc după mișcările greviste din ianuarie—februarie 1933. P.N.Ț. este abandonat acum și de o parte din mica burghezie. La sate, țărănimea săracă, cea cu pămînt puțin, își pierde încrederea în P.N.Ț. Are loc, așa cum just remarca L. Pătrășcanu, în mediul urban și în cel rural, o îngustare evidentă a bazei partidului național-țărănesc, o izolare a lui de elementele sociale cele mai importante ale societății românești [33].

Din analiza categoriilor și profesiunilor reprezentate în șapte legislaturi, cuprinse între 1922 și 1937, reiese că din efectivul total al Parlamentului care a fost de 4 353 parlamentari, 1 544 adică 35,5% au fost avocați, „agricultori"[34] și proprietari au fost 307 sau 11,4% din efectivul Camerei și 248 sau 14,4% în medie în Senat. În total au fost 555 sau 14,8% proprietari și „agricultori" din totalul de 4 353 parlamentari. Profesori universitari au fost 282 sau 6,5%. Profesori secundari 272 sau 6,2%, institutori 216 sau 5%, preoți 196 sau 4,5%, înalți prelați 181 sau 4,2%, medici 159 sau 3,17%, ingineri și arhitecți 131 sau 3,0%, publiciști 127 sau 2,9%... [35]. Acestea au fost categoriile și profesiunile reprezentate mai puternic în parlament.

Surprinzător este faptul că din clasificarea pe partide politice a profesiunilor parlamentarilor, în afară de Partidul social-democrat, care avea o repartiție profesională cu o evidentă notă socială, nu rezultă vreun caracter social diferențiat între diversele partide. Se constată doar un număr mai mare decît la alte partide, de preoți și învățători în legislaturile din 1928—1931 și 1932—1933 printre parlamentarii național-țărăniști, fără însă ca acest plus de 2—5% din parlamentari, apreciați ca reprezentanți ai lumii satelor, față de proporția preoților și învățătorilor printre parlamentarii național-liberali, să poată justifica cît de cît termenul „țărănesc" din titulatura Partidului național-țărănesc[36]. În legislatura 1928—1931, Partidul național-țărănesc avea în cameră 37 de învățători și 17 preoți, adică 11% și 5% din numărul deputaților național-țărăniști, iar în Senat 13 învățători și 13 preoți, adică cîte 8% din numărul național-țărăniștilor, dar erau covîrșiți de cei 149 de avocați, adică 46% pe care îi avea Partidul național-țărănesc în aceeași legislatură la cameră și de cei 63 avocați adică 38% de senatori național-țărăniști[37].

Partidul național-țărănesc deține în legislatura la care ne-am referit — 1928—1931 — 90% din numărul total al mandatelor de deputat — 325 deputați național-țărăniști — din efectivul de 387 al Camerei. Dar — constata Matei Dogan — el „n-a numărat printre membrii săi în Parlament decît 2 plugari și un cooperator, cu alte cuvinte partidul care susține că e reprezentantul țărănimii și care se intitulează „țărănesc", n-a numărat nici 1% din țărani, dar se găseau printre parlamentarii săi, în aceeași legislatură, 31 adică 10% moșieri, declarați ca atare, numărul lor real trebuind a fi considerat ca fiind mult mai mare"[38]. Cu toate acestea se susține că, „sîntem un partid țărănesc, fiindcă așa este firesc într-o Țară unde 80 la sută din populație sînt țărani"[39]. Așadar votul universal, deși a antrenat la viața politică un corp electoral larg, era dirijat în așa fel încît partidele care

---

33 L. Pătrășcanu, *Op. cit.*, p. 229.

34 În categoria „agricultori" erau considerați proprietarii de pămînt care se ocupau personal de exploatarea moșiilor, iar din grupa „plugari", micii proprietari de terenuri arabile.

35 Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare" din România*, București, 1946, p. 57.

36 *Ibidem*, p. 58—59.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*, p. 58.

33 L. Pătrășcanu, *Op. cit.*, p. 229.

încorporau mase de muncitori şi ţărani au reuşit să-şi trimită doar cîţiva reprezentanţi în parlament.

Titulatura de partid ţărănesc s-ar mai fi justificat — sustinea D. Drăghicescu — dacă măcar în cadrele partidului „ar prepondera elementele intelectuale ieşite din ţărani neaoşi. Însă nu este cazul. Aceste elemente sînt tot atît de numeroase la liberali ca şi la ţărănişti"[40]. Se aprecia, aşadar, că partidul ţărănesc nu se bucură de adeziunea masivă sau totală a fiilor de ţărani, care prin cultură sau comerţ au ieşit din sfera clasei ţărăneşti trăind în mijlocul burgheziei, ca intelectuali, funcţionari, negustori.

Analiza statului major al partidului ţărănesc — la începutul existenţei sale — şi a elementelor politice de suprafaţă duce la concluzia că marea majoritate a reprezentanţilor săi era provenită din partidul liberal, cîţiva din partidul conservator, iar numărul elementelor cu adevărat noi era foarte mic. Avînd în vedere această situaţie D. Drăghicescu, scria : „Aceasta mă îndreptăţeşte a zice că partidul ţărănesc este o formaţie ruptă din partidul liberal"[41]. Pentru întărirea afirmaţiei sale el citează foştii liberali din primele rînduri : C. Stere, Dr. N. Lupu, Paul Bujor, G. Coandă, Gr. Iunian, N. Protopopescu, Dumitrescu-Bumbeşti, încheind cu I. Răducanu şi V. Madgearu care au gravitat în jurul aceluiaşi partid. „În partidul ţărănesc — constata el — au intrat de la început, mai toate elementele cu care partidul liberal dusese prin băncile populare şi cooperative, acţiunea sa"[42], şi, „care considerau nesatisfăcătoare politica agrară a liberalilor"[43]. Referitor la problema cadrelor partidului ţărănesc reţine atenţia recomandarea pe care o făcea D. Drăghicescu în legătură cu îmbogăţirea acestora nu prin cooptarea de elemente vechi, venite de la alte partide, uneori oameni politici care nu s-au distins niciodată şi nicăieri prin democratismul lor, „ci prin toate elementele pe care instrucţia superioară le scoate din imensa clasă ţărănească şi prin atragerea în sînul lui a intelectualilor micii burghezii, partidul ţărănesc va deveni, cît de curînd, un adversar primejdios al partidului liberal şi un puternic organ de progres social şi politic al neamului"[44].

Valoarea politică a partidului ţărănesc se justifică mai ales prin valoarea claselor sociale din care îşi recruta membrii, ţărănimea procurîndu-i cel mai mare număr, masa. În rîndurile ţărănimii, acest partid, creat imediat după primul război mondial, obţinuse chiar de la început o largă aderenţă la sate. Mica burghezie intelectuală a satelor şi a oraşelor îi procura iniţiativa, ideologia şi capacitatea politică necesară pentru existenţa acestei noi formaţiuni politice. „Nu vom presupune că oamenii politici cu experienţă nu-şi vor fi dînd seama — scria V. Madgearu — că dacă viaţa unui partid stă în forţa ideii călăuzitoare, ţărănismul are o putere îndoită, căci ideea aceasta este izvorîtă din spiritul maselor, care o poartă"[45].

După marea fuziune cu Partidul naţional din 1926, caracterul noului partid, Partidul naţional-ţărănesc, a devenit mai accentuat burghez, exprimînd îndeosebi interesele unor grupări industriale şi financiare, fapt care s-a reflectat şi în programul său, care devine mai moderat.

În programele partidului ţărănesc găsim teza politică a colaborării cu partidul socialist, a necesităţii luptei comune a muncitorilor şi ţăranilor, dar sub stindardul ideologic şi al rolului hotărîtor al ţărănimii. Astfel, încă în procesul verbal de constituire a Partidului ţărănesc se menţiona : „Înţelegem prin partid ţărănesc un partid nou cu structură socială ţărănească (ţărănimea organizată politiceşte),

---

[40] D. Drăghicescu, *Op. cit.*, p. 93.

[41] *Ibidem*, p. 95.

[42] *Ibidem*, p. 90.

[43] *Ibidem*.

[44] D. Drăghicescu, *Op. cit.*, p. 99.

[45] V. Madgearu, *Ţărănismul, Prefaţă*, Buc., 1921.

cu program care să fie expresia nevoilor ei văzute în lumina ideilor timpului și a cerințelor neamului românesc unit, cu moravuri noi politice, dar care nu exclude, ci solicită colaborarea cu clasele muncitorești ale orașelor și cheamă la conducere pe intelectualii neînregimentați în vechile partide oligarhice"[46]. Adoptîndu-se teza politică a colaborării cu partidul socialist, a luptei comune a clasei muncitoare și a țărănimii se încerca să se izoleze țărănimea de lupta revoluționară a proletariatului. Virgil Madgearu după ce subliniase ideea că în lupta împotriva oligarhiei feudale și financiare un partid țărănesc trebuie să fie alături de un partid socialist își schimbă opiniile „după lecția rusă", [47] afirmînd că partidul țărănesc „va urmări să transforme țărănimea pentru ca să nu mai fie un aluat inert în mîinile unei eventuale încercări de dictatură proletară..."[48]. După numeroase oscilații, sub influența reprezentanților stîngii C. Stere, P. Bujor, C. I. Parhon ș.a., conducerea partidului țărănesc și-a precizat poziția față de partidul socialist în programul din 1921 unde găsim formularea justă că „Partidul muncitorilor nu poate fi față de partidul țărănesc decît un corp de avangardă"[49].

Conducătorii Partidului țărănesc au înțeles pînă la urmă să caute alianța nu la stînga, în mișcarea revoluționară ci mai la dreapta [50], cu diferite partide burgheze, ceea ce i-a dus în cele din urmă la fuziunea cu Partidul național. Necesitatea istorică impunea alianța țărănimii cu clasa muncitoare, sub conducerea clasei muncitoare, în numele muncii în general, dar vederile liderilor țărănești în această problemă nu erau clare. Subliniind importanța creării partidului țărănesc pentru organizarea și educarea politică a țărănimii, Partidul socialist declara că între aceste partide există un element comun: „lupta împotriva claselor stăpînitoare, lupta împotriva exploatatorilor"[51].

Caracterul contradictoriu al unor teze din programul Partidului țărănesc era determinat în largă măsură de compoziția socială și de clasă eterogenă a acestui partid, a cadrelor care constituiau nucleul său conducător. Nucleul conducător al acestui partid, pînă la fuziunea cu Naționalii, era format îndeosebi din intelectuali dintre care unii cu o bună poziție economică. Astfel, din Comitetul executiv al Partidului țărănesc ales de consfătuirea delegațiilor organizațiilor județene făceau parte: Ion Răducanu, profesor (director la Banca Marmorosch Blank), Ion Borcea, profesor, Ionescu Berbecaru, doctor în drept, Ion Mihalache, învățător, Titus Enacovici, inginer (proprietar al minelor din Comănești) ș.a. [52] Aceeași structură o găsim și la conducerea organizațiilor județene. După congresul de ratificare a fuziunii cu Partidul național șeful noului partid va fi șeful naționalilor — Iuliu Maniu. Aceasta va echivala cu cea mai mare concesiune de program ce se putea face[53]. Astfel, temerile țărăniștilor care au avut rezerve față de fuziune s-au dovedit a fi întemeiate. Încercînd să liniștească spiritele Ion Mihalache declara la congres „veți vedea că nu este absolut nimic care să contrazică programul partidului... N-au fost decît sacrificii personale" [54]. În realitate au fost și sacrificii personale și programul sacrificat.

Încercînd să fundamenteze din punct de vedere teoretic baza socială și de clasă eterogenă a partidului țărănesc, V. Madgearu susținea că „un partid de clasă nu reprezintă numai interesele acelei clase, și cu atît mai puțin este alcătuit

---

[46] „Țara nouă", 23 iunie / 6 iulie 1919.

[47] Ibidem, 26 octombrie 1919.

[48] Ibidem.

[49] *„Proiectul de program al Partidului țărănesc din România"*, 1921, p. 9.

[50] Stanciu Stoian, *Fazele dezvoltării țărănismului în România*, București, 1945, p. 27.

[51] „Socialismul", 10 octombrie 1919.

[52] „Țara nouă", 3 august 1919.

[53] Stanciu Stoian, *Op. cit.*, p. 30.

[54] „Aurora", 13 octombrie 1926.

exclusiv din elemente aparţinînd aceleiaşi clase"[55]. Partidul — continuă el — devine în felul acesta „o grupare de elemente eterogene din punct de vedere social, unite printr-o concepţie comună despre stările sau şi despre evoluţia societăţii şi printr-un ideal social comun"[56].

Compoziţia socială şi de clasă eterogenă a partidului ţărănesc a determinat limitele şi aspectele contradictorii ale programului său. Totuşi problematica variată, modul ei de abordare conferea programului partidului ţărănesc, un pronunţat caracter burghezo-democratic (pînă în 1926). Analiza compoziţiei sociale a Partidului ţărănesc, a programului şi a doctrinei sale, duce la concluzia că era un partid al micii burghezii, care, pînă la fuziunea cu Partidul naţional, se situa în aria stîngii democratice a peisajului politic din România, rămînînd apoi în aria forţelor democratice numai prin aripa sa de stînga.

---

[55] V. Madgearu, *Doctrina ţărănistă*, Bucureşti, 1923, p. 66.
[56] *Ibidem*.

VLAD GEORGESCU, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750—1831*, Ed. Acad. R.S.R., Biblioteca istorică, XXXII, București, 1972, 184 p. + bibliografie + indice.

Printre lucrările de gen, cartea lui Vlad Georgescu se înscrie ca o apariţie singulară. Autorul şi-a propus, aşa cum singur o mărturiseşte, în *Introducere*, nu o tratare monografică, ci una pe concepte. De asemenea, a fost acordată prioritate, mai ales aspectelor teoretice generale și mai puțin celor de politică practică (p. 13).

Conştient de neajunsurile unei asemenea maniere de a trata lucrurile, autorul, din capul locului, face rezervele corespunzătoare exprimîndu-şi încrederea că strădania sa va contribui la „o mai cuprinzătoare înțelegere a unei epoci atît de importantă pentru spiritualitatea românească" (p. 13).

Este locul să o spunem, încă de pe acum, că cercetarea lui Vlad Georgescu, exhaustivă în conținut și originală în forma de expresie, reprezintă un cîştig cert pentru istoriografia noastră. Aceasta nu pentru că epuizează problematica în studiu — secolul al XVIII-lea urmează să fie, încă, cercetat — ci, mai ales, pentru faptul că pune probleme şi indică direcţii de natură să lărgească posibilitatea de înţelegere a acestei importante epoci.

Lucrarea a fost îndelung pregătită, printr-un minuțios și bine orientat efort de cercetare, ce şi-a găsit expresie în unele lucrări anterioare. Am nota, printre acestea, doar, apariția, în 1970, a unui repertoriu, însoțit și de unele texte inedite, cuprinzînd *Memoriile și proiectele de reformă în Principatele Române 1769—1830* (în limba franceză), editată de Asociaţia internaţională de ştiinţe sud-est europene. Cele 208 documente — indicate sau reproduse — cuprinzînd un material de prima mînă, a reprezentat pentru autor, o prețioasă sursă pe care şi-a sprijinit cercetarea și observațiile.

După o *Introducere* succintă, în care este analizată istoriografia problemei, sînt prezentate materialele ce au făcut obiectul cercetării, sînt indicate intențiile și limitele acesteia, lucrarea este organizată în trei părți principale; primele două, care au drept obiectiv să creeze cadrul necesar pentru tratarea propriu-zisă — aceasta face obiectul celei de a treia părți, cea mai întinsă (p. 79—177) — sînt organizate astfel: Partea I: *Criza societății feudale*, are următoarele subdiviziuni: 1. *Criza bazei social-economice și a structurii politice* și 2. *Spiritul critic.* Partea a II-a, *Cărturarii și izvoarele gîndirii lor*, cuprinde următoarele capitole: 3. *Cărturarii;* 4. *Izvoarele românești;* 5. *Dinamismul european;* 6. *Elemente sud-est europene.* Partea a III-a, *Ideile social politice*, are următoarea structură: 7. *Teorii despre om și societate;* 8. *Structura socială;* 9. *Structura politică; Forme de guvernămînt;* 10. *Teoria și practica conducerii statului;* 11. *Statutul internațional și problema suveranității;* 12. *Noul ideal patriotic și național.*

Lucrarea se încheie cu cîteva substanţiale concluzii.

Titlurile capitolelor indică, în fond, conceptele, ideile care au fost urmărite, comentate şi analizate în producţiile diverse din perioada în cuprinsul căreia se include cercetarea.

Maniera de tratare, felul de organizare a materialului îngăduie o viziune globală asupra epocii, lucru deosebit de important. Reţin atenţia unele observaţii, constatări şi concluzii ce lărgesc cadrul pentru înţelegerea problematicii complexe ce caracterizează secolul al XVIII-lea. Am nota, în primul rînd, ierarhizarea problemelor şi tratarea acestora în raport cu ponderea lor în gîndirea social-politică a vremii. Cercetarea, pornind de la reliefarea concepţiilor asupra omului, oprindu-se la cele generale, asupra societăţii, stăruie, aşa cum se constată şi din enumerarea de mai sus, asupra acelor referitoare la structura socială, politică, teoria şi practica conducerii statului, la statutul internaţional al Principatelor; aceasta din urmă este considerată, pe drept, ca principala problemă a gîndirii politice din Principate între 1750 şi 1831. (p. 177). Larga şi convingătoarea analiză care probează realitatea acestei constatări scoate în relief caracterul pragmatic, concret, militant, al politologiei româneşti din epocă, în acord cu orientarea generală a ideologiei.

Insistînd asupra aportului boierimii, a celei mari, mai ales, la dezvoltarea ideologiei politice, remarcînd şi subliniind limitele, conservatorismul gîndirii sociale dar şi concepţia evident progresistă asupra politicii externe, a locului Principatelor în contextul balcanic şi european, autorul pledează în favoarea unei interpretări mai nuanţate a rolului boierimii în mişcarea de idei a epocii. Amplu argumentată, constatarea prezintă, considerăm noi, un interes netăgăduit.

Pline de conţinut sînt, în egală măsură, caracterizările referitoare la epoca fanariotă, la măsura în care aceasta a întrerupt cultura plină de promisiuni a secolului anterior. „Decalajul între cultura românească şi cea europeană — constată autorul, referindu-se la începutul secolului al XIX-lea — nu se poate explica numai prin cauze sociale... explicaţia trebuie căutată în dominaţia unor forme de cultură şi civilizaţie străine, neintegrabile fondului pămîntean de valori, în speţă fanariotismului" (p. 182). În legătură cu aceasta, autorul remarcă, cu deplin temei, că, atît în istoriografia românească precum şi în cea greacă s-a exagerat mult importanţa *filierei* neogreceşti ca principală cale de pătrundere, în Principate, a culturii occidentale. Datele ce ni se oferă sînt suficient de convingătoare pentru a infirma aserţiunea. Scriitorii politici români, cel puţin, în marea lor majoritate, au avut posibilitatea să cunoască direct ideile şi valorile occidentale (p. 73).

Interesante sînt, de asemenea, notaţiile referitoare la sensul general al luptei împotriva grecilor. Aceasta, consideră autorul, „a fost, în fond, un aspect al luptei pentru autonomie şi independenţă, pentru manifestarea fiinţei naţionale şi ea a durat numai atîta timp cît grecii au reprezentat un pericol pentru aceste valori, scumpe pămîntenilor" (p. 149).

Gîndirea politică, notează în continuare autorul, a fost mai puţin influenţată de dominaţia fanariotă decît alte sectoare ale culturii. De aceea, „ea a reprezentat instrumentul de polarizare a valorilor pămîntene şi, în acelaşi timp, principalul canal de pătrundere a concepţiilor europene". Veacul al XVIII-lea marchează, se consideră în acest sens, începutul unui nou fenomen în cultura românească, acela al dominaţiei politicului asupra celorlalte sectoare ale culturii" (p. 183).

Ni se pare interesantă, de asemenea, maniera în care autorul demonstrează caracterul luminist al gîndirii politice, influenţa acestei gîndiri în politica internă, a domnilor fanarioţi şi pămînteni, rolul şi influenţa ideilor politice în modificarea situaţiei din Principate, în epoca în limitele căreia a fost extinsă cercetarea. Concluzia acesteia apare logică, firească: „Veacul al XVIII-lea este un moment de răscruce a istoriei româneşti, este... un secol care şi-a pus am-

prenta pe evoluția ulterioară a poporului român... chiar dacă pentru progresul acestei evoluții însăși a fost nevoie de un proces de negare a negației" (p. 184).

Sînt, acestea, doar cîteva din ideile atît de generos reliefate de cercetarea lui Vlad Georgescu. Aceasta, așa cum s-a mai spus, oferă solide puncte de reper pentru înțelegerea globală a secolului al XVIII-lea. Sub acest aspect, speranțele autorului și-au găsit o deplină realizare.

Desigur, pot fi formulate unele rezerve în legătură cu neajunsurile firești generate de maniera de tratare. Producțiile epocii asupra cărora se oprește autorul nu sînt tratate diferențiat, în funcție nu numai de gen, ci și de o anumită gradare, determinată de succesiunea în timp. Astfel, credem că revoluția de la 1821 reprezintă totuși, un punct de hotar, mai cu seamă în domeniul ideologiei și dezvoltării spiritului național. Manifestările ulterioare acesteia, filtrate prin experiența frămîntărilor revoluționare, reiau ideile anterioare, pe un plan mai larg și la o tonalitate superioară. Se poate spune, într-un oarecare sens, că revoluția de la 1821, preluînd și stilizînd tot ceea ce produsese epoca anterioară, proiectează liniile generale ale unei noi evoluții, ce-și va găsi împlinirea la 1848. În acest sens, considerăm că memoriile si proiectele de reformă ulterioare revoluției, reluînd și amplificînd ideile anterioare, dau expresie programului național al acesteia. Programul, din rațiuni asupra cărora nu este locul să stăruim aici, nu putuse fi afișat, cu ostentație, în desfășurarea revoluției.

Deși nu intră în sfera preocupărilor sale, autorul aduce, pe parcursul lucrării, argumente de natură să verifice cauzele deosebirilor sensibile existente între regimul agrar din Moldova și cel din Țara Românească. Astfel, este remarcată și aici insuficienta punere în valoare, sub raport economic, a regiunilor de cîmpie (p. 19); „*starea de nesiguranță* și lipsa debușeelor externe — se constată în acest sens — a făcut ca suprafețele însămînțate să crească într-un ritm foarte lent" (p. 20, s.n. Gh. P.); „numeroasele latifundii, atunci formate (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) nu puteau fi puse în valoare din pricina dominației otomane și fanariote" (sic ! p. 21); în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, atacurile turcilor serhatlîi au transformat bogata vale a Dunării într-o zonă pustie (p. 24).

Trecînd peste faptul că se are în vedere, mai mult, situația din Țara Românească în explicarea generală a faptelor (p. 21), notațiile de mai sus pot contribui la înțelegerea mai deplină a cauzelor pentru care boierimea munteană, spre deosebire de cea moldoveană, își căuta sursa principală de venit în slujbe; pentru ce obligațiile de clacă ale țăranilor munteni nu au atins, pînă la Regulament, limita de 12 zile.

Ar fi fost necesar ca, pe parcursul lucrării, autorul să fie consecvent în utilizarea anumitor termeni. Astfel, fără să fie absolut necesară justificarea opțiunii trebuia să se aleagă între *luminism* și *iluminism*; consecvență trebuia manifestată și în definirea regimului politic instaurat în 1711 și 1716. Se uzează de termenii *fanariot* sau *turco-fanariot*. Or, firesc, regimul fanariot reprezintă expresia politică a dominației otomane.

Considerăm, de asemenea, că apariția actelor de privilegii în favoarea Principatelor: firmanele și hatișerifele, nu poate fi explicată numai prin „insistența" cu care Principatele au urmărit reglementarea și limitarea raporturilor materiale cu Poarta (p. 146). În cadrul general al Problemei orientale, dreptul de intervenție, cîștigat și extins continuu de Rusia, ocupă un loc a cărui reliefare, firește, trebuie făcută, în acest caz.

Trecînd peste unele incorectitudini — erori firești ale tiparului (p. 29 nota 13, trimiterile la studiile lui Al. Vianu și Al. Duțu), cartea lui Vlad Georgescu, o spunem din nou, reprezintă o contribuție de certă valoare la cunoașterea unei epoci de mari transformări. Analizei subtile și pertinente i se adaugă un stil concis, nu lipsit de eleganță. Cu maximum de economie, în doar 184 pagini, este sintetizat un bogat și variat material. Bibliografia, extrem de utilă și indicele se încadrează organic, conturînd structura și personalitatea lucrării.

Citindu-se cu interes și plăcere, lucrarea lui Vlad Georgescu reprezintă nu numai o realizare pe tărîmul literaturii istorice, ci, totodată, un prețios instrument de cultură, accesibil unor pături mai largi.

Gh. Platon

Lucrări istorice apărute cu prilejul împlinirii a 100 ani de la moartea lui Avram Iancu.

Personalitate ce domină istoria Transilvaniei din secolul al XIX-lea și, totodată, unul dintre eroii de frunte ai neamului românesc, Avram Iancu a fost mereu prezent în scrisul și vorba românească, începînd de la 1848 și pînă în zilele noastre. Interesul deosebit față de această mare personalitate se justifică, cel puțin, din două considerente: în primul rînd, trebuie avută în vedere uriașa contribuție pe care Iancu a adus-o în revoluția de la 1848 în Transilvania — („Evenimentele de la 1848 — se notează, în acest sens — nu se pot înțelege în întreaga semnificație fără Avram Iancu, iar acesta, de asemenea, fără revoluția de la 1848". Cf. St. Pascu, *Avram Iancu,* Ed. Meridiane, București, 1972, p. 245) — pe plan militar, mai ales. Din acest punct de vedere, s-a situat *în fruntea tuturor fruntașilor* de la 1848. De asemenea, interesul este justificat, în egală măsură, de calitățile particulare de a însufleți masele populare, de a le conduce („încă din toamna tîrzie a anului 1848 — se subliniază în legătură cu aceasta — cînd flăcările revoluției cuprinseseră țara, Avram Iancu era marea și inegalabila personalitate, eroul moților săi, fără îndoială, omul care întruchipa mai bine decît oricare altul aspirațiile națiunii. Din conducător al moților ridicați la luptă, ajunge foarte curînd, pe măsură ce mijloacele tradiționale, petiționale, se consumă, eroul națiunii, personajul legendar, ce simboliza aspirațiile unei societăți în afirmare". Cf. S. Dragomir, *Avram Iancu,* București, 1965, p. 11—14).

Al doilea considerent în virtutea căruia personalitatea lui A. Iancu ocupă un loc de prim plan este determinat de dimensiunile morale și spirituale ale eroului, de zbuciumul vieții, de sfîrșitul său de martir.

Era firesc ca o asemenea personalitate să cucerească, să fascineze și să determine o accentuată și statornică preocupare, atît în istoriografie, cît și în literatură. Oameni de diferite profesii: istorici, militari, juriști, publiciști, poeți, oameni politici ș.a., în scrieri aparținînd tuturor genurilor, au păstrat vie în conștiința poporului icoana eroului moț. În diferite ocazii: în anul morții (1872), cu prilejul împlinirii a 50 ani de la revoluția de la 1848 (1898), la 100 ani de la nașterea eroului (1924), scrisul românesc a onorat așa cum se cuvenea pe Avram Iancu. În momentele grele ale istoriei noastre, Avram Iancu a reprezentat o pildă înălțătoare.

În acest an, 1972, la împlinirea a 100 ani de la moartea „Craiului munților" (10 septembrie), atît pe plan intern, cît și internațional, din inițiativa U.N.E.S.C.O., cinstirea eroului român a îmbrăcat un caracter deosebit. Cu acest prilej, în domeniul istoriei, au apărut unele lucrări valoroase, care lărgesc cadrul cunoașterii acestei copleșitoare personalități a istoriei noastre naționale, a împrejurărilor în care s-a format și afirmat. Menționăm, printre acestea:

ȘTEFAN PASCU, *Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și martir*, Ed. Meridiane, București, 1972, 256 p. + bibliografie.

Lucrarea, rod al unei munci pasionate de îndelungi căutări, scrisă cumpănit, cu o exactă cunoaștere a faptelor, se interesează, în egală măsură, atît specialiștilor, cît și unui public mai larg. Armonioasă ca structură, elegantă în forma sa de expresie, lucrarea tratează organic viața și personalitatea lui Avram Iancu în ca-

drul revoluţiei româneşti de la 1848. Informaţiei anterioare, autorul îi adaugă altele noi, de natură să precizeze mai deplin poziţia lui Iancu şi a românilor în timpul tratativelor, inconsecvenţa guvernului revoluţionar maghiar, cauzele care au împins pe români la colaborarea cu Austria. Se reliefează organizarea administrativă şi militară a Apusenilor sub directa conducere a lui A. Iancu, strînsa legătură între acesta şi popor. Se realizează o amplă şi convingătoare analiză a problemelor sociale şi naţionale, se subliniază interdependenţa acestora, limitele în care se desfăşurau relaţiile între români şi „prietenul făţarnic", monarhia habsburgilor. Portretul lui Iancu, jertfa acestuia, sînt înfăţişate în pagini emoţionante care conferă cărţii calitatea de indiscutabil instrument de educaţie patriotică. Ea se înscrie şi rămîne ca o realizare substanţială în bibliografia revoluţiei de la 1848 şi a personalităţii lui A. Iancu.

LIVIU MAIOR, *Avram Iancu. Scrisori*, Editura Dacia, Cluj, 1972, 123 p. + anexe, indice, planşe.

Pentru prima dată în istoriografia românească, corespondenţa lui Iancu este publicată în manieră integrală. Alături de scrisorile deja cunoscute din unele publicaţii anterioare, autorul inserează în cuprinsul volumului şi cîteva scrisori inedite. Corespondenţa oferă posibilitatea de a se urmări firul vieţii lui Iancu şi, mai cu seamă, aduce numeroase şi importante date privitoare la organizarea militară a moţilor, la organizarea Munţilor Apuseni ca Ţară românească.

Substanţiala prezentare a lui L. Maior subliniază valoarea corespondenţei lui Iancu pentru completarea tabloului privind personalitatea eroului şi epoca revoluţiei de la 1848.

POMPILIU TEODOR, *Avram Iancu în memorialistică*, Editura Dacia, 1972, 295 p. + indice.

Pentru prima dată, şi în acest caz, istoricul clujean reuneşte într-un mănunchi fragmente din memorialistica dedicată anului 1848 şi lui Avram Iancu. La început, este publicat un interesant document, inedit, intitulat *Scurtă trecere în revistă a marilor fapte ale locuitorilor români din Munţii Apuseni şi ale mărinimosului prefect din Munţii Apuseni*. Autorul, participant, se pare, la lupte aduce informaţii preţioase referitoare la Iancu şi la lupta românilor din cetatea de piatră a munţilor.

Alături de acest document sînt inserate fragmente din memorialistica epocii semnate de S. Balint, Alex. Sterca-Suluţiu, Alexandru Papiu-Ilarian, G. Bariţiu, Axente Sever, Vasile Moldovan, Ioan cavaler de Puşcariu ş.a. Toate mărturiile ni-l înfăţişează pe Iancu drept un om energic, impunător şi falnic, dominîndu-şi, captivîndu-şi contemporanii, subliniază spiritul său de organizare, iniţiativa ce-l caracterizau, abnegaţia şi demnitatea, legăturile indisolubile cu poporul.

Utile istoriei în general, lucrările pe care le-am notat reprezintă, în acelaşi timp, preţioase instrumente de cultură şi de educaţie patriotică.

Dominuţ Pădureanu

ŞT. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, Ed. Dacia, 1971, 595 p.

Problemele legate de istoria Transilvaniei au atras, în repetate rînduri, atenţia cercetătorilor români şi străini. În ultimele decenii s-au obţinut, pe baza analizei atente a materialelor scrise şi a datelor arheologice, tot mai bogate, succese notabile în studierea diferitelor aspecte referitoare la istoria acestei ţări. În aceste condiţii, a devenit posibilă şi necesară alcătuirea unui tablou, bogat ilustrat, al Voievodatului Transilvaniei, care reprezintă „un capitol important din istoria civilizaţiei României în evul mediu".

Prof. Şt. Pascu, ale cărui contribuţii la această problemă complicată sînt binecunoscute, şi-a asumat sarcina, deloc uşoară, de a înfăptui această operă.

Primul volum, din cele două anunţate, cuprinzînd evoluţia societăţii transilvănene din secolul al IX-lea pînă în cel de al XIV-lea, debutează cu un *Cuvînt înainte* şi o *introducere* în care se fixează cadrul şi importanţa problemelor ce urmează a fi analizate.

Prima parte a lucrării, împărţită în două capitole, este consacrată studierii istoriei Transilvaniei ; cadrul cercetărilor fiind extins uneori şi la regiunile extracarpatice.

Transilvania, ţara de dincolo de păduri în înţelesul populaţiilor din Panonia, apare, în lumina datelor scrise şi arheolcgice, analizate cu atenţie de către autor, încă din secolul al IX-lea ca un teritoriu populat de români şi slavi, în cuprinsul căruia s-au format unităţi politice slavo-române, ca cele conduse de Menumorut, Glad şi Gelu, despre care aminteşte Anonymus. Îndeletnicirile locuitorilor, organizarea lor în obştii săteşti, în frunte cu juzi şi „oameni buni şi bătrîni", procesul de stratificare socială, problemele legate de organizarea politică şi militară a localnicilor se bucură de multă atenţie din partea autorului. Se consideră, pe bună dreptate, că pătrunderea cetelor armate maghiare în Transilvania, care „a avut caracterul unor expediţii, asemănătoare cu cele înfăptuite de aceste triburi în alte părţi ale Europei", nu a avut urmări trainice.

Sînt examinate, apoi, cu migală, progresele înregistrate în domeniul economiei, precum şi mutaţiile care au avut loc pe plan social, etnic, politic şi militar în secolele XI—XII. Alături de români şi de slavi — aceştia din urmă aflaţi în plin proces de asimilare — vieţuiau şi alte populaţii, între care pecenegii jucau un rol de seamă. Voievozii din Banat şi Transilvania, urmaşi ai celor amintiţi de Anonymus, dispun acum de mijloace materiale deloc neglijabile, de cetăţi şi oşti puternice. Nu sînt ignorate nici realităţile economice, sociale şi politice din regiunile extracarpatice, a căror cunoaştere este necesară pentru înţelegerea corectă a evoluţiei societăţii transilvănene din această vreme.

Autorul se opreşte cu interes asupra conflictelor dintre voievozii români din Banat şi Transilvania şi pecenegi, pe de o parte, şi unguri, pe de alta, în secolul al XI-lea, conflicte care au încetinit înaintarea graniţelor regatului maghiar spre est.

Partea a doua a lucrării, împărţită în cinci capitole, este consacrată problemelor legate de formarea şi organizarea voievodatului Transilvaniei după cucerirea maghiară. Cuceritorii maghiari au ocupat şi întărit vechile cetăţi silind populaţia băştinaşă, organizată în „ţări", cnezate şi voievodate, să plătească dări. Se consideră că „Mercurius princeps Ultrasylvanus", menţionat în anul 1111, „nu şi-a putut exercita practic atribuţiile de principe", dar noii veniţi au organizat, începînd din secolul al XII-lea, comitate care trebuiau să contribuie la consolidarea puterii maghiare. Tot în acest scop, au fost aduşi şi colonizaţi în Transilvania secuii, saşii şi cavalerii teutoni.

Este analizată cu atenţie cuvenită problema originii şi numelui secuilor şi se admite că aceştia reprezintă un amestec de huni, avari, cazari şi pecenegi, care au locuit timp îndelungat împreună cu ungurii şi au avansat apoi, odată cu cucerirea maghiară, în etape, pînă la graniţele răsăritene ale Transilvaniei, pe care trebuiau să le apere împotriva cumanilor. Pe bază de izvoare, variate şi sigure, se demonstrează, apoi, cohabitarea secuilor cu românii.

Se admite că coloniştii germani, originari din Flandra, Luxemburg, Saxonia, de pe valea Moselei sau Rinului, au venit în Transilvania începînd de la jumătatea secolului al XII-lea, fiind chemaţi de către regii maghiari, care le-au dat pămînturi luate de la români şi privilegii înscrise mai apoi în bula lui Andrei al II-lea, din 1224.

Sînt examinate, apoi, pe rînd, condiţiile în care s-au stabilit cavalerii teutoni în Ţara Bîrsei şi conflictele care au avut drept rezultat alungarea lor de aici, în anul 1225.

Autorul urmărește, paralel cu colonizările la care ne-am referit, efortul regalității maghiare de a desăvîrși organizarea administrativă a Transilvaniei creînd noi comitate și subliniază semnificațiile multiple și profunde ale acceptării, din 1176, de către noii veniți, a instituției locale a voievodatului. De altfel, sistemul de organizare a populației românești din Transilvania, atestat de numeroase documente, asemănător întru totul cu cel al românilor din regiunile extracarpatice, se menține și în secolul al XIII-lea. Apar, în această parte a lucrării, interesante referiri cu privire la creșterea numărului de cetăți și orașe și, mai ales, la progresele înregistrate în domeniul demografic, cărora marea invazie tătărască din 1241 avea să le aducă serioase prejudicii.

În ultimele două capitole ale acestei părți a lucrării, sînt analizate, mai întîi, problemele legate de refacerea potențialului uman și economic al regiunilor pustiite de tătari, puternicele și complicatele frămîntări sociale de la sud și nord de Carpați, aducîndu-se unele precizări la problema formării Țării Românești și Moldovei; se subliniază, în egală măsură, tendințele de autonomie a Transilvaniei, mai cu seamă în timpul lui Roland Borșa și Ladislau Kan, cînd aceasta ajunge un adevărat *regnum*.

Un spațiu larg este consacrat organizării politice, administrative, militare și judiciare a Transilvaniei în secolele XIII—XIV. Se aduc numeroase mărturii documentare care atestă, pretutindeni în acest spațiu, prezența cnezatelor, voievodatelor, țărilor și districtelor românești, evoluate din vechile obști sau uniuni de obști și se susține că secuii și sașii au luat de la populația băștinașă sistemul de organizare în scaune.

Pe linia unor preocupări mai vechi, autorul acordă multă atenție progresului demografic, procesului de apariție, dezvoltare și organizare a centrelor urbane, precum și rolului îndeplinit de aceste așezări în ansamblul economiei Transilvaniei. Sînt analizate, apoi, pe rînd, sub diferite aspecte, principalele instituții transilvănene, începînd cu voievodatul și continuînd cu congregațiile, cu oastea feudală și organizarea judecătorească.

Cea de a treia parte a lucrării, formată din patru capitole, este consacrată studierii structurii societății Transilvaniei voievodale. Această „problemă centrală" a feudalismului, ale cărei laturi esențiale n-au fost corect studiate în trecut, a necesitat o analiză aprofundată, pe un spațiu larg.

În primul capitol al acestei părți a lucrării, autorul studiază, cu atenția cuvenită, structura clasei feudale pînă în secolul al XIV-lea. Sînt analizate, mai întîi, pe scurt, căile de formare, organizarea și evoluția proprietății feudale din Transilvania, insistîndu-se apoi asupra „păturilor și categoriilor clasei feudale". Materialele documentare, examinate cu atenție, l-au dus pe autor la concluzia că proprietatea regală, puternică în secolele XI—XII, și-a pierdut treptat din importanță, „fiind concurată... de cea feudală bisericească și laică". În această situație, s-a putut ajunge la o treptată slăbire a puterii regale. Din secolul al XIII-lea însă, nobilimea mică și mijlocie au cîștigat în importanță devenind aliați prețioși ai puterii centrale. În veacul al XIV-lea, sub regii angevini, se constată că, în condițiile unor serioase transformări și precizări în structura socială a nobilimii, puterea centrală s-a consolidat.

Pline de interes sînt rezultatele obținute, pe baza unei minuțioase analize a izvoarelor, în complicata problemă a structurii țărănimii din Transilvania, căreia i se consacră întreg capitolul al II-lea al celei de a doua părți a lucrării. După ce analizează terminologia care designează populația sătească, autorul înglobează în „categoriile intermediare", mai ales pentru secolele XI—XIII, pe iobagii liberi, naturali, iobagii cetății și oamenii cetății, cărora încearcă să le determine situația socială și juridică.

Masa țărănimii este împărțită în trei pături principale: țăranii liberi, țăranii aflați în dependență feudală și robii. În rîndul țărănimii libere au fost înglobați coloniștii străini (franci, ruteni, boemi, germani) și, mai ales pînă la mijlocul secolului al XIII-lea, numeroși români din diferite regiuni ale Transilvaniei organizați în obști, precum și secuii și ungurii. Nu sînt ignorate transformările sociale

care s-au produs, mai cu seamă, după marea invazie tătărască din 1241, în rîndul țărănimii libere. Este studiată, apoi, în mod detaliat, situația țărănimii dependente, în sînul căreia se disting diferite categorii : iobagii, jelerii, udvornicii etc. Nu sînt ocolite problemele, dificile, legate de originea și evoluția acestor categorii sociale, de condiția lor juridică, situația materială, îndeletnicirile și lupta împotriva exploatării feudale. Un spațiu larg este rezervat, în cadrul acestui capitol, robilor, care formau „cea mai umilă categorie socială în feudalism", problemă insuficient cercetată în trecut. Se acordă atenția cuvenită izvoarelor robiei în Transilvania, condiției juridice ca și transformărilor care s-au produs, treptat, în situația acestei categorii sociale, pe cale de a se confunda cu iobagii. Capitolul se încheie cu o scurtă și interesantă incursiune în viața satului medieval din Transilvania, insistîndu-se asupra organizării economiei și sistemului lui de conducere.

Un capitol întreg, al treilea, este consacrat studierii obligațiilor țărănimii față de stat, de biserică și de stăpînii de pămînt. Sînt prezentate, cu detalii semnificative, obligațiile în produse, în bani, în muncă, mereu mai multe și mai grele, care apăsau pe umerii țărănimii din Transilvania. Aceste obligații sînt, cu timpul, tot mai greu de suportat, datorită faptului că feudalii, laici și ecleziastici, săvîrșesc numeroase abuzuri. Încercările de catolicizare a „schizmaticilor", adică a românilor, uneori prin propagandă, alteori însă prin amenințări și „mijloace de forță", ilustrate cu numeroase documente, au avut „rezultate neînsemnate". În condițiile în care munca producătorului direct devenea tot mai prețioasă pentru stăpînul de pămînt, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, mai ales, începe să se îngrădească dreptul de strămutare a iobagilor. Mutarea acestora de pe o moșie pe alta începe să fie condiționată de învoirea stăpînului, de plata *terragiumului* etc. Autorul ajunge la concluzia că, datorită abuzurilor, „în ajunul răscoalei de la Bobîlna (1437) dreptul de strămutare a iobagilor era practic desființat".

Problema luptei de clasă, studiată de prof. Șt. Pascu în alte lucrări, binecunoscute, ocupă un spațiu relativ restrîns în *Voievodatul Transilvaniei.* Autorul arată, totuși, că fenomenul luptei de clasă, sub forme variate (fuga de pe moșia feudală, haiducia, răzbunarea țărănimii, revoltele), a avut o amploare deosebită pe întreg teritoriul Transilvaniei. În contextul acestor frămîntări, se acordă o atenție aparte evenimentelor din Maramureș, cu caracter precumpănitor social-politic, care au avut drept consecință „descălecarea" în Moldova, în 1359, a unui număr de 100—200 familii, sub conducerea lui Bogdan. În felul acesta, s-a putut ajunge mai repede la înlăturarea dominației maghiare din regiunile de la est de Carpați.

Hărțile și ilustrația, bine aleasă, ajută la înțelegerea conținutului lucrării. Se resimte lipsa unui capitol aparte, amplu, consacrat culturii medievale din Transilvania. Este probabil, însă, că el va apare în cel de al doilea volum al *Voievodatului,* pe care-l așteptăm cu justificată nerăbdare.

Rezumate, destul de ample, în limbi de largă circulație (engleză, franceză, germană, rusă), un indice general util, alcătuit de Avram Andea și Konrad Gündisch, și cuprinsul lucrării, redat în română, engleză, franceză, germană și rusă, încheie această remarcabilă lucrare, scrisă într-un stil cursiv, atrăgător.

Vasile A. Neamțu

POPULAȚIE ȘI SOCIETATE. STUDII DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ, vol. I, sub redacția prof. Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj, 1972, 356 p.

În zilele noastre, cînd prognoza socială a căpătat valențe altădată nebănuite, atenția care se acordă, în mai toate țările, studiului populației nu poate și nu trebuie să surprindă. A intui, firește, în baza unor studii de perspectivă, ce se va întîmpla în viitor, nu scutește însă pe cercetător (dimpotrivă, îl obligă) să încerce reconstituirea unor fapte trecute. Pe acest temei, demografia istorică este o știință

practică, o adevărată „meteorologie a populației", un corolar pentru prezent și viitor.

Știință relativ nouă, demografia a cîștigat în cîmpul investigațiilor ei personalități dintre cele mai luminate din rîndul istoricilor, economiștilor, geografilor, filozofilor, sociologilor, psihologilor etc. Treptat, în unele țări din Europa (Franța, Germania, Anglia, mai apoi Italia, Belgia, Olanda, U.R.S.S.) s-au creat adevărate „școli" pentru studiul populației și pentru prospectarea viitorului omenirii în funcție de „mișcarea populației".

În ultimul sfert de veac, demografia a cunoscut, pe plan internațional, un avînt fără precedent. Prin crearea unor instituții speciale, prin congrese mobilizatoare și savanți reputați, această știință captează tot mai mulți aderenți și se dovedește a fi tot mai utilă.

La noi în țară, deși nu se poate vorbi de o tradiție în domeniul cercetării populației, de o „școală" demografică românească, tot astfel nu poate fi negată existența anumitor preocupări de acest gen în trecut. Lucrări de dimensiuni variate, axate pe studiul vieții economice, sociale, politice sau militare, sinteze ori monografii, inserează, nu o dată, estimări privitoare la populație. De altfel, cercetătorii dezvoltării societății, istoricii, în primul rînd, nu pot evita astfel de evaluări. Nu au lipsit nici studiile profilate, în exclusivitate, pe studiul populației (E. Panaitescu, Șt. Meteș, D. Prodan. M. Emerit, V. Ciobanu, N. M. Popp ș.a.).

În ultimii 25 de ani se constată și în România preocupări tot mai statornice pentru demografia istorică. Au fost publicate și analizate anumite izvoare demografice, au fost studiate probleme metodologice și s-a insistat asupra problematicii de bază a acestei științe. De o atenție sporită s-a bucurat populația orașelor, structura etnică, stratificarea socială a acesteia. Se pledează în favoarea eficienței studiilor de acest fel, pentru colaborarea între istorici, economiști, sociologi, statisticieni, geografi. În domeniul cercetărilor demografice s-au distins prin valoroase contribuții : Șt. Pascu, D. Prodan, I. Ionașcu, Gh. Platon, Șt. Ștefănescu, Natalia Giurgiu, Gh. Retegan, V. Trebici, Ecaterina Negruți-Munteanu, A. Pal Antal ș.a.

Volumul pe care îl prezentăm cuprinde șapte studii de demografie istorică, rezultate ale muncii istoricilor din Cluj, Iași și București. Unul, cel introductiv, este un studiu de istorie, concepție și aplicație demografică, un altul discută situația demografică a Țării Românești pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea, trei se referă la populația Transilvaniei în sec. al XVIII-lea și la începutul secolului următor iar două studii sînt consacrate populației orașelor din Moldova în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și în următoarea jumătate de secol.

Primul dintre acestea, semnat de prof. Șt. Pascu, sub redacția căruia apare volumul, și intitulat *Demografia istorică*, sintetizează în prima parte preocupările de demografie istorică pe plan mondial, din antichitate și pînă la constituirea demografiei ca știință : „recensămintele" antice, medievale, renascentiste și mercantiliste, doctrinele cu privire la populație apărute în aceste epoci istorice, „revoluția demografică" europeană și doctrinele de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și din prima jumătate a sec. al XIX-lea. Constituirea demografiei ca știință, evoluția acesteia în perioada interbelică și avîntul studiului populației în zilele noastre sînt urmărite de autor în partea a doua a studiului. Raporturile dintre demografie și celelalte științe, cu deosebire istoria, sînt, de fiecare dată, reliefate de autor pentru „o mai atentă fixare a coordonatelor comune și a condiționărilor reciproce". Istoria este indisolubil legată de demografie deoarece „cunoașterea populației dintr-o țară sau alta, dintr-o epocă istorică sau alta, ușurează înțelegerea dezvoltării economice din țara sau epoca respectivă, organizarea politică a acesteia, mișcările sociale etc." (p. 37). Tot astfel, cunoașterea situației istorice dintr-o anume epocă sau anume țară ușurează înțelegerea raportului dintre factorul economic și factorul populație. Subliniind legătura, interferența dintre istorie și demografie, prof. Șt. Pascu atrage atenția asupra unor eventuale exagerări care se pot ivi. Demografia nu trebuie considerată o știință în care își găsesc rezolvarea toate fenomenele istorice. Ea nu este decît „un mijloc de cunoaștere și un mijloc de îmbogățire a vastului și complexului tablou care este istoria" (p. 38).

În partea a treia a studiului, intitulată *Izvoare și cercetări de demografie istorică în România* autorul analizează situația demografică de pe întreg spațiul românesc începînd cu Dacia preromană și pînă în epoca modernă.

Medievist de înaltă ținută, autoritate națională și internațională, prof. Șt. Pascu schițează coordonatele de cercetare și perspectivele demografiei istorice românești cărora nu le conferă un caracter definitiv ci, dimpotrivă, le consideră susceptibile de continuă îmbogățire și perfectare.

În studiul său *Conjuncturi socio-politice și situația demografică în Țara Românească în secolele XIV—XVI*, Șt. Ștefănescu stabilește, prin cercetarea izvoarelor interne și externe, momentele istorice de creștere și pe acelea de depresiune demografică, analizînd factorii care au determinat fluctuația demografică.

Creșterea populației s-a realizat atît prin sporul natural, prin imigrările de la sud de Dunăre și din Transilvania, cît și prin politica de colonizare dusă de domnie și boierime, din necesitatea asigurării brațelor de muncă. Momentele de depresiune demografică apar de obicei pe fundalul crizelor politice interne care au ușurat presiunile, intervențiile ori represaliile din afară. Apoi, epidemiile, anii de secetă, înăsprirea fiscalității și ca urmare, emigrările.

Refacerea demografică a fost, totuși, posibilă grație bogățiilor țării. Exploatarea feudală ceva mai ușoară ca în țările vecine, existența unui număr însemnat de țărani liberi, măsurile luate de domnie, toate au favorizat creșterea numerică a populației. Sînt, aici, idei expuse de autor și cu altă ocazie (*Istorie și demografie*, „Studii", nr. 5, 1967, p. 933—946).

Conscripția întocmită în 1733 de autoritățile bisericești locale din Transilvania, cu aprobarea Curții de la Viena și publicată încă de la sfîrșitul secolului trecut este un foarte important izvor pentru estimarea populației românești din Transilvania. Din ea fusese omis numărul familiilor românești din Țara Bîrsei. Haralambie Chircă întregește această conscripție pe baza conscripției întocmită în același an de autoritățile civile, în care sînt înscrise și familiile românești din Țara Bîrsei (*Întregire la conscripția confesională din 1733 privind populația românească din Transilvania*).

Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se intitulează studiul Nataliei Giurgiu. Autoarea, folosind izvoare demografice foarte variate, își axează cercetările pe următoarele aspecte : populația Transilvaniei în anii 1782—1787 (pe baza primului recensămînt general efectuat în timpul lui Iosif al II-lea), structura populației Transilvaniei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui următor (după sex, stare civilă, naționalitate, stare socială), mișcarea naturală și migratorie a populației Transilvaniei. Cunoscută pentru asemenea preocupări, autoarea mînuiește cu ușurință metoda de cercetare demografică. Studiul este însoțit de numeroase tabele privind repartiția teritorială a populației, structura acesteia, dinamica mortalității, a căsătoriilor.

Cel de al treilea studiu privitor la populația Transilvaniei, semnat de Al. Csetri și Șt. Imreh se ocupă de stratificarea socială a populației din Transilvania în perioada de trecere de la feudalism la capitalism (*Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767—1821)*. Autorii își întemeiază lucrarea pe patru tabele de date întocmite în limba latină în 1767, 1791, 1808 și 1821 la care se adaugă utilizarea unor date de control din anii 1765—1766, 1776, 1785, 1805 și 1815. Din păcate, în listele de date folosite nu figurează întreg teritoriul Transilvaniei. Lipsesc unitățile administrative din apusul țării : comitatul Maramureș, Satu-Mare, Bihor, Arad și comitatele din Banat. Un tablou complet al stratificării sociale din Transilvania acestei epoci nu s-a putut astfel realiza. Metoda de cercetare este cea statistică. Datele cifrice sînt prelucrate și cuprinse în 58 de tabele anexate studiului.

Una dintre cele mai cuprinzătoare și mai interesante statistici demografice este aceea din 1832, privitoare la populația tuturor tîrgurilor și orașelor din Moldova. Inedită pînă acum, această statistică prilejuiește Ecaterinei Negruți-Munteanu un valoros studiu : *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și*

orașelor moldovenești la 1832. În baza datelor oferite de „statisticeștile științii" autoarea clasifică centrele urbane după numărul locuitorilor, după categoriile sociale existente atunci, ca și după numărul caselor și al familiilor. Informațiile de aici nu confirmă decît pentru un număr foarte mic de orașe coeficientul de 5 utilizat adesea de cercetători ca cifră convențională pentru densitatea familiilor. Sînt, în acest studiu, concluzii foarte interesante care împlinesc tabloul demografic al Moldovei la începutul epocii moderne.

Cunoscut pentru studiile sale privitoare la populația orașelor din Moldova la jumătatea sec. al XIX-lea, Gh. Platon publică în acest volum un amplu și valoros studiu cu privire la situația demografică a capitalei Moldovei într-o perioadă foarte complexă *(Populația orașului Iași de la jumătatea sec. al XVIII-lea pînă la 1859)*. În intenția de a oferi o imagine cît mai completă asupra evoluției demografice a Iașului, autorul utilizează și informații anterioare și posterioare secolului cercetat în detaliu. Un număr de 12 statistici fiscale, întocmite între anii 1755—1859, inegale ca valoare și structură, prelucrate cu răbdare și competență, permit autorului să stabilească interdependența între factorul populație și „evoluția teritorială, transformările edilitare și urbanistice, creșterea funcțiilor administrative și economice ale orașului ... adîncirea diviziunii muncii, diversificarea ramurilor de negoț și meserii".

Apariția volumului *Populație și societate* prezintă o importanță majoră pentru viitorul studiilor demografice în România. El constituie nu numai o „premieră" tipografică, întîia culegere de acest gen, ci și un îndrumar pentru cercetările viitoare. Fără să-și asume un astfel de rol, colectivul de la Cluj poate deveni un factor de coordonare în acest domeniu. Apariția, în continuare, a unor asemenea volume va stimula, cu siguranță, cercetarea demografică, va modifica raportul dintre preocupările ocazionale și cele permanente în favoarea celor din urmă.

I. Toderașcu

AUREL LOGHIN, MARIA PLATON, GHEORGHE PLATON, *Universitatea „Al. I. Cuza" Iași*, 145 p. + ilustrații, Editura Litera, București, 1971.

Este vie încă în memoria contemporanilor imaginea sărbătorească a zilelor de 27—30 octombrie 1960, cînd cetățenii Iașului cinsteau, într-un cadru festiv, o sută de ani de existență a Universității. Cu acest prilej, prin străduința cadrelor didactice ale Facultății de istorie, s-au editat mai multe volume închinate acestei sărbători : *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860 — 1960*, în 2 volume. *Anuarul Universității „Al. I. Cuza" din Iași, 1939—1959*, *Centenarul Universității „Al. I. Cuza"* și *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași. 1860—1960*. Ultimul volum înfățișa, într-o formă sintetică, istoricul învățămîntului superior din Moldova, reprezentat îndeosebi de Universitatea ieșeană.

De atunci și pînă la apariția noului volum pe care îl prezentăm, în societatea românească s-au produs noi transformări revoluționare, o dezvoltare impetuoasă a economiei, științei și culturii. Ca orice așezămînt de cultură de importanță, și Universitatea din Iași, ca și alte institute de învățămînt superior din țară, a cunoscut un neîntrerupt progres, răspunzînd din punct de vedere științific și didactic noilor cerințe de dezvoltare multilaterală a societății socialiste din România. De aceea, o nouă lucrare care să oglindească fidel trecutul ei și mai ales transformările survenite în viața Universității era mai mult decît necesară. Această sarcină a revenit prof. A. Loghin și conf. Maria și Gh. Platon care și-au propus și au reușit pe deplin să înfățișeze contemporanilor imaginea Universității „Al. I. Cuza" la proporțiile reale și în particularitățile ei distincte și definitorii.

Editată în condiții grafice deosebite, cu o ilustrație bogată și de foarte bună calitate, noua versiune *Universitatea „Al. I. Cuza" Iași* constituie nu numai o con-

tribuție valoroasă pe tărîm științific ci și un excelent instrument de informare a publicului cititor din România și din alte țări (volumul este tradus în limbile franceză, rusă, engleză), asupra evoluției învățămîntului superior în general și asupra istoricului și organizării actuale a Universității ieșene, în special.

Autorii scriu despre Universitatea ieșeană cu căldură și cu respectul cuvenit celui mai vechi așezămînt de învățămînt superior din țară, care s-a caracterizat — de la înființare și pînă astăzi — printr-o activitate susținută pe plan științific și didactic avînd profesori cu o vastă cultură, creatori de școli, animați permanent de idei novatoare, progresiste puse în slujba destinelor țării. Valorile spirituale create la Iași — se subliniază în volum — s-au afirmat ca aparținînd nu numai moldovenilor, ci colectivității românești în totalitatea ei. „Ele au întărit conștiința unității comune, constituind o profundă afirmare a spiritului creator al înzestratului nostru popor".

Volumul cuprinde două părți distincte. Prima parte este consacrată învățămîntului superior din Iași în general și Universității în special, pînă în anul 1944 ; cea de a doua parte se ocupă de dezvoltarea Universității în anii construcției socialiste.

Cunoscători în profunzime ai istoriei patriei, autorii au prezentat într-o formă aleasă, dezvoltarea istorică și culturală a orașului Iași, momentele mai importante din evoluția învățămîntului superior (Școala latină de la Cotnari, Școala domnească din Iași, Academia Mihăileană, Așezămîntul școlar al domnitorului Grigore Ghica, înființarea Facultății de drept etc.), acordînd, după cum era firesc, un spațiu larg Universității ieșene pînă în anul 1944. În mod permanent, activitatea învățămîntului în general și a celui superior în special este raportată la condițiile economice, sociale și politice ale timpului. Deși pe parcurs Universitatea din Iași a avut de întîmpinat numeroase greutăți de ordin material, totuși — autorii subliniază acest fapt — ea, încă de la început, s-a impus ca o instituție culturală națională și a constituit o pîrghie principală în procesul complex de transformare și modernizare a întregii colectivități românești.

În anii construcției socialiste, Universitatea ieșeană cunoaște o puternică dezvoltare. Cîteva date statistice incluse în volum vorbesc de la sine : 3 facultăți și un număr destul de redus de studenți în 1860 ; 5 facultăți, 13 secții, 133 cadre didactice și 2 500 de studenți în 1938—1939 ; 10 facultăți, 30 de secții, 621 de discipline, 684 cadre didactice și 12 500 studenți în anii 1970—1971. În afară de această creștere masivă a numărului cadrelor didactice, disciplinelor și studenților, în anii socialismului, Universitatea, ca și alte instituții de învățămînt superior din țară, a căutat să adîncească mai ales acele laturi ale științei și culturii menite să impulsioneze dezvoltarea multilaterală a României socialiste. În felul acesta, ea răspunde sarcinilor trasate de Congresul al X-lea al P.C.R. în legătură cu dezvoltarea în ritm rapid a economiei naționale, legarea nemijlocită a învățămîntului de practică, creșterea nivelului de trai, consolidarea independenței și suveranității.

În continuare, volumul cuprinde informații interesante asupra noii structuri organizatorice a Universității, a activității științifice a cadrelor didactice, concretizate în numeroase lucrări tipărite, asupra condițiilor de viață și de studiu ale studenților, formele lor de organizare în U.A.S., parte componentă a U.T.C. etc. În mod deosebit este subliniată grija partidului și statului pentru un învățămînt de calitate, științific. Lucrarea se încheie cu o privire asupra viitorului care se deschide cu largi perspective de dezvoltare a bazei materiale, a activității științifice și didactice.

Parcurgerea volumului *Universitatea „Al. I. Cuza" Iași*, în noua sa versiune, oferă o reală delectare. Condițiile grafice excelente, frumusețea ilustrației, stilul deosebit de plăcut și bogăția ideilor situează volumul prezentat în categoria lucrărilor izbutite.

Em. Bold

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE, „A. D. XENOPOL“ IAŞI, *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, volumul XXI (1632—1633) întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, 734 p.

Operă de interes naţional, colecţia de acte medievale româneşti, *Documenta Romaniae Historica*, iniţiată de secţia de ştiinţe istorice a Academiei, în urmă cu mai mulţi ani, şi-a adăugat, în anul editorial 1971, un nou volum din seria *A (Moldova)*. Ritmul în care cercetătorii angajaţi la editarea documentelor din seriile *A (Moldova)* şi *B (Ţara Românească)* oferă editurii volumele (pe cînd un prim volum şi din seriile C (Transilvania) şi D (Relaţiile dintre cele trei ţări româneşti) ?) îndreptăţeşte tot mai multe speranţe în realizarea integrală a corpusului de documente interne medievale. Gruparea documentelor în această vastă colecţie lărgeşte simţitor baza documentară a istoriografiei româneşti. Totodată, sînt recuperate foarte multe piese documentare sortite dispariţiei definitive. Editate după normele actuale ale arheografiei, documentele adunate în acest corpus lasă tot mai puţin loc erorilor care pîndesc adesea pe istoric .

Pentru istoricii medievişti, şi nu numai pentru aceştia, fiecare volum nou constituie un instrument de lucru sigur şi indispensabil. Tomul al XXI-lea din seria *A (Moldova)*, alcătuit de prof. C. Cihodaru, I. Caproşu, şi L. Şimanschi, cuprinde 445 de documente originale, copii, traduceri şi menţiuni emise în anii 1632—1633. Dintre acestea, un număr însemnat au fost editate acum pentru prima oară. Actele oferă informaţii foarte variate privind viaţa economică, socială şi politică a Moldovei din aceşti ani. Editorii oferă cercetătorilor textul şi traducerea corectă a documentelor, înlăturînd greşelile de lectură, traducere sau datare, care s-au strecurat la unele dintre documentele editate anterior, ca şi pe acelea ce aparţin pisarului (vezi, spre exemplu, doc. 3, 12, 23, 26, 36, 37, 53, 144, 149, 156, 179, 257, 299, 329, 333, 363, 388, 395, etc.). De asemenea, documentele false sînt grupate separat pentru evitarea unei utilizări pripite de care, uneori, nu sînt scutiţi nici cei mai experimentaţi istorici. Volumul, întocmit cu rigurozitatea ştiinţifică proprie întregii colecţii, este însoţit de anexele : bibliografie, lista rezumatelor în limbile română si franceză, lista de cuvinte şi expresii slave din documentele de limbă română, lista documentelor cu data rectificată, documente româneşti în transcriere chirilică, 40 fotocopii, un indice de nume şi unul de materii.

Întocmirea acestui tom a necesitat un impresionant volum de muncă. Chiar dacă la baza lui au stat documentele transcrise cu ani în urmă de colectivul vechii colecţii, *Documente privind istoria României, A. Moldova*, autorii au fost nevoiţi să le retranscrie, să le recolaţioneze după documentele din arhive, conform normelor care stau la baza alcătuirii noului corpus. De asemenea, au fost făcute noi investigaţii în depozitele arhivistice de unde au fost selectate încă multe piese documentare.

Alături de celelalte volume editate în ultimii ani, tomul de care ne-am ocupat constituie o realizare însemnată care-şi află explicaţia în muncă, competenţă, pasiune.

I. Toderaşcu

UNIVERSITATEA DE STAT DIN TIRANA. INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI LINGVISTICĂ, *Gheorghe Kastriotul Skanderbeg şi lupta albanezo-turcă din secolul al XV-lea*, Tirana, 1967, traducere de Aurelia Zub, studiu introductiv şi note de Virgil Cândea, Ed. ştiinţifică, Buc., 1972, 184 p.

Figura lui Gheorghe Kastriotul Skanderbeg a dominat viaţa politică din sec. al XV-lea, fiind legată de lupta împotriva turcilor şi de întemeierea statului independent albanez. Comandant militar şi strateg, suveran cu incontestabile cali-

tăți politice, Skanderbeg și-a asumat rolul de eliberator, nu numai al poporului său, ci al întregului sud-est european. „Dacă împărații greci ar fi fost asemănători lui Skanderbeg, Imperiul de răsărit ar exista și acum", avea să scrie Voltaire, remarcîndu-i calitățile de militar și om politic (p. 137).

Iată de ce, comemorarea a 500 de ani de la moartea lui Skanderbeg a constituit un bun prilej de aprofundare a vieții și activității eroului albanez. Pe această linie se înscrie și lucrarea pe care o prezentăm. Consacrată marelui erou de la Krujë și Modricë, de la Uji Bardhë, și Bulquizë, ea expune pe larg, în cele trei capitole ale sale, frămîntata istorie a poporului albanez dintre 1385—1506, perioadă aflată sub semnul luptei împotriva turcilor.

În primul capitol, intitulat *Invadarea Albaniei de către turcii osmanlîi (1385—1443)* autorii prezintă, pe scurt, începuturile dezvoltării Albaniei înainte de dominația otomană, insistînd asupra secolului al XIV-lea, care reprezintă momentul pătrunderii turcilor în Peninsula Balcanică.

Marele război albanezo-turc sub Gheorghe Kastriotul Skanderbeg se intitulează capitolul al doilea care este, de altfel, în mod justificat și cel mai cuprinzător. Eroul albanez este prezentat în multiplele sale ipostaze, dintre care aceea de militar este permanent reliefată. Autorii prezintă principalele momente ale luptei de eliberare pe care le-a dus Skanderbeg împotriva Semilunei, remarcîndu-se, din păcate, mult prea succint, eficacitatea colaborării cu voievodul român (și nu maghiar, cum, greșit, este numit Iancu de Hunedoara în mai multe rînduri). Loviturile date turcilor din două direcții au dus, pe de o parte, la păstrarea independenței statului albanez, iar pe de alta, la o mai bună organizare militară a lui. Datorită acestor măsuri, Skanderbeg obține numeroase victorii și, în același timp, autoritatea lui crește, în special în timpul campaniilor purtate împotriva lui Mahomed al II-lea. Seria războaielor întreprinse împotriva turcilor a culminat cu anul 1468, anul unei strălucite victorii, dar, totodată, și anul în care Skanderbeg s-a stins „acoperit de glorie pe veșnicie" (p. 135).

Cel de-al treilea capitol — *Căderea ultimelor cetăți din Albania în mîinile turcilor osmanlîi (1468—1506)* — prezintă cele de pe urmă lupte duse de poporul albanez împotriva turcilor, ca și procesul de trecere treptată a acestor teritorii sub dominația otomană, situație care a avut implicații dintre cele mai grave pentru acest stat.

Un *Indice general*, a cărui utilitate este indubitabilă, însoțește lucrarea.

Traducerea acestei monografii în limba română este binevenită, dacă avem în vedere, în special, comunitatea de acțiune antiotomană a țărilor noastre. Aurelia Zub oferă, atît specialiștilor, cît și celorlalți interesați de istorie, o traducere plăcută, accesibilă.

Un amplu studiu introductiv — *Skanderbeg și românii în lupta Europei contra invaziei otomane* — semnat de Virgil Cândea se axează pe contribuția românilor la lupta antiotomană în sec. al XV-lea. În plus, este reliefat aportul istoriografiei noastre la cunoașterea vieții și activității eroului albanez.

Deși concepută ca o lucrare de popularizare, nu poate fi, totuși, trecută cu vederea omiterea unor valoroase lucrări românești privitoare la cooperarea româno-albaneză în lupta antiotomană. (Vezi, spre exemplu, o completă bibliografie la C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Ed. științifică, Buc., 1968, p. 216—220).

Lucrarea Universității din Tirana, deși, departe de a fi un studiu monografic complet, prezintă, totuși, un tablou general asupra epocii în care a trăit eroul, contribuind la îmbogățirea literaturii de specialitate pentru această perioadă și la dezvoltarea istoriografiei albaneze.

Rusu Dorina

M. CORNEVIN, *Histoire de l'Afrique contemporaine de la deuxième guerre mondial à nos jours*, Petite Bibliotheque Payot, Paris, 1972, 426 p.

Lucrarea elaborată de Marianne Cornevin, continuînd unele preocupări mai vechi, își propune ca, prin evocarea unor fapte din istoria Africii contemporane, să trateze problemele majore ale acesteia de la izbucnirea celui de al doilea război mondial pînă în zilele noastre. Evident, prin proporțiile și varietatea problemelor tratate, lucrarea nu-și propune reliefarea amănunțită a tuturor evenimentelor din continentul african, marcate de cel de al doilea război mondial.

Cartea are mai multe capitole, bine proporționate, în funcție de problemele tratate. Prima parte este rezervată prezentării generale a situației Africii în preajma izbucnirii războiului. Se insistă însă mai mult asupra situației politice, în anul 1939, din : Etiopia, Madagascar, Maroc, Algeria, Tunisia, Libia și Egipt. Ceea ce poate fi observat, de la început, este grija autoarei de a prezenta cît mai multe date care să ilustreze situația deosebită a acestor state. Prezentarea evenimentelor, chiar și într-o manieră generală, creează o imagine clară, de ansamblu, a situației Africii în preajma războiului. De altfel, credem că acesta este și scopul urmărit ; conturarea unui cadru general, grefat pe unele aspecte regionale, pentru a facilita înțelegerea a ceea ce avea să urmeze.

Partea a doua a lucrării este rezervată prezentării situației din Africa în timpul războiului. Sînt prezentate, la început, operațiile militare care s-au desfășurat pe teritoriul Africii și repercusiunile economice, sociale și politice ale războiului. În mod deosebit, autoarea se referă la situația coloniilor belgiene (Congo), franceze (Africa ecuatorială franceză, Camerun, Togo, Algeria, Sudanul francez, Maroc și Tunisia) și britanice (Africa britanică de Vest, Est și Sud). În contextul marilor transformări care au urmat celui de al doilea război mondial, între care continuarea destrămării sistemului colonial ocupă un loc de seamă, sînt prezentate principalele aspecte ale luptei de eliberare națională din Africa. Pentru trei mari perioade, 1945—1947, 1947—1955 și 1955—1965, sînt reliefate cele mai semnificative momente ale luptei de eliberare a coloniilor franceze și engleze : Algeria, Maroc, Tunisia, Nigeria, Togo, Camerun, Kenya, Uganda și altele. În acest sens, autoarea reușește să prezinte evenimentele în toată complexitatea lor, acordînd atenție, în egală măsură, vieții economice, sociale și politice.

Un spațiu ceva mai mare este rezervat perioadei 1956—1965, considerată, pe bună dreptate, o etapă deosebită în lupta de eliberare. În capitolul respectiv, sînt prezentate, într-o strictă ordine cronologică, date referitoare la : Senegal, Mali, Volta-Superioară, Coasta de Fildeș, Sierra-Leone, Tanganica, Mauretania, Nyasaland-Malawi, Africa de Sud și Congo.

Capitolul următor este consacrat prezentării situației statelor care și-au cîștigat independența. În acest sens, sînt reliefate aspecte semnificative ale politicii interne și externe ca și ale situației internaționale a acestor state.

În ultimul capitol, autoarea prezintă foarte interesante și actuale date (din anii 1970—1971) privind economia, situația demografică, viața socială și politică a statelor din patru zone geografice : Africa Centrală, Africa de Est, Africa de Vest și Africa de Nord.

Bazată pe o amplă documentare, făcută și la fața locului — autoarea a trăit mult timp în Africa — lucrarea este o sinteză bine închegată, redactată la un înalt nivel științific, reprezintă o bună și utilă sursă de informare pentru cei care se ocupă de interesanta istorie a Africii.

A. Filimon

A XIX-A SESIUNE ŞTIINŢIFICĂ A UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI, 26—29 octombrie 1972.

Obişnuita sesiune ştiinţifică anuală a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi a fost dedicată anul acesta, în mod firesc, celei de a XXV-a aniversări a Republicii Socialiste România. În cadrul şedinţei festive, după cuvîntul de deschidere rostit de rectorul Universităţii, prof. dr. Mihai Todosia, a fost prezentată expunerea *Dimensiunile unui sfert de veac de mutaţii şi împliniri*, în care prof. dr. Aurel Loghin, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, a făcut o amplă şi interesantă expunere asupra marilor realizări obţinute, în toate domeniile, în decursul perioadei de la proclamarea Republicii.

În cadrul secţiei de istorie, au fost prezentate trei comunicări privind ideea de republică la români. Prof. dr. A. Loghin şi lect. M. Morăraşu au prezentat comunicarea *Ideea de republică în concepţia socialiştilor români*. Autorii au relevat contribuţia majoră a mişcării socialiste la dezvoltarea ideii de republică, legătura organică a acestei idei cu programul lor general, cristalizarea ei treptată. În comunicarea *Poziţia Partidului socialist faţă de monarhie în perioada 1918—1921*, lect. I. Agrigoroaiei a evidenţiat poziţia înaintată a mişcării socialiste şi în această problemă de importanţă fundamentală pentru societatea românească postbelică, utilizînd numeroase documente inedite. Referindu-se la *Mişcări şi frămîntări anticarliste (1866—1871)*, lect. V. Russu a căutat să le explice în cadrul luptelor politice din perioada instabilităţii guvernamentale şi parlamentare.

Dintre celelalte comunicări, două se referă la chestiuni de istorie veche. Abordînd *Cronologia războiului troian şi inscripţiile „Linearului B"*, asist. M. Vasilescu, pe baza unei minuţioase analize a inscripţiilor şi a literaturii de specialitate, a ajuns la concluzia că interpretarea tradiţională a cronologiei acestui eveniment trebuie să sufere o modificare, în sensul deplasării datelor într-o perioadă mai îndepărtată. Ocupîndu-se de *Elemente de caracter iliric în mediul tracic din estul României*, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmboviţa a luat în discuţie fibulele hallstattiene de caracter iliric, de tip Glasenac. din estul României şi regiunile vecine, precum şi complexele arheologice cărora le aparţin, arătînd că răspîndirea culturii Basarabi explică şi prezenţa fibulelor în regiunile amintite.

Lector I. Toderaşcu a analizat cîteva *Documente inedite privitoare la situaţia mînăstirilor din Bucovina pe timpul stăpînirii austriece*, documente care oferă informaţii preţioase privitoare la administraţia şi proprietatea mănăstirilor bucovinene în perioada regimului absolutist şi liberal. Ocupîndu-se de *Cursul de istorie naţională al lui Mihail Kogălniceanu*, V. Cristian a adus, pe baza unor informaţii inedite ca şi a reinterpretării datelor cunoscute, date noi şi precizări privind premisele şi împrejurările desfăşurării şi întreruperii acestui curs. În comunicarea *Afirmarea suveranităţii şi independenţei României în preajma războiului din 1877—1878. Mărturii din arhivele diplomatice ale Belgiei*, conf. dr. Gh. Platon a introdus în circuitul ştiinţific numeroase date şi informaţii noi asupra relaţiilor internaţionale ale ţării noastre în preajma anului 1877, asupra străduinţelor de a impune pe plan european dreptul la viaţa liberă şi independentă a poporului român.

Comunicările, care au fost urmate de un fructuos schimb de opinii, au fost urmărite de un număr apreciabil de cadre didactice, cercetători, studenţi.

C. R.

Nr. coli tipar 10

Tiparul executat la I. P. Iaşi
str. Vasile Alecsandri nr. 12
comanda 152
R. S. România